

Іван Шпадарук

У СВЕЦЕ
СЛОЎ, З'ЯЎ
І ФАКТАЎ

Іван Шпадарук

У СВЕЦЕ
СЛОЎ, З'ЯЎ
І ФАКТАЎ

МІНСК
«ВЫШЭЙШАЯ ШКОЛА»
1995

ББК 81.2Бел-3
Ш83
УДК 808.26-3

8080260000—001
Ш ————— 63—94
М 304(03)—95

ISBN 5-339-00591-3

© И. П. Шпадарук, 1995

АД АЎТАРА

Вядома, што навука і вытворчасць, школа і мастацтва, грамадскія адносіны — усё гэта знаходзіцца ў пастаянным руху і развіцці, абнаўленні і перабудове, і ўсё гэта заканамерна знаходзіць адлюстраванне ў мове. Так, многія словы мы атрымалі ў спадчыну ад стараславянскай мовы, і яны на паўнапраўных пачатках увайшлі ў склад беларускай мовы. У ёй ёсць таксама многа слоў, запазычаных з замежных моў. Усе яны трапілі ў нашу мову ў розныя гістарычныя перыяды і цалкам прыжыліся. Вельмі часта тыя ці іншыя словы бяруць свой пачатак з грэчаскай і лацінскай моў, але творча асвойваюцца і падпарадкоўваюцца правілам беларускай граматыкі. Часта на іх аснове ствараюцца новыя словы.

У першым раздзеле ў кароткіх лінгвістычных нарысах апавядаецца аб гісторыі і этымалогіі найбольш ужывальных і значных слоў беларускай мовы. Акрамя таго, некаторыя словы «будуюцца» і на аснове семантычных, рэчаісных і іншых асацыятыўных сувязей. Вось чаму кожнае з іх, як даведаецца чытач з гэтай кніжкі, мае сваю асаблівую, цікавую біяграфію, нярэдка складаную і незвычайную.

У другім раздзеле чытач знойдзе цікавыя пазнавальны матэрыял аб часе ўзнікнення тых ці іншых слоў і рэчаў, назваў і з'яў, аб цікавых выпадках, фактах, здарэннях.

Пры напісанні кнігі выкарыстаны даследаванні беларускіх мовазнаўцаў А. Булыкі, А. Жураўскага, А. Крывіцкага, В. Мартынава, А. Міхневіча, Ф. Янкоўскага, а таксама працы рускіх лінгвістаў Э. Вартаньяна, І. Уразава, Л. Успенскага, М. Шанскага і іншых.

З БІЯГРАФІІ СЛОЎ

АЗБУКА, БУКВАР, АЛФАВІТ

Слова *азбука* паходзіць ад назваў першых славянскіх літар «аз» і «букі»*. «Аз» ўжываўся ў пераносным значэнні 'літара ўвогуле'. Пра чалавека, які нічога не ведае, не разумее, бездапаможны ў якой-небудзь справе, гавораць: «Ён і аза не ведае». Ёсць і іншы выраз: «пачынаць з азоў», г. зн. з самага пачатку, з самых асноў. Увогуле ж слова *азбука* азначае сукупнасць літар, прынятых у тым ці іншым пісьме і размешчаных у пэўным парадку (алфавіт). Акрамя таго, гэта і пачатковы дапаможнік, па якім вучацца чытаць і пісаць (буквар), гэта і сістэма ўмоўных знакаў: у музыцы — нотная азбука, у тэлеграфіі — тэлеграфная і інш. Былі ў старой беларускай пісьменнасці і так званыя азбукоўнікі — род тлумачальнага філалагічнага і энцыклапедычнага слоўніка. Прыкладам беларускага азбукоўніка з'яўляецца «Лексекон вкротце албо речник выборних речей к словенщизне закрытых» (1660).

Некаторыя лічаць, што ад назвы «букі» ўзнікла слова *буквар*. Гэта не так. Яно ўтварылася ад слова *бук* (назва дрэва). Чаму? Старажытныя пісьмёны накрэсліваліся на дошчачках, зробленых з буку. Буквар — гэта кніга для першапачатковага навучання грамаце, пісьму. Ён уключае літары азбукі і іх спалучэнні, а таксама невялікія тэксты (звычайна з малюнкамі). З 90-х гг. XVI ст. да 1653 г. на Беларусі выйшла 16 буквароў — больш за палавіну падобных выданняў на ўсходніх славянскіх землях. Тэрмін «азбука» ў загалюку кнігі ўпершыню з'явіўся на Беларусі ў 1596 г., «буквар» — у 1618 г.

Слова *алфавіт* паходзіць ад назвы першых дзвюх літар грэчаскага алфавіта — «альфа» і «бэта» («ві-

---

* Словы, да якіх узыходзяць запазычанні, транскрыбіраваны па-беларуску.

та»). Яны былі запазычаны ў фінікійцаў, якія карысталіся іерогліфамі. Першы ў радзе іерогліфаў меў выгляд галавы быка (бык па-фінікійску — «алеф»), другі — выгляд дома («бет»). Паступова гэтыя значкі сталі абазначаць літары *a* і *b*. Алфавіт — сукупнасць літар якой-небудзь пісьменнасці, размешчаных у пэўным парадку; азбука. Сучасны беларускі алфавіт па складзе і асноўных абрысах літар узыходзіць да кірыліцы (адна з дзвюх славянскіх азбук, названая па імені асветніка IX ст. Кірылы, які ў 863 г. стварыў першую славянскую азбуку).

АКАДЭМІЯ, УНІВЕРСІТЭТ, ІНСТЫТУТ, ТЭХНІКУМ

Слова *акадэмія* паходзіць ад імя міфічнага героя Акадэма, у гонар якога была названа мясцовасць паблізу Афін, дзе ў IV ст. да н. э. была заснавана Платонам філасофская школа. У XVII ст. акадэміі пачынаюць стварацца як навуковыя цэнтры. Англійская Акадэмія (Лонданскае каралеўскае таварыства) створана ў 1660 г., Французская — у 1666, Пруская (у Берліне) — у 1700, Пецябургская — у 1724 г. Акадэмія навук Беларусі створана ў 1929 г. Зараз акадэмія — гэта не толькі вышэйшая дзяржаўная навуковая ўстанова, але і назва некаторых іншых ВНУ па спецыяльных галінах навукі.

Універсітэты ўзніклі ў сярэднія вякі ў гарадах, дзе ў школах былі настаўнікі, якія праславіліся сваёй вучонасцю. Менавіта да іх адусюль, у тым ліку з іншых краін, збіраліся слухачы. У чужой краіне яны станавіліся бяспраўнымі і безабароннымі, а таму і пачалі аб'ядноўвацца ў саюзы — *універсітэты* (ад лацінскага «універсітас» — сукупнасць). Сюды ўваходзілі настаўнікі, вучні, перапісчыкі кніг, гандляры пергаментам. Гэта было нешта накшталт асобнага цэха. Паступова універсітэты атрымалі ад каралёў правы і прывілеі, таму што вялікая колькасць прыезджых ажыўляла духоўнае жыццё, рамяство, гандаль. Пазней, з павелічэннем іх колькасці слова гэтае тлумачылі ўжо не як саюз, а як сукупнасць факультэтаў. Першыя універсітэты з'явіліся ў XII — XIII ст. у Італіі, Іспаніі, Францыі і Англіі.

Слова *інстытут*, як і *універсітэт*, у нашай мове ўжываецца з XVIII ст. Паходзіць яно ад лацінскага «інстытутум» — устанаўленне, упарадкаванне, устано-

ва. Дзеяслоў «інстытуэрэ» (ад яго і «інстытут») мае значэнне 'навучаць'. Інстытут — гэта навучальная ўстанова, якая дае вышэйшую адукацыю ў пэўнай галіне.

Тэхнікум як навучальная ўстанова ў еўрапейскіх краінах з'яўляецца ў XVIII ст. у сувязі з развіццём прамысловасці і неабходнасцю рыхтаваць для яе кадры. У нашай краіне з'явіліся пасля 1917 г. Само ж слова *тэхнікум* паходзіць ад грэчаскага «тэхне» — мастацтва, майстэрства. Адсюль і *тэхніка* (ад «тэхнікос» — майстэрскі).

АЛМАЗ, БРЫЛЬЯНТ

Слова *алмаз* паходзіць ад грэчаскага «адамас» — неадольны. У залежнасці ад якасці і прызначэння алмазы дзеляцца на 7 катэгорый і 23 групы. Памер прыродных алмазаў вагаецца ад мікраскапічных зерняў да крышталяў у сотні і тысячы каратаў (1 карат — 0,2 г); слова *карат* паходзіць ад назвы каратаіну (ражковага дрэва), зерні якога ў арабаў служылі мерай вагі. Па-арабску зерне — і ёсць «карат».

Гранёны ці шліфаваны алмаз называецца *брыльянтам* (ад французскага «брылант» — бліскучы). Выкарыстоўваецца ён у ювелірным мастацтве: манціруецца ў аправы з каштоўных металаў, у пярсцёнкі, завушніцы, брошкі, дыядэмы, ордэны і г. д.

АНТЭНА, ІЗАЛЯЦЫЯ

Першая прыёмная антэна (ад лацінскага «антэна» — мачта) была зроблена ў 1895 г. рускім вучоным А. С. Паповым. А слову гэтаму больш за дзве тысячы гадоў. Раней яго значэнне было іншым. Першапачаткова заолагі называлі антэнамі адчувальныя вусікі ў членістаногіх. А яшчэ раней слова гэтае было тэрмінам рымскага марскога флоту.

Ізаляцыя — адасабленне, аддзяленне чаго-небудзь ад асяроддзя. Да нас слова прыйшло праз французскую мову («ізалацион»), а ўтворана ад лацінскага «інсула», «ісула» — востраў. І сапраўды, слова вельмі ўдала перадае сэнс ізаляцыі.

АПТЭКА, МАСАЖ, ГРЫП

Слова *аптэка* паходзіць ад лацінскага «апатэка» — склад. Першая аптэка адкрылася ў Багдадзе ў 754 г., а ў Расіі — пры Іване Грозным у 1581 г. (так званая царская аптэка). Некалькі пазней сталі дзейнічаць аптэкі і для простага люду (маскатэльныя крамы). З канца XVIII ст. самай буйной у Еўропе была адна з маскоўскіх аптэк, якая захавалася да нашага часу.

Адны лічаць, што слова *масаж* паходзіць ад французскага «масагэ» — расціраць, другія — што ад арабскага «мас» — сціскаць рукамі. Упершыню ручны масаж узнік у Кітаі больш чым 10 тысяч гадоў таму. А на Русі вядомы лячэбны масаж цела венікам.

Лічылася, што слова *грып* паходзіць ад французскага «грыпе» — хапаць. Аднак нямецкі мовазнаўца А. Бах устанавіў, што яно ўтварылася ад рускага *хрип*. Дарэчы, у сучаснай французскай мове ёсць слова, падобнае па гучанні да *хрып*, якое азначае 'хрыпы ў радыё'. Грып — вострая вірусная хвароба, галоўныя рысы якой — запаленне дыхальных шляхоў і гарачка.

АСПИРАНТ, КАНДЫДАТ

У старажытнасці вялікія вучоныя мелі вучняў, галоўным лозунгам якіх было грэчаскае слова «аспіра» — імкнуся. Вучні імкнуліся пераняць ад настаўнікаў як мага больш ведаў, каб самім глыбей пранікнуць у таямніцы Сусвету. Слова *аспірант* паходзіць ад «аспіра» — чалавек, які імкнецца авалодаць ведамі. Зараз слова абазначае асобу, якая рыхтуецца да навучоўнай дзейнасці пры навучоўна-даследчым інстытуце або ВНУ.

У Старажытным Рыме кандыдатамі называлі асоб, якія шукалі выбарнай дзяржаўнай пасады. У час выбараў кандыдат павінен быў знаходзіцца на відным месцы, у белай тозе (кандыдзе) — знаку сумленнасці і незаплямленасці, каб усе выбаршчыкі добра бачылі яго. Адсюль і паходзіць гэтае слова. У пачатку XIX ст. у Расіі з'явілася вучоная ступень кандыдата, якая тады прысвойвалася лепшым выпускнікам універсітэтаў, а зараз — гэта малодшая вучоная ступень, якая прысуджаецца на падставе абароны дысертацыі. Лацінскае ж «кандзідатус» — адзеты ў белае.

АТАМ, КІБЕРНЕТЫКА, РОБАТ

Грэчаскія філосафы-матэрыялісты лічылі, што свет складаецца з атамаў — найдрабнейшых непадзельных часцінак, якія рухаюцца ў пуштаце. Паходзіць ад грэчаскага «атамас» — непадзельны (хаця пазней навука даказала, што атам дзеліцца на шэраг больш дробных складаных часцінак). Зараз атам — найдрабнейшая часцінка хімічнага элемента, якая складаецца з ядра і электронаў.

Слова *кібернетыка* стала вядомым пасля выхаду ў 1948 г. кнігі амерыканскага вучонага Н. Вінера «Кібернетыка». Яно паходзіць ад грэчаскага «кібернетыке» — майстэрства ў кіраванні (караблём). Адсюль кібернетыка — навука аб кіраванні, аб агульных заканамернасцях перадачы інфармацыі ў машынах, жывых арганізмах і грамадстве.

Слова *робат* упершыню ўжыў чэшскі пісьменнік К. Чапек у п'есе «Росумскія Універсальныя Робаты» (1920). У яго слова *робат* азначала: майстар сваёй справы. У далейшым яно распаўсюдзілася па ўсім свеце. Ім пачалі абазначаць аўтаматы, якія выконваюць некаторыя функцыі разумных істот.

АТЛАС, БАТЫСТ, ПУРПУР, ФЛАНЕЛЬ

Слова *атлас* паходзіць з арабскай мовы і мае значэнне 'шаўковая бліскучая тканіна'. На Русі вядомы ўжо з XV ст.

Слова *батыст* паходзіць ад імя французскага ткача Батыста з Камбрэ (XIII ст.). Мае значэнне 'тонкае палатно (ільняное, баваўнянае)'.

Фінікія калісьці славілася афарбаванымі тканінамі, якія не лінялі. У той час са дна мора здабывалі маленькія ракавіны «пурпура», якія давалі некалькі кропель каштоўнай фарбы. Насіць адзенне з пурпурнай тканіны было прывілеяй царскай сям'і, адзнакай імператарскай годнасці. У Візантыі важныя акты запісвалі толькі пурпурнай («царскай», чырвонай) фарбай.

Французскае «фланеле» з'яўляецца памяншальнай формай ад «флаінс» — коўдра. Гэта палатняная тканіна з лёгкім ворсам. У XIX ст. яна была вельмі моднай у Парыжы. Кашулі з фланелі насілі маладыя людзі, якія фланіравалі па бульварах без усялякай мэты. Так

слова *фланер* набыло спачатку значэнне 'элегантны мужчына', а потым — 'лодыр'.

АТЭСТАТ, ДЫПЛОМ, КАНІКУЛЫ, ПАРТФЕЛЬ

Лацінскае «атэстара» — сведчыць, быць сведкай. Адсюль *атэстат*, што ў перакладзе азначае: пасведчанне, афіцыйны дакумент аб заканчэнні навучальнай установы, прысваенні вучонага звання і інш.

Слова *дыплом* ад грэчаскага «дыплама» — складзеная напалам грамата; пазней — пасведчанне пра званне, адукацыю, майстэрства, высокую якасць і г. д.

Рымляне словам «Канікула» (лацінскае «каніс» — сабака) называлі сузор'е Вялікага Пса. Так яны называлі і час, калі Сонца пры сваім руху знаходзілася ў гэтым сузор'і (з 22 ліпеня па 23 жніўня) — самыя гарачыя дні лета. На гэты час аб'яўляўся перапынак у занятках. Адсюль і назва *канікулы*.

Слова *партфель* бярэ пачатак ад французскіх «порт» (дзеяслоў «портэ») — насіць і «фейле» («фей») — паперы, дакументы. Даслоўна: папераноска. Параўнайце: *партмане*, *партсігар*. Ёсць і рэдакцыйны партфель — сукупнасць рукапісаў, якія знаходзяцца ў распараджэнні рэдакцыі.

АЎДЫТОРЫЯ, КЛАС, УРОК, ДЫСЦЫПЛІНА

Слова *аўдыторыя* паходзіць ад лацінскіх «аўдзі» — слухаць, «торыум» — памяшканне. Даслоўна: памяшканне для слухання (лекцый або дакладаў).

Усе значэнні слова *клас* паходзяць ад лацінскага «класіс», што азначае разрад, саслоўе. У дастасаванні да школы — гэта група вучняў аднаго і таго ж года навучання, або група, якая вучыцца ў пэўнага выкладчыка, вывучае вызначаны прадмет (напрыклад, у мастацкіх школах). А ўвогуле — школьны клас.

Слова *ўрок* паходзіць ад старажытнарускага «реку» — гавару. Урок — гэта гаворка, гутарка, цяпер — час школьных заняткаў (звычайна 45 мін), прысвечаны асобнаму прадмету. Гэта і навучальная работа, якую настаўнік задае вучням.

Спачатку слова *дысцыпліна* (ад лацінскага «дзісціпліна» — вучэнне, навучанне) азначала толькі навучу, прадмет навучання. Пазней значэнне пашырылася, слова пачало абазначаць цвёрда ўстаноўлены парадак, абавязковы для ўсіх членаў калектыву.

БАБА ЯГА, ВЕДЗЬМА

У даўнія часы ў абыходку ўсходніх славян было слова «ягаць» — крычаць, бушаваць. Ад яго і ўтворана *Баба Яга* — баба, якая крычыць, бушуе. У казках славянскіх народаў — злая вядзьмарка.

Слова *ведзьма* паходзіць ад славянскага «ведзеці» — ведаць. Дзеяслоў *ведаць* меў калісьці значэнне 'чараваць' (параўнайце рускае *ведун* (колдун), беларускае — вытворнае ад *ведзьма* — *вядзьмарка*).

БАБІНА ЛЕТА

У канцы верасня або ў пачатку кастрычніка вяртаюцца доўгія ясныя дні, сціхаюць вятры, спыняюцца дажджы. Грэе сонца, становіцца цёпла, а ў нерухомым паветры плывуць доўгія сівыя тонкія ніткі-павуцінкі, быццам жаночыя, «бабіны» валасы. Адсюль і ідзе назва *бабіна лета*.

БАДМІНТОН, БАСКЕТБОЛ, БІЛЬЯРД

Два тысячагоддзі таму ў Індыі ўжо гулялі ў мяч з пер'яў. Гэту гульню ведалі і інкі. У Еўропе «пер'евым мячом» у сярэднія вякі забаўляліся высакародныя пані. Але пачаткам еўрапейскага бадмінтона лічаць 1873 год, калі індыйская гульня была прадэманстравана публічна ў г. Бадмінтоне — курорце Паўднёвай Англіі. Адсюль і пайшла назва гэтай гульні.

Сучасны баскетбол «нарадзіўся» ў 1891 г. Яго «бацькам» з'яўляецца выкладчык амерыканскага каледжа (г. Спрынгфілд) Найсвіт. Неяк ён павесіў на сцяне гімнастычнай залы кошык з-пад сліў, каб зацікавіць навучэнцаў прыдуманай ім новай гульні ў мяч. Гэты кошык (ад англійскага «баскет») і мяч («бал») далі пачатак і назву гульні, папулярнай цяпер ва ўсім свеце.

Існуе меркаванне, што бильярд быў прыдуманы для Людовіка XIV, каб ганяць шары не на поплаве, а ў мяшканні. Зялёнае сукно бильярда нагадвае траву поплава. Гульня хутка распаўсюдзілася, а «мовай» яе сталі такія словы, як *любы любога, без дурняў, ва ўдары* і інш. А паходзіць слова ад французскага «білард» («біле» — шар).

БАРЭЛЬ, ЛІТР, МЕТР, МІЛЯ

Барэль (англійскае «барэл» — бочка) — мера ёмістасці, аб'ёму розных сыпкіх і вадкіх рэчываў у некаторых краінах. Калі гавораць проста *барэль*, то маюць на ўвазе аб'ём, які раўняецца прыкладна 182 л. Аднак калі гаворка заходзіць аб піве, то карыстаюцца выразам *пійны барэль* (прыкладна 164 л), калі аб нафце — *барэль нафты* (159). Ёсць таксама *барэль мыла* (116 кг), *свініны* (91) і інш.

Слова *літр* паходзіць ад імя французскага вынаходніка вінных бутэлек Клода-Эміля-Жана-Баціста Літра. Гэта ён упершыню выпусціў градуіраваныя шклянныя цыліндры і пачаў рабіць лабараторны посуд. Менавіта ён прапанаваў вымяраць аб'ём, вызначаючы масу вадкасці, якая ўтрымліваецца ў літры. Аднак да яго прапановы прыслухаліся толькі пасля смерці вынаходніка. У якасці стандартнай вадкасці была абрана вада (1 л — мера ўмяшчальнасці, роўная аб'ёму 1 кг вады пры тэмпературы 4°). Зараз гэта адзінка вымярэння аб'ёму і ёмістасці, роўная 1000 см³; пабудзіна такой ёмістасці.

За адзінку даўжыні метр (грэчаскае «метрон» — мера) прынята дзесяцімільённая частка чвэрці зямнога мерыдыяна. Метрычная сістэма мер устаноўлена ў Францыі ў 1791 г. А ў 1799 г. тут стварылі плацінавы эталон метра і аддалі яго на захаванне ў архіў рэспублікі. Міжнародны характар новая сістэма вымярэнняў набыла ў 1875 г., калі 17 краін, у тым ліку і Расія, падпісалі Метрычную канвенцыю.

Слова *міля* паходзіць з лацінскага «міле» («пасум») — тысяча (крокаў). У некаторых краінах, у прыватнасці ў Італіі, яшчэ дзейнічае марская міля (1852 м). А старая руская міля — 7467 м.

БАЯН, ГІТАРА, ФЛЕЙТА

У 1870 г. туляк-саматужнік Н. Белабародка вынайшаў новы дасканалы інструмент — першы ў свеце храматычны гармонік. Ён меў у клавіатуры правай рукі 12 гукаў сучаснай музыкальнай сістэмы. Вядомы гарманіст А. Арланскі-Цітарэнка пазней назваў гэты новы рускі інструмент у гонар старажытнарускага песняра Баяна — баянам.

Гітара (ад іспанскага «гуітара») з чатырма двайнымі струнамі была вядома ў Іспаніі яшчэ ў XIII ст.

Асаблівую папулярнасць у еўрапейскіх краінах яна набыла ў сярэдзіне XVIII ст. Замест чатырох і пяці двайных струн сталі выкарыстоўваць шэсць, устанавіўся квартава-тэрцавы лад. У Расіі вядучае становішча заняла сяміструнная гітара тэрцавага ладу (так званая руская).

Флейта (ад італьянскага «флаута») лічыцца першым музычным інструментам у свеце. Паводле падання, 12-ствольная кітайская флейта вынайздзена мудрацом Лін Лунам, грэчаская — богам Панам. У Еўропу флейта трапіла з Азіі толькі ў сярэднія вякі. Тып сучаснай папярочнай флейты створаны Т. Бёмам у першай палове XIX ст. Потым з'явіліся рускія кувіклы і флейты. Як сведчаць раскопкі, флейце 9 тысяч гадоў, а расійскай — прыкладна 4 тысячы.

БЕФСТРОГАНАЎ, БУТЭРБРОД, САНДВІЧ

Назва стравы *бефстроганай* утворана ў XIX ст. спалучэннем французскага назоўніка «беф» — ялавічына і прозвішча рускага дыпламата Строганова. Яна азначае: ялавічына па-строганайску.

Слова *бутэрброд* паходзіць ад нямецкага «бутэр» — масла і «брот» — хлеб. Даслоўна: хлеб з маслам. У нас слова набыло больш шырокае значэнне: хлеб з каўбасой, з сырм, з вяндрлінай і нават з рыбай.

Слова *сандвіч* вядзе радаслоўную ад англійскага лорда Сандвіча. Ён быў заўзятым іграком і, не жадаючы адрывацца ад картаў у час вярэры, прыдумаў новы, зручны від бутэрброда: лустачку цяляціны, вяндрліны або сыру паміж дзвюма лустачкамі хлеба, каб не пэцкаць рук.

БІБЛІЯ, ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

Грэчаскае слова «Біблія» (ад «бібліон» — кніга) з'яўляецца назвай комплексаў зборнікаў літаратурных твораў, якія склаліся ў глыбокай старажытнасці. У ёй выкладаецца рэлігійная догма іудаізму і хрысціянства. Склад Бібліі, які быў кананізаваны іудзейскімі рэлігійнымі ўладамі ў канцы I ст.н.э., не супадае з яе складам у III ст. да н. э., г. зн. у той час, калі быў зроблены пераклад Бібліі на грэчаскую мову — Септуагінта. Біблія, кананізаваная хрысціянскай царквою, істотна адрозніваецца ад іудаіскага канону перш за ўсё тым, што тут маецца Новы Запавет —

збор кніг уласна хрысціянскага паходжання, якія выкладаюць асновы хрысціянскага вучэння і міфалогіі. Біблія дайшла да нас у некалькіх рэдакцыях.

Слова *энцыклапедыя* пайшло ад грэчаскага «ен-кукліос пайдэйа» — кола ведаў (французскае «енцыклапедые»). Першай навуковай энцыклапедыяй у свеце з'яўляецца «Энцыклапедыя, або Усеагульны слоўнік мастацтва і навук», якую выдаў англічанін Э. Чэймберс у 1728 г. Першым энцыклапедычным выданнем у Расіі лічыцца «Опыт исторического словаря о российских писателях». Яго выдаў М. І. Новікаў у 1772 г. У савецкі перыяд выйшла «Большая Советская Энциклопедия» (яе пачалі выдаваць з 1926 г.). Выйшла ў свет і «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» (БелСЭ). Энцыклапедыя — гэта навуковы даведачны дапаможнік у форме слоўніка, дзе звычайна даюцца асноўныя звесткі па ўсіх або па асобных галінах ведаў.

БІС, БРАВА, АВАЦЫЯ

У беларускай мове *біс* і *брава* — словы-«чужаземцы». Французскае «біс» узыходзіць да лацінскага «біс» — двойчы, два разы, і азначае выгук, якім просяць артыста паўтарыць толькі што выкананы ім нумар праграмы.

Італьянскае «брава» ўзнікла ў якасці выгуку адабрэння (у оперы). Так што па сваім паходжанні яно нагадвае наша футбольнае «малайцы» і азначае захапленне, пахвалу, адабрэнне. Дарэчы, лацінскае слова «опера» мае значэнне 'твор'.

Авацыя (лацінскае «авацыя» — радасць, веселасць) — бурныя, працяглыя апладысменты, якія суправаджаюцца радаснымі воклічамі, з выпадку адабрэння чаго-небудзь або прывітання каго-небудзь.

БЛІНЫ, АБАРАНАК, КАЛАЧ

Яшчэ ў глыбокай старажытнасці бліны пяклі на так званую масленіцу — канец зімы, калі запасы прадуктаў канчаліся і набліжаўся час палявых работ, а потым і новага ўраджаю. Людзі верылі ў духаў продкаў, хацелі заручыцца іх дапамогаю і прыхільнасцю. Для іх пяклі на распаленых вуголлях і камянях перапечкі з молатага зерня, рыхтавалі масла, смятану, хмельныя напіткі і пакідалі страву на сталах, на

могілках. Само ж слова *блін* — гэта змененае старажытнаславянскае «млін» (ад *малоць*). Падобныя словы ёсць і ў іншых славянскіх мовах — польскай, чэшскай.

Абаранак — ад таго ж караня, што і *абварыць*, *абварваць*, *вар*. Абаранак — такое печыва, якое апускаюць у вар, абварваюць перад тым, як пячы. Страта *в* у слове *аб(в)аранак* — не адзінкавы выпадак у мове. Падобная з’ява мае месца ў слове *абоз* з *абвозъ*, *абярнуць* (воз у канаву) — тое самае, што і *перавярнуць*.

Слова *калач* славянскага паходжання — ад *кола* — назвы хлеба. Хлеб круглай формы і быў калач, у прыватнасці, пшанічны хлеб у форме замка з дужкай.

БУЛАТ, БРЫТВА, СЯКЕРА

Булат — ад персідскага «пулад» — сталь. Першымі зброю з булатнай сталі выкарысталі індыйскія воіны ў бітве з воінамі Аляксандра Македонскага. Доўгі час не маглі раскрыць «індыйскі сакрэт» гэтага металу. Толькі рускаму металургу П. Аносаву ў XIX ст. пашанцавала гэта зрабіць на златаустаўскім заводзе, і рускі клінок праславіўся на ўвесь свет.

Агульнаславянскае слова *брытва* ўтварылася ад дзеяслова «брыці». Брытвы спачатку рабілі з камянёў, а ў II ст. да н. э. шырокае выкарыстанне мелі бронзавыя. Прайшоў час, і толькі ў 90-х гг. XIX ст. на змену стальным небяспечным брытвам прыйшлі бяспечныя, якія стаў рабіць шведскі вынаходнік А. Жылет.

Яшчэ ў 2-м тысячагоддзі да н. э. Асірыя славілася высокаразвітай металургіяй. З гэтай краіны «шукуру» — сякера трапіла да продкаў славян. Да гэтага ж слова ўзыходзіць і лацінская назва «секурыс» — сякера. Сучасны тып сякеры распаўсюдзіўся з пачатку XVII ст.

БУЛЬБА, ХЛЕБ

Існуе дзве найбольш абгрунтаваныя гіпотэзы пра паходжанне слова *бульба*. Паводле першай, яно прыйшло да нас праз пасрэдніцтва заходнеславянскіх моў з латыні, дзе «бульбус» значыць «клубень, цыбуліна». Прыхільнікі другой гіпотэзы бачаць першакрыніцу

ўсходнеславянскага «бульба» ў нямецкім «боле» — клубень, цыбуліна (праз заходнееўрапейскія мовы).

Большасць этымолагаў лічыць, што лексема *хлеб* праславянскага паходжання, запазычаная са старанямецкага «хлеб» — фармавы хлеб. У славян гэтае запазычанае слова асэнсавалася з кіслым уфармаваным хлебам.

ВАКЗАЛ, СТАНЦЫЯ

У XVII ст. каля Лондана на беразе Тэмзы дзейнічаў забаўлівы парк, а непадалёк знаходзіўся шынок, які належаў удаве па прозвішчы Ваксхал. Гэтым словам хутка сталі называць і сад. Такія ж з'явіліся і ў іншых гарадах Еўропы, у тым ліку і ў г. Паўлаўску (паблізу імператарскага палаца). Сад па прыкладзе лонданскага сталі называць *вакзалам*. Калі ж пабудавалі чыгунку з Пецярбурга да Паўлаўска, канцавы прыпынак таксама назвалі вакзалам. А потым так сталі называць усе пабудовы станцый.

Станцыя зараз звычайнае беларускае слова. Аднак яшчэ ў старажытнасці шырока ўжывалася лексема *стація*, крыніцай для якой з'явілася лацінскае «стація» — стаянка. Пазней у старапольскай мове «стація» замацавалася ў значэнні 'павіннасць утрымання каралеўскага двара і войска'. А адтуль яно запазычана старабеларускай мовай. Слова ж *станцыя* ўпершыню адзначаецца ў беларускіх дзелавых помніках у другой палове XVII ст. са значэннямі 'прыпынак', 'кватэра', 'кватараванне'.

ВАФЛЯ, БІСКВІТ, МАРОЖАНАЕ

Слова *вафля* запазычана з нямецкага «вабе», якое на мове пчалаводаў азначае ячэйку ў пчаліных сотах. Адрозніваюцца вафлі ад іншага сухога пячэння менавіта сваім узорам у клетачку на паверхні, які і сапраўды нагадвае соты. Гэтым і тлумачыцца іх назва.

Бісквіт — назва здобнага пячэння. Французскі тэрмін «біскуіт» паходзіць ад лацінскага «біс коктус» — двойчы печаны, смажаны, абсмажаны. Бісквіт — пухлянае высокакаларыйнае печыва з цеста, у якое пакладзена многа жаўткоў і бялковай пены.

Яшчэ Гіпакрат рэкамендаваў марожанае сваім пацыентам. Ён лічыў, што «замарожаны крэм» актывізуе вадкаснае асяроддзе арганізма і паляпшае са-

маадчуванне. Вялікім аматарам марожанага быў Аляксандр Македонскі. Жыхары Рыма рабілі спецыяльныя калодзежы, дзе захоўвалі лёд, каб вырабляць гэты ласунак. У XIII ст. Марка Пола прывёз у Венецыю сакрэт вытворчасці штучнага лёду, які раскрылі яму кітайцы-кулінары. У 1660 г. фларэнтыец Пракоп Культэлі адкрыў першае кафэ-марожанае за межамі Італіі — у Парыжы, якое і сёння дзейнічае на тым жа самым месцы.

ВЕЛАСІПЕД, АЎТАМАБІЛЬ, ПАКРЫШКА

Слова *веласіпед* паходзіць ад лацінскага «велах» — хуткі і «пес» — нага (французскае «веласіпедэ»). Яшчэ Леанарда да Вінчы на сваіх малюнках і чарцяжах паказаў гэту машыну. Яна выглядае зусім сучасна: аднолькавыя колы, ланцуговая перадача і зручнае сядло. Аднак толькі ў 1800 г. прыгонны Верхнятурскага павета на Урале Артамонаў змайстраваў першы ў свеце сапраўдны веласіпед. Праўда, гэта быў нязграбны жалезны самакат з двума коламі, але працаваў спраўна. Заводчыкі вырашылі здзівіць ім цара Аляксандра I і паслалі да яго вынаходніка. Дзве тысячы вёрст праехаў Артамонаў на сваім самакаце, тым самым здзейсніўшы першы ў свеце велапрабег. Цар здзівіўся вынаходніцтву прыгоннага і як узнагароду даў яму вольную.

Назва сродку руху *аўтамабіль* паходзіць ад грэчаскага «аўтас» — сам і лацінскага «мабіліс» — рухомы. У 1769 г. аўтамабілем была названа самаходная грузавая машына з паравым рухавіком, якую вынайшаў французскі механік Куньо. У 1882 г. рускія інжынеры Пуцілаў і Хлебаў стварылі машыну з бензінавым рухавіком унутранага згарання і назвалі яе таксама аўтамабілем. Аднак слова *аўтамабіль* замацавалася ў свеце ў 1894 г., калі на шашы Парыж — Руан адбыўся першы міжнародны аўтапрабег. Рэкордная хуткасць тады раўнялася ўсяго толькі 20 км у гадзіну. У Беларусі выпуск аўтамабіляў быў арганізаваны з 1947 г. на Мінскім аўтазаводзе.

Пнеўматычныя пакрышкі нарадзіліся раней, чым аўтамабіль. Першым іх вынаходнікам лічыцца англічанін Р. Томпсан. У 1845 г. ён прапанаваў «паветранае кола» для конных павозак і экіпажаў. Другое адкрыццё звязана з Д. Данлопам. У 1887 г. ён разрэзаў шланг

для палівання, склеіў канцы, накачаў паветрам і «абуў» у пнеўматыку трохколавы веласіпед. А потым з'явіліся пакрышкі для розных машын.

ВІНЕГРЭТ, ВІТАМІН

Па-французску «вінаігрэтэ» — падліва з воцатам. Вінегрэт — халодная страва з дробна нарэзанай агародніны, запраўленая воцатам, алеем і іншымі прыправамі. А ў пераносным сэнсе — сумесь розных паняццяў.

Слова *вітамін* паходзіць ад лацінскага «віта» — жыццё і назвы хімічнага элемента «амін» — скарочанае ад «аміак» (бясколерны газ). Літаральна: рэчыва, неабходнае для жыцця. А заснавальнікамі навукі аб вітамінах з'яўляюцца рускі ўрач М. І. Лунін (1880) і польскі біяхімік К. Функ (1912). Апошні ўвёў і сам тэрмін.

ВІНО, ГАРЭЛКА, ТЫТУНЬ

Ужо тры з паловай тысячагоддзі назад фінікійцы вырошчвалі алівы і вінаградную лазу, але галоўным іх заняткам быў гандаль. Займаючыся пірацтвам і гандлем рабамі, яны, акрамя таго, прадавалі сушаную рыбу і праслаўленае тады віно. Пазней рымляне з віном распаўсюдзілі па Еўропе і назву напітка. Аднак першапачатковае грэчаскае «(в)ойнас» і лацінскае «вінум» пайшлі ад фінікійскага «йайн» — віно.

Слова *гарэлка* ўтварылася па польскім узоры: «горцалка» (ад «горцалы» — гарэлы). Па-ўкраінску *гарэлка* — «горілка». Сакрэт прыгатавання гарэлкі яшчэ ў даўнія часы адкрылі арабы. У XIII ст. яна з'яўляецца ў Еўропе, а ў канцы XIV ст. вырабляць «хлебнае віно» пачалі і ў Расіі. Гарэлку рабілі з жыта, пшаніцы і ячменю. Зараз яна вырабляецца з харчовага этылавага спірту, які разбаўляецца да 40° ачышчанай ад солей кальцыю і магнію вадой. Потым сумесь праходзіць праз фільтры з актываваным вугалем.

Тытунь (ад іспанскага «табака», запазычанага з мовы амерыканскіх індзейцаў) стаў вядомы ў Еўропе пасля адкрыцця Амерыкі. Матросы Калумба прывезлі не толькі лісце, але і насенне тытуню. Захавалася нават імя першага ў Еўропе курыльшчыка, іспанца Радрыга дэ Херэца, матроса «Санта Марыі», судна Калумба, на якім ён дасягнуў Амерыкі. На радзіме

Херэц «раптам стаў выпускаць з рота і носа дым». На гэтай падставе ён быў абвінавачаны ў тым, што ў яго «ўсяліўся чорт», і трапіў у турму. А ў 1560 г. французскі пасланнік у Партугаліі Жан Нікот прывёз з сабой у Парыж насенне тытуню і пасадзіў. Лісце расліны Нікот падарыў як лекавы сродак Марыі Медычы, якая пакутавала ад галаўных боляў. Дзякуючы каралеве тытунь стаў модным, і яго пачаў нюхаць амаль увесь Парыж. Калі ў 1826 г. з тытуню быў вылучаны алкалоід, яго назвалі нікацінам.

ГАЗА, ЦУКАР, ЗАПАЛКІ

Першым наладзіў атрыманне газы ў нашай краіне на Ухцінскім нафтавым радовішчы ў 1745 г. Ф. Прадуноў. Работы ў гэтай галіне паспяхова прадоўжылі прыгонныя сяляне браты Дубініны. Яны па праве лічацца заснавальнікамі газавай вытворчасці. Гэта яны каля г. Маздока ў 1823 г. пабудавалі першы ў свеце завод па ачыстцы нафты. А з 1859 г. у Расіі пачалася практычная вытворчасць газы на заводзе ў Сурханах (каля Баку). Яго заснаваў В. А. Кокараў.

Яшчэ ў сярэдзіне IV ст. да н. э. у Індыі быў вядомы трысняговы цукар. Потым вытворчасць «каменнага мёду» наладзілі Персія, Егіпет і Кітай. У VII ст. арабы завезлі цукар у Еўропу. А ў пачатку XVIII ст. у маскоўскім Крамлі стала дзейнічаць «цукровая палата», якая перарабляла імпортны трысняговы цукар. Першы цукровы завод у Расіі пабудаваны ў 1802 г. у в. Аляб'ева Тульскай губерні, у Беларусі — у 1830 г. у маёнтку Моладава Кобрынскага павета. А паходзіць слова ад арабскага «сукар».

Крэмень і жалезны калчадан — першыя сродкі для здабывання агню. І вось у 1831 г. першыя ў свеце фосфарныя запалкі вынаходзіць 19-гадовы француз Сорыя. Аднак ён не меў сродкаў на патэнт, і яго вынаходніцтва «сплыло» да немца Камерэра. У састаў галоўкі гэтых запалак уваходзіў ядавіты белы фосфар. У 1855 г. у Швецыі была наладжана вытворчасць сучасных бяспечных запалак. Першая запалкавая фабрыка ў Расіі пабудавана ў Пецярбурзе (1837). На Беларусі запалкі пачалі вырабляць у другой палове XIX ст.

ГАЗЕТА, ЧАСОПІС, АЛЬМАНАХ

Першая газета на паперы надрукавана ў Кітаі (каля 725 г.). А вось назва *газета* звязана з наступным. У XVI ст. Венецыянская рэспубліка чаканіла дробныя медзьякі, якія называліся «газета». У 1556 г. у Венецыі выйшла першае рукапіснае выданне пад назвай «Пісьмовыя весткі» коштам у адну газету. Да гэтага так прывыклі, што назва манеты перайшла на назву выдання. А потым ужо з італьянскай мовы гэта слова трапіла да нас. Газета «Куранты» (1600) была першай рускай рукапіснай газетай. Першая ж друкаваная газета называлася «Ведомости о военных и иных делах, достойных знания и памяти, случившихся в Московском государстве и в иных окрестных странах» (пачала выходзіць з 1702 г.). З 1838 г. выдаюцца «Минские губернские ведомости», а ў 1862—1863 гг. на беларускай мове выходзіла газета К. Каліноўскага «Мужыцкая праўда».

Меншымі сабратамі газет з'яўляюцца часопісы. Першым часопісам лічыцца французскі «Журналь дэ саван» (1665). У Расіі — «Месячные исторические, генеологические и географические примечания в Ведомостях» (1728). У пачатку XX ст. на Беларусі выдаваўся ўжо рад часопісаў, у тым ліку «Белорусский учительский вестник».

Слова *альманах* (ад арабскага «ал-манах» — календар) набыло значэнне гадавіка. Альманахамі сталі называць і даведачныя штогоднікі, і літаратурныя зборнікі. Першы літаратурны альманах з'явіўся ў Францыі пад назвай «Альманах муз» (1764), у Расіі — «Российский парнас» (1771). Выдавецкая суполка «Загляне сонца і ў наша аконца» выпускала ў Пецярбурзе першы альманах на беларускай мове «Маладая Беларусь» (1912—1913). Зараз альманах — непералядны літаратурны зборнік з творамі розных аўтараў-сучаснікаў.

ГАЛЬШТУК, ЛАПЦІ, РУКАВІЦЫ

Гальштук ведалі яшчэ ў Рымскай імперыі: легіянеры насілі на шыі павязку, якая нагадвала і кашнэ, і гальштук. Аднак шлях да сучаснага выгляду гальштук пачаў у Францыі з 1668 г. У той час былі вядомы гальштук «а-ля-Стейнкерк» (з тонкага батысту з ка-

рункамі), «крэмон» (гальштук у выглядзе карункавай ленты вакол шыі). Само ж слова *гальштук* запазычана з нямецкай мовы, дзе абазначае 'шыйная хустка' («халс» — шыя, а «тух» — хустка, тканіна, палатно).

Лапці — самы старажытны абутак Русі. Лапатнай Расія заставалася да сярэдзіны XIX ст. Матэрыял для лапцей заўсёды быў пад рукой. Іх плялі з лыка ліпы, вязу, ракіты, з верасу, бяросты. Будзённыя рабілі з шырокага лыка, а святочныя — з вязавага, якое папярэдне клалі ў гарачую ваду, каб яно стала ружовым або чырванаватым. Вялікарускі лапаць быў прамога пляцення, а беларускі — косага. Былі лапці для ўсялякай нагоды: лапці-рачкі, лапці-ступні, лапці-чуні. А вясковыя маладыя франціхі з'яўляліся на людзях у вязавых лапцях з тонкага лыка з чорнымі суконнымі аборамаі і анучамі.

Слова *рукавіцы* складаецца з *рука* і *віць*. Атрымліваецца, што рукавіца азначае 'абвіваючая руку'. Сустракаецца і такое беларускае слова, як пальчатка (рускае «перчатка»; «перст» — палец).

ГНОМ, ПІГМЕЙ

У адной са сваіх прац швейцарскі вучоны Парацэльс сур'ёзна расказвае аб гномах, істотах, што як быццам жывуць пад зямлёй (лацінскае «гномус» — жыхар зямлі). Гном — казачная істота: чалавекападобнае карлікавае стварэнне, якое быццам бы ахоўвае падземныя скарбы.

Слова *пігмей* у грэчаскай мове азначае 'велічынёй з кулак'. У Афрыцы ёсць племя пігмеяў ака (сярэдні рост 140 см), на Філіпінах — аэта (146 см). У Новай Гвінеі таксама ёсць пігмеі (145—155 см). Пігмей — чалавек надта малога росту; у пераносным сэнсе — нікчэмны, абмежаваны чалавек.

ГОРАД, АЧАГ, ПЕЧ

Слова *горад* агульнаславянскага паходжання. Першапачатковае значэнне — агароджа, тын, затым — агароджанае месца, абнесены частаколам пасёлак. Гэтага ж кораня словы *агарод*, *гарадзіць*, *загарадзіць*.

Старажытныя манголы шанавалі духа агню От (Ут). Нельга было кідаць у агонь засмечаныя рэчы, пляваць, пераступаць праз вогнішча. У татарскай

мове і зараз агонь — *ут*, у туркменскай — *от*. А канчаток *-чэк*, *-чык* дало казахскае *ошак*, туркменскае *ожаг* — аганёк, татарскае *учак*, адкуль і пайшло наша *ачаг*. Ачаг — гэта прыстасаванне для распальвання агню, гэта і родны дом, свая сям'я, гэта і месца, з якога распаўсюджваецца што-небудзь, цэнтр чаго-небудзь.

Слова *печ* (з праславянскага «пекть» — пяку) літаральна азначае 'месца, дзе пякуць'. Яшчэ ў каменным веку існавалі пабудовы, абсталяваныя ў грунце печамі з глінабітнымі скляпеннямі. Гэта і былі «прабабкі» рускіх печаў. Курныя хаты існавалі ў нас аж да XVIII ст., хоць ужо ў XVI—XVII ст. у Маскве пачалі класці печы з дымаходамі. І зараз руская печ, як і раней, корміць, поіць, лечыць і суцяшае чалавека.

ГОСЦЬ, ГАСЦІНЕЦ, ХЛЕБ-СОЛЬ

Па-латыні «госціс» — іншаземец. На Русь прыязджалі іншаземцы, у прыватнасці купцы, і «гасціць» азначала 'гандляваць', «госцьба» — 'гандаль'. Першапачатковае значэнне слова *госць* — прыезджы, а пазней і 'усякі, хто наведвае дом'.

Назоўнік *гасцінец* утвораны яшчэ ў старарускай мове ад прыметніка *гостинъ*, які ў сваю чаргу ўтвораны ад назоўніка *гость*. Семантычнае развіццё ішло так: дарога, па якой прыехаў госць-купец — гандлёвы шлях — вялікая праезджая дарога — тавар, які прывезены купцом, госцем, — падарунак увогуле.

Рускія цары ў XV — XVII ст. пры прыёме замежных паслоў, калі даравалі міласць, уручалі ім прадаўгаватую лусту хлеба. Такія падарункі рабілі і іншым запрошаным гасцям. А жадаючы аказаць асаблівую міласць, гасудар пасылаў таксама і соль са свайго стала. Хлеб і соль мелі чыста сімвалічнае значэнне, былі знакам увагі. Тады (ды і зараз) на вяселлях бацька і маці жаніха сустракалі маладых таксама хлебам-соллю і благаслаўлялі іх. Звычай гэты захавалі і да нашых дзён. Ёсць і выраз *хлебасольства* — частаванне, гасціннасць.

ДЫВАН, КРЭСЛА

Слова *дыван* мае сваёй першакрыніцай персідскае «дыван» — узвышаная падлога, пакрытая дываном. Самы стары дыван захоўваецца ў Эрмітажы. «Узрост»

гэтага дывана не менш за 2,5 тысячы гадоў. Яго знайшлі пры раскопках у горным Алтаі. Тканы дыван высокай якасці добра захаваў прыемны бархацісты ворс. Памер яго — 4 м². Пад дываном разумеюць яшчэ і тое, што пакрывае зямлю суцэльным слоём.

Слова *крэсла* паходзіць са старапрускага «крэслан». Нашы старажытныя продкі сядзелі на самых розных рэчах: пнях, валунах, калодах, цурбанах і г. д. Потым у егіпцянаў з'яўляюцца крэслы-троны, табурэткі. Грэкі і рымляне ствараюць крэслы з бронзы і мармуру. У сярэднія вякі ў асноўным былі распаўсюджаны драўляныя крэслы і табурэткі. Прыкладна такой была і руская мэбля: лавы ўздоўж сцен, услоны, цяжкія табурэткі. Пазней пачалі карыстацца лёгкімі крэсламі з тонкімі ножкамі, мэблевымі камплектамі, гарнітурамі.

ЖАЛЕЙКА, ГУСЛІ, САКСАФОН, БАРАБАН

Жалейка — уласнабеларускае слова ад *жаль*. Назва дадзена па характары гуку, якім вызначаўся гэты народны інструмент. З 2-й паловы XIX ст. жалейка інтэнсіўна выцясняецца кларнетам (лацінскае «кларус» — ясны гук).

Гуслі — агульнаславянскае слова з праславянскага «гондслі», якое звязана з дзеясловам *гудзець*. Само слова *гудзець* у некаторых мовах захавала значэнне «іграць» (чэшскае «гудба» — музыка, рускае «гудошник»). Мяркуюць таксама, што слова паходзіць ад санскрыцкага кораня «гу», звязанага з паняццем гучання наогул. У рускай літаратуры слова «гуслі» сустракаецца з XI ст.; упамінаюцца гуслі і ў «Словах» К. Тураўскага (XII ст.).

У назве музычнага інструмента *саксафон* гучыць імя яго стваральніка — бельгійца А. Сакса. Другая састаўная частка слова — ад грэчаскага «фоне», якое азначае гук.

Слова *барабан* паходзіць ад «балабан», «дарабан». Так у цюркскіх мовах называецца гэты музычны інструмент. А слова «дарабанчы» азначала таго, хто іграе на ім. Найбольш ранняе сведчанне існавання барабана на Беларусі адносіцца да XII ст. (шахматная фігурка ў выглядзе барабаншчыка з Ваўкавыска).

ЖАРТ, ПАЛОХАЦЬ, СОРАМ, КАЛАМБУР

Слова *жарт* паходзіць з польскага «жарт», якое ў сваю чаргу, як і чэшскае «жэрт», запазычана з нямецкага «шэрц» — жарт. Яно азначае тое, што робяць ці гавораць не сур'ёзна, а для пацехі, забавы. Гэта і востры дасціпны выраз.

Палохаць — агульнаславянскае слова. Найбольш блізкімі да яго з'яўляюцца наступныя паралелі: лацінскае «палор» — бледнасць, страх, літоўскае «палшас», латвійскае «палс» — бледны. А развіццё значэння — ад назвы фізічнага выгляду да назвы псіхічнага стану. Спалох жа — гэта раптоўнае адчуванне страху; агульная нечаканая трывога, хваляванне.

Сорам — таксама агульнаславянскае слова. Першапачаткова яно азначала 'чырвань'. Параўнайце літоўскае «сартас» — светла-чырвоны, латвійскае «сартс» — з чырвоным тварам, «сартуот» — чырванець. А потым набыло сучаснае абстрактнае значэнне — пачуццё моцнай збянтэжанасці ад усведамлення недарэчнасці свайго ўчынку. Гэта яшчэ і ганьба.

Слова *каламбур* паходзіць ад імя нямецкага барона Калемберга, які ўладкаваўся пры двары польскага караля Станіслава Ляшчынскага. Дрэнна валодаючы французскай мовай і не вызначаючыся розумам, ён блытаў словы, якія нечакана набывалі жартоўны характар. Такія жарты і назвалі іменем іх гора-вынаходніка. Каламбур і ёсць гульня слоў, жарт, заснаваны на камічным абыгрыванні блізкіх па гучанні, але розных па значэнні слоў або словазлучэнняў.

ЖЫТА, ПШАНІЦА

Жыта — праславянскае па паходжанні слова. Тут той жа карань, што і ў слове *жыць*. І гэта невыпадкова, бо хлеб — галоўны прадукт харчавання і аснова жыцця. Слова *жыта* ў розных значэннях — хлеб на карані і інш. — паўсюдна вядомае. А памяшканне для захавання збожжа ў славян здаўна называлася жытніцай. І зараз мы вобразна так называем урадлівую вобласць, край, якія даюць краіне збожжа.

Слова *пшаніца* таксама праславянскае па паходжанні. Утворана яно пры дапамозе суфікса *-іц-а* ад слова «пшено» (беларускае *проса*), якое ўяўляе сабой старажытную форму дзеепрыметніка прошлага часу ад дзеяслова «пхаці» — таўчы, пхаць.

ЖЫХАР, ШВЕЙЦАР

Слова *жыхар* утворана з дапамогай суфікса *-р* ад славянскага дзеяслова «жыхаці», які ў сваю чаргу паходзіць ад «жыці». Суфікс *-ха-* ў дзеяслове «жыхаці» ўказвае на інтэнсіўнасць дзеяння. А жыхар — гэта той, хто жыве, пражывае дзе-небудзь; насельнік.

У 1339 г. швейцарскія горцы ў барацьбе за сваю незалежнасць разбілі французскую армію, закаваную ў латы. З тых часоў з швейцарскіх наёмных атрадаў фарміравалася асабістая ахова военачальнікаў і вядомых людзей. Чалавек на ахове якога-небудзь уваходу амаль заўсёды быў швейцарам (як называлі наёмнікаў-швейцарцаў). Так слова *швейцар* набыло новае значэнне, і зараз гэта вартаўнік пры пад'ездах жылых дамоў, устаноў, гасцініц і г. д. А паходзіць слова з нямецкага «швейцэр».

ЛЯМПА, ПРАС

Слова *лямпа* паходзіць ад грэчаскага «лампас». Ужо грэкі і рымляне карысталіся глінянымі і бронзавымі каганцамі. Прамаці нашай настольнай лампы можна назваць звычайную сялянскую лучыну, вядомую спрадвеку. Да XIX ст. верна таксама служылі розныя свечкі (сальныя, васковыя, стэарынавыя, парафінавыя, спермацэтавыя). Але вось у 1853 г. перад аптэкай у Львове сабраўся вялікі натоўп людзей, каб убачыць першую газавую лампу. Яе зрабіў фармацэўт І. Лукасевіч. Потым адна з гэтых ламп трапляе ў рукі венскаму фабрыканту Дзітмару. Ён крыху відазмяніў яе, упрыгожыў і наладзіў масавую вытворчасць.

Яшчэ ў Старажытнай Грэцыі жаночыя сукенкі прасавалі пруткамі і каменьчыкамі-грузіламі. Першае пісьмовае сведчанне на Русі аб прасе адносіцца да 1636г.: «Генваря в 31 день, кузнецу Ивашке Трофимову 5 алт., а он за те деньги сделал в царицыну палату утюг железный» (із «Книги записей расходов царицы»). У XVIII ст. вырабам прасаў займаліся на заводах Дзіямідава. Самым папулярным быў духавы прас, які награваліся вугалем. Паходзіць жа слова ад нямецкага «прэсе», азначае прыладу для гладжання адзення і бялізны.

ІЛЬГОТА, ПРЫВІЛЕЯ

Слова *ільгота* паходзіць ад таго ж караня, што і слова *палёгка*. Старажытны карань у іх *льг-*, дзе *ь* — рэдукаваны галосны — праясніўся ў галосны поўнага ўтварэння *э(е)*, які ў сваю чаргу ў пазіцыі пад націскам перад наступным цвёрдым зычным змяніўся ў *о(ё)*. *Ільгота* — з «льгота».

Слова *прывілея* паходзіць ад лацінскага «прывілегіум»: «прывус» — асобны і «логіс» — закон. Прывілея — перавага, дадатковае права, якога не маюць іншыя.

ІРАД, КАІН, ЮДА

Слова *ірад* паходзіць ад імя іудзейскага цара. Як апавядае евангеліст, Ірад загадаў забіць 11 тысяч дзяцей, разлічваючы на тое, што ў іх ліку будзе і Хрыстос. Гэта слова стала азначаць: вырадак, мучыцель.

Каін — здраднік і братазабойца. Гэта старэйшы сын Адама і Евы, земляроб. Ён з зайздрасці забіў свайго брата Авеля, пастуха. Бог працяў яго і асудзіў на вечнае блуканне, адзначыўшы асаблівым знакам — «Каінавай пячаткай».

Юда — імя, якое зрабілася брыдкім і зняважлівым словам, характарыстыкай прадажнай душы, здрадніка. Юда Іскарыйт выдаў свайго настаўніка Хрыста за 30 срэбных манет («трыццаць сярэбранікаў»). Успомніце і такія крылатыя словы: «Юда Галаўлёў», «Юда Троцкі».

КАБУРА, КАЛІБР, МІШЭНЬ

Кабура (ад цюркскага «кубур», «кобур») — гэта калчан для стрэл. Але стрэлы — рэч даўніх часоў. Са з'яўленнем агнястрэльнай зброі яе таксама сталі захоўваць, насіць у кабурах, чохлах і футаралах.

Вядома, што ў нас пушкі з'явіліся ў XIV ст. Яны былі тады цяжкія і грувацкія (перавозілі пушку 70 пар валоў). У 1586 г. рускі майстар А. Чохаў адліў «цар-пушку» калібрам 890 мм. Пушкі стралялі ядрамі. А па вазе ядраў і распазнавалі іх. Калі гаварылі: «дзесяціфунтавая пушка», — то гэта азначала, што не пушка, а яе ядро важыць 10 фунтаў. Само ж слова *калібр* паходзіць ад італьянскага «ква лібра?» — якой вагі? Зараз пушкі ўжо не распазнаюць па вазе снара-

даў, але слова *калібр*, набыўшы новы сэнс, засталася.

Слова *мішэнь* паходзіць ад турэцкага «нішан» — знак. Мішэнямі называлі пячаткі, яны былі зроблены з металу, тканіны; іх нават малявалі. Мішэні былі і на даспехах, дзе выразна вылучаліся. Зразумела, гэта была добрая цэль. Адсюль і значэнне слова *мішэнь* — прадмет, які служыць цэллю пры вучэбнай стральбе.

КАЛЕНКОР, ЛЕДЭРЫН

Слова *каленкор*, відаць, пайшло ад французскага «калікот» — папяровая тканіна з індыйскага г. Калькуты, або ад «каленкар», запазычанага з персідскага «каламкар» — назвы фарбаванай тканіны. Такая тканіна здаўна вывозілася ў Еўропу з Усходу. Каленкор уяўляе сабой баваўняную, моцна праклееную тканіну аднаколернай афарбоўкі.

Слова *ледэрын* паходзіць ад нямецкага «ледэр» — скура. Цяпер ледэрын — гэта тканіна, род штучнай скуры для вырабу многіх рэчаў і кніжных пераплётаў. Дарэчы, і каленкор выкарыстоўваюць для такіх жа мэт.

КАПІРКА, ПІШУЧАЯ МАШЫНКА

Капірка (лацінскае «копія» — копія, спіс, размнажэнне) для машынапісу была вынайздзена яшчэ да з'яўлення пішучых машынак. Праўда, блізкая да сучаснай капірка, яна стала выпускацца пасля серыйнай вытворчасці пішучых машынак. Першапачаткова ж капірка атрымлівалася шляхам прамочвання тонкай паперы сінім чарнілам і наступнай яе сушкі паміж прамакаткамі. Аўтар гэтага вынаходніцтва — англічанін Р. Веджвуд (1806).

Самую першую ў свеце пішучую машынку вынайшаў Г. Міль. У Лонданскім архіве навуковых дакументаў захаваўся нават першы ліст патэнтнай граматы, выдадзенай у 1714 г. гэтаму прыдворнаму механіку каралевы Ганны. Тут апісваюцца перавагі механізма, здольнага друкаваць літары ў адрозненне ад «пісання іх рукой». Чарцяжы і ўзор машынкі былі прадстаўлены каралеўскаму двару на выпрабаванні. Аднак ёю сталі забаўляцца лорды як цацкай, пакуль пры пажары яна не загінула. А ў 1867 г. амерыканскія друкары Суле і Схольс, механік Глайдэн стварылі пішучую машынку, якая мела тры асноўныя часткі: карэтку,

літарныя рычагі і клавіятуру. Яны прапанавалі сваё
вынаходніцтва фабрыканту Рэмінгтону, і апошні хутка
наладзіў выпуск апаратаў.

КАРАНДАШ, ПЯРО

Рознымі сродкамі пісалі людзі яшчэ са старажыт-
насці, у тым ліку сланцавымі, свінцовымі і срэбнымі
штыфтамі. Але вось у XVI ст. у Англіі знайшлі графіт
і сталі пісаць шпянямі-грыфелямі. У канцы XVIII ст.
звыклі для нас прасты карандаш упершыню зра-
біў чэх І. Гартмут, які да графіту падмяшаў гліну
і першым стаў змяшчаць пішучыя шпяні ў драўляную
абалонку. Так, у 1790 г. і «нарадзіўся» карандаш.
А назву ён атрымаў ад цюркскіх «кара» — чорны
і «таш» («даш») — камень. Побач са словам *карандаш*
у беларускай мове ўжываецца і слова *аловак*, запазы-
чанае з польскай мовы.

Пяро — агульнаславянскае слова; мае адпаведнікі
ў іншых індаеўрапейскіх мовах, у прыватнасці персідс-
кае «пар» — пяро, крыло. Спачатку пісалі палачкамі
і стыласамі, потым «каламам» — пустацелай чарацін-
кай. А на змену каламу прыйшло гусінае пяро з касым
зрэзам і расшчэпленым канцом. Ім пісалі Капернік
і Ламаносаў, Шэкспір і Пушкін. А ў 1780 г. англіча-
нін С. Гарысон вынайшаў і стальное пяро.

КАСМЕТЫКА, МАНІКЮР, ПАРФУМЕРЫЯ

Грэчаскае слова «космеа» азначае прыводзіць у па-
радак, устанаўліваць. З яго ўтварыліся: «космас» —
Сусвет і «косместыке» — упрыгожванне. Радзімай ка-
сметыкі лічаць Індыю. Касметыка — галіна медыцы-
ны, што распрацоўвае сродкі і мерапрыемствы па
падтрыманні здаровага стану і прыгожага выгляду
скуры і валасоў чалавека. Гэта і сродкі для надання
свежасці і прыгажосці твару, целу (пудра, крэм, ма-
саж і інш.).

Слова *манікюр* паходзіць ад лацінскіх «манус» —
рука і «цурарэ» — клапаціцца. Яшчэ ў старажытнасці
індыйскія жанчыны фарбавалі кончыкі пальцаў і па-
дэшвы ступней чырвонай фарбай з хны. Толькі з 1925 г.
у Еўропу прыйшоў сучасны спосаб фарбаваць ногці з
дапамогай нітрацэлюлознага лаку з дабаўкай чырво-
най або іншай фарбы.

Яшчэ задоўга да хрысціянства існаваў звычай ку-

рыць фіміям перад вобразатворамі багоў. Гэтым мы абавязаны ўзнікненню слова *парфумерыя*. А пісьменнік Ф. Рабле стаў «аўтарам» слова «парфум», створанага з лацінскіх «пар» — праз і «фурум» — дым. Такім чынам, «парфумерыя» ад «парфум» — прыемны пах. Парфумерыя — араматычныя і касметычныя тавары (духі, адэкалон, пудра і інш.), а таксама іх вытворчасць і гандаль імі.

КІНЕМАТАГРАФІЯ, ТЭЛЕБАЧАННЕ

Грэчаскае «кінема» («кінематос» — рух і ...*графія*: *кінематаграфія*. А кіно — пашыраная скарачаная назва кінематаграфіі (кінамастацтва). Лічаць, што кіно ўзнікла ў 1870 г. і звязана з імёнамі амерыканцаў Стэнфарда і Майбрыджа. Апошні, у прыватнасці, зрабіў шэраг фотаздымкаў жывёл у руху. Па яго просьбе вынаходнік Т. Эдысон сканструяваў апарат для паказу фатаграфій на экране. Потым вядомыя браты французы Луі і Агюст Люм'еры на гэтай аснове стварылі ў 1895 г. праекцыйны кінаапарат. Першы фільм беларускага нацыянальнага кіно — «Лясная быль» (1927).

Слова *тэлебачанне* паходзіць ад грэчаскага «тэле» — удалячынь і ...*бачанне*. Упершыню прынцыпы яго дзейнасці былі сфармуляваны ў канцы XIX ст. партугальцам А. ды Пайвам і рускім П. І. Бахмецьевым. Першыя сістэмы электроннага тэлебачання з'явіліся толькі ў сярэдзіне XX ст. Гэта звязана з імёнамі В. Зварыкіна і Ф. Фарнсуорта (ЗША), К. Свінтана (Англія), В. Грабоўскага, С. Катаева і інш. (СССР). У СССР рэгулярнай з'явай тэлебачанне стала з 1939 г., а ў Беларусі — з 1956 г. Назва ж *тэлевізар* паходзіць ад грэчаскага «тэле»... і лацінскага «візар» — той, хто бачыць.

КЛЕЙ, МЫЛА

Слова *клей*, магчыма, паходзіць ад нямецкага «клеі» — вязкі глей, або галандскага «клеі» — гліна. У грабніцы фараона Тутанхамона (XIV ст. да н. э.) ужо выяўлены добра захаваныя клеючыя рэчывы: смала, воск і жывёльны клей. На Русі ў пачатку XVIII ст. Г. Пустыннікаў упершыню знайшоў мергель для вытворчасці цэменту — асноўнага «клею» будаўнікоў. Ёсць і «клейстар» — клей, прыгатаваны з мукі або крухмалу.

Ужо 6 тысяч гадоў назад існавала вытворчасць мыла. У розных краінах была і розная сыравіна для яго: попел, жывёльныя тлушчы, расліны, прыродная шчолач. У Старажытным Рыме асноўнымі мыйнымі сродкамі былі попел, паташ, гліна і мача. У Расіі сяляне шырока карысталіся для мыцця шчолаччу. Слова *мыла* агульнаславянскае, паходзіць ад дзеяслова «мыці».

КОКА-КОЛА, ПЕПСІ-КОЛА

У XV ст. насельніцтва заходняга ўзбярэжжа Афрыкі ведала пра асвяжальнае дзеянне насення дрэва гаора. У XVII ст. насенне гаора было завезена ў Бразілію, дзе назва гэтага дрэва змянілася ў «кола». Затым пад назвай «арэхі кола» насенне з'явілася ў Паўночнай Амерыцы. Тут у 1886 г. яго выкарыстоўвалі для прыгатавання сіропу ў якасці дабаўкі да новага віду содавай, якая атрымала назву «кока-кола». Адкуль жа з'явілася яшчэ адно слова «кола»? Гэта назва лісця паўднёваамерыканскага хмызняку «кокі». Іменна з яго ўпершыню пачалі рабіць сумна вядомы наркотык какаін, а некалькі пазней атрымалі і абязбольваючы сродак навакаін.

У 1898 г. з'явіўся не менш вядомы сапернік кокаколы — пепсі-кола. Слова *пепсі* — гэта скарачаны варыянт назвы ферменту харчовага соку пепсіну, а ў аснове яго ляжыць грэчаскае «пепон» — прыгатаванне ежы.

КОЛА, ДЫСК

Слова *кола* ўзыходзіць да агульнаславянскага слова індаеўрапейскага характару «коло» — кола (параўнайце старапрускае «келан» — кола). Кола як драўляны дыск вынайздзена ў Месапатаміі ў 4-м тысячагоддзі да н. э. Самае старажытнае кола ў Еўропе вядома з VIII ст. да н. э.

Кіданне дыска (ад грэчаскага «дыскас» — плоскі круг, круглая пласцінка) было адным з відаў лёгкай атлетыкі ў грэкаў. Спачатку гэта слова азначала 'кідаць дыск', а потым — яшчэ і 'перакідвацца думкамі, меркаваннямі'. Так, відаць, узнікла і слова *дыскусія* (лацінскае «дыскусіо» — даследаванне, абмеркаванне).

КОМПАС, ЭКВАТАР

Компас быў вынайдзены ў XII ст. Але тады ён быў прымітыўны, уяўляў сабою жалезную намагнічаную стрэлку, умацаваную на корку, які плаваў у пасудзіне. Прататып сучаснага компаса вынайдзены італьянцам Ф. Джойем у XIV ст. І сама назва паходзіць ад італьянскага «компасо» — мераць.

Слова *экватар* — лацінскага паходжання, дзе «экварэ» (ад «эквус» — роўны) абазначала 'раўняць, ураўноўваць'. Адсюль «экватар» — ураўняльнік. Так была названа геаграфічная каардыната, на якой дзень і ноч роўныя паміж сабой на працягу ўсяго года. Экватар — уяўная лінія, якая дзеліць зямны шар на два паўшар'і — паўночнае і паўднёвае, а таксама прылеглая да гэтай лініі мясцовасць.

КОСКА, ДВУКОССЕ

Коска ўпершыню з'явілася ў кнізе на рубяжы XV і XVI ст. Яе ўвёў венецыянскі выдавец Альд Мануцый. Ён таксама ўвёў і загалюкі ў кнігах. Коска — знак прыпынку, які абазначае інтанацыйнае члянненне ўнутры сказа, а таксама вылучае некаторыя сінтаксічныя групы.

Яшчэ ў XV ст. балгарын К. Граматык пісаў, што двукоссем трэба вылучаць «ерэтычныя цытаты», а коскі ставіць пры цытаванні біблейскіх кніг. У Расіі ў XVII ст. вядомы «кавыкі». Прычым, па адной з версій, слова гэта паходзіць ад «кукіш» («кука» — кулак), а па другой — ад «кавыкі» — назвы травы. Зараз двукоссе (былыя «кавыкі») выкарыстоўваецца для розных вылучэнняў у тэкстах.

КРАСВОРД, СТЭНАГРАФІЯ

Красворд як гульня вядомы з антычных часоў. Так, пры раскопках рымскага паселішча Карыніум у 1868 г. на адной з пліт (знаходка датавана III—IV ст. н. э.) была знойдзена выява, падобная да красворда. У 1936 г такі ж красворд знайшлі высечаным на калоне ў Пампеях. Але стваральнікам першага сучаснага красворда быў журналіст А. Уін, які эміграваў у Нью-Йорк з Ліверпуля. Яго красворд з'явіўся ў газеце «Нью-Йорк геральд» 21 снежня 1913 г. Само ж слова паходзіць ад англійскага «крас-ворд» — крыж плюс

слова. Гэта задача-гульня, у якой фігуру з перакрыванымі радамі клетак трэба запоўніць адзіна магчымымі словамі.

З дапамогай стэнаграфіі можна запісаць любы тэкст у 4—7 разоў хутчэй, чым з дапамогай звычайнага алфавіта. Стэнаграфія была вынайздзена ў 63 г. да н. э. рабыняй Цірай, якая належала Цыцэруну. Праўда, вынаходніцтва стэнаграфіі прыпісваюць яшчэ Ксенафону і нават Арыстоцелю. Грэчаскае слова «стэнаграфія» азначае: вузкапіс, кароткапіс.

КРАСКА, АКВАРЭЛЬ

Як назва розных кветак слова *краска* сустракаецца ў сербаў, славакаў і чэхаў, што ўказвае на яго старажытнасць. Краска — памяншальная форма ад праславянскага «краса». Слова мае розныя этымалагічныя тлумачэнні. Найбольш верагоднае, відаць, такое: «краса» параўноўваецца з таксама праславянскім «крэс» — касцёр, які раскладваюць на свята Івана Купалу — свята аднаўлення прыроды. Сюды ж адносіцца і рускі дзеяслоў *воскрешать*. Тады «краса» — гэта бессмяротная, заўсёды ўваскрасаючая прырода, цвіценне. Адсюль зразумелымі стануць і беларускія назвы кветак — *краскі*, месяца — *красавік*, выраз *жыта красуе*.

Карані слова *акварэль* трэба шукаць у лацінскім «аква» — вада. Слова было запазычана італьянцамі. Ад яго мастакі ўтварылі тэрмін «пітура акварэла» — вадзяны жывапіс, які перайшоў у іншыя мовы для абазначэння малюнка вадзянымі фарбамі і саміх фарбаў.

ЛІНІЯ, ШЛЯХ

Шмат значэнняў у слова *лінія*. І ўсе яны ўзыходзяць да лацінскага «лінеа» — лінія. У аснове ж «лінеа» ляжыць назва вельмі канкрэтнай рэчы — расліны. Па-латыні «лінум» — лён. «Лінеа» першапачаткова — ільняная нітка. Нацягнутая нітка, лінія стала вобразам, які ляжыць у аснове розных значэнняў слова *лінія* і яго «патомкаў» у радзе моў.

Слова *шлях* паходзіць ад нямецкага «шлаг» — удар. Цікава развівалася семантыка гэтага слова пры запазычаннях: удар капытом або нагою, потым след ад гэтага ўдару і нарэшце дарога, шлях. Параўнайце

семантыку польскага «біта дрога» — бітая дарога, французскага «шмэнбацю» — уезджаная, выбітая дарога, рускага «торная дорога» (літаральна — цёртая). Дарэчы, слова *шлягер* — модны твор лёгкай музыкі — таксама ад «шлаг».

МАНЕТА, ГРЫЎНЯ, РУБЕЛЬ, КАПЕЙКА

Яшчэ з даўніх часоў вядома такая грашовая адзінка, як манета. Само слова звязана з імем рымскай багіні Юноны — «Манета». Пры яе храме на Капітоліі знаходзіўся манетны двор. Новыя даследаванні гавораць, што першая чаканка манет адзначана ў Лідзії (VI ст. да н. э.).

У Старажытнай Русі вартасць рэчаў ацэньвалася ў грыўнях. Грыўня ўяўляла сабой часцей за ўсё злітак серабра вагой 200 г. Можна дапусціць, што слова *грыўна* аднаго караня са словам *грыва* («узяць за загрывак»).

Слова *рубель*, як назва грашовай адзінкі, звязана з цалавальнікам — службовай асобай у Рускай дзяржаве. Абавязкам яго было, у прыватнасці, секчы грыўні на часткі. Слова *рубель* і пайшло ад рускага «рубить». У III ст. рубель уяўляў сабой сечаны кавалак серабра без усялякага надпісу, які важыў 68 г. Самы ж першы сапраўдны рускі сярэбраны рубель адчаканены на Маскоўскім манетным двары ў 1654 г. (чаканшчык Ф. Байкоў).

Слова *капейка* паходзіць ад татарскага «копек» — сабака. Татары так называлі манету, на якой быў герб Цімура са зверам. На Русі капейка з'явілася пры Іване IV.

МАСКВА, САНКТ-ПЕЦЯРБУРГ, АЛМА-АТА...

На думку вучоных, першапачатковая назва гучала «Москы» (па-стараруску — вільгаць, мокрае месца). Менавіта ад назвы ракі Москы і пайшла назва пасялення, а пазней горада — Маскы. У старарускай мове вінавальны склон такіх слоў, як «москы», «букы» (літары) гучаў так: «маскоў», «букаў». Паступова з формы вінавальнага склону гук *в* перайшоў у форму назоўнага. Таму сталі вымаўляць ужо «Масква».

Калісьці Пётр I заснаваў Пецярбург — «горад Пятра» (ад нямецкага «бург» — горад, крэпасць). Пазней

прыбавілася лацінскае слова «санкт» — святы. Так і стаў гэты горад называцца Санкт-Пецярбургам.

У сярэдзіне XIX ст. ля падэшвы Заілійскага Алатау, на беразе дзвюх рэк — Вялікай і Малой Алмацінкі, узнік г. «Альматы» — яблычны. Назву можна растлумачыць тым, што ў наваколлі было шмат яблыневых дрэў. Затым замест Альматы горад атрымаў назву *Алма-Ата* — бацька яблыкаў.

Калі ўлічваць туркменскі арыгінал, то назва г. Ашхабад азначае: месца, дастойнае кахання. Раней жа горад называўся «Асхабад» ад складанага туркменскага слова «Усхабад» («усх» — мілы, «абад» — горад).

Магчыма, назва *Вільнюс* паходзіць ад назвы р. Вілія (інакш Нерыс), на якой ён стаіць. Магчыма, гэтая назва паходзіць ад літоўскага «ільніс» — хваля, калі мець на ўвазе ўзгорыстую мясцовасць, дзе размешчаны горад. Найбольш верагодна, што «хвалістай, звілістай» магла быць названа рака, а затым, па ёй, і горад. Праўда, ёсць яшчэ адна версія: рака атрымала сваю назву ад славянскага слова «велья» — вялікая, якая распаўсюдзілася і на горад.

Душанбе — гэта рэканструкцыя назвы старажытнага кішлака «Дзюшамбе» («шамбе» — тыдзень, «ду» — два). У гэты «другі дзень тыдня» ў сяле быў кірмаш, г. зн. значная падзея ў жыцці мясцовых жыхароў і навакольных кішлакоў.

З многіх гіпотэз аб паходжанні назвы *Ерэван* можна спыніцца на дзвюх. Першая — ад назвы царства Эрыяні (на беразе возера Севан). Другая — ад урарцкай назвы крэпасці Эрэбуні. Гэта назва потым прыняла армянскае гучанне «Эрэвуні» — Ерэван.

Легенда гаворыць, што каля 1,5 тысяч гадоў таму назад на высокім узгорку над Дняпром жылі на хутары тры браты — Кій, Шчык і Харыў — храбрыя славянскія воіны з сястрой Лыбеддзю. З гэтага хутара вырасла пасяленне, якое стала потым горадам, што атрымаў назву па імені старэйшага брата Кія — *Кіеў*.

Ёсць думка, што след у назве *Кішынёў* пакінуты дзвюма мовамі. Гэта складанне цюркскага слова «кышлах» — зімоўе і малдаўскага «нэу» — новы. Атрымліваецца «новы кішлак» (ад «кыш» — зіма). Апіраючыся на тэксты малдаўскіх сярэдневяковых грамат, мяркуюць, што назва ідзе ад «кішынэу» — калодзеж, крыніца.

Устаноўлена, што літоўскі карань «рынге» — выгіб можа ў мове латышоў трансфармавацца ў «рынг», г. зн. гукаспалучэнне *ык* ператвараецца ў доўгае *ык*. Мяркуюць, што так утварылася назва ракі Рыга, ад якой і пайшла назва горада.

Сярод іншых спрэчных версій аб паходжанні Таліна ёсць і такая. Мясцовае насельніцтва не прызнавала старых назваў горада «Калуван», «Рэвель» і называла яго больш зразумелым словам «Таанілін» (эстонскія «лінна» — горад, «таані» — датчане). Потым назва трансфармавалася ў *Талін*.

Пакуль распаўсюджана тлумачэнне назвы *Ташкент* ад «Каменнага горада», якая ўтворана складаннем цюркскага «таш» — камень і іранскага «кент» — сяло, горад.

Слова *Тбілісі* ўтворана ад грузінскага «тбілі» — цёплы. Тут у вялікай колькасці б'юць цёплыя серныя крыніцы. Іх лекавыя ўласцівасці з даўніх часоў прыцягвалі хворых.

МАЯНЭЗ, ЯЙЦО

У 1756 г. на востраў Менорку (Міжземнае мора) прыехаў адзін з французскіх вяльмож. На званым абедзе ў порце Маон быў паданы новы соус. Яго назвалі *маянэзам*, г. зн. маонскім.

Яйцо — агульнаславянскае па паходжанні слова, але ў працэсе развіцця славянскіх моў яно атрымала ў іх рознае фанетыка-марфалагічнае аблічча. У помніках стараславянскай мовы — гэта «яйце». Пазней у беларускай і рускай мовах у выніку фанетычнага змянення гук *е* ў *о* атрымалася *яйцо*. Што датычыць другой формы назвы — *яйка*, дык гэта звычайнае польскае слова і яно пашырана толькі ў заходніх беларускіх гаворках.

МІЛЬЁН, МІНУТА, ТЫДЗЕНЬ

Венецыянскі падарожнік XIII ст. Марка Пола прыехаў з Кітая і стаў расказваць аб незлічоных багаццях гэтай краіны. Апавядаючы, ён дабавіў да існуючага слова «міле» — тысяча канчатак «оне» з павелічальным значэннем. Так слова «міліоне» стала папулярным і паступова ўвайшло ў мову для абазначэння тысячы тысяч.

Слова *мінута* ўтварылася ад «міна», што ў старажытным Вавілоне абазначала адзінку вагі, роўную прыкладна 500 г. За дзве «нашыя» гадзіны з існаваўшых тады ў Вавілоне вадзяных гадзіннікаў выцякала міна вады. Таму гэты адрэзак часу таксама стаў называцца мінай. Пазней міна ператварылася ў сучасную «мінуту». Слова мае сувязь і з лацінскім «мінута» — паменшаная, малая. Да нас прыйшло з нямецкага «мінутэ». На Беларусі для абазначэння невялікага прамежку часу і як адзінка вымярэння часу ўжывалася слова *хвіліна*. Ва ўкраінскай мове і зараз ужываецца слова «хвылына» — міну́та.

Слова *тыдзень* утварылася ад стараславянскага словазлучэння: займеннік «тъи» і «днь». У старажытным «тъи» быў кароткі і невыразны (рэдукаваны) гук ь, які ў пэўнай пазіцыі ў мове беларусаў супаў з гукам *ы*. Таму ўзнікла спалучэнне *тъый дзень*. Пры ўтварэнні з двух слоў аднаго зычны *й* выпаў, атрымалася *тыдзень*. А літаральна яно абазначае: той самы дзень (праз сем дзён).

МІНСК, БРЭСТ, ВІЦЕБСК, ГОМЕЛЬ...

Зыходзячы са старажытнага вымаўлення назву *Менск* выводзілі з дзеяслова *мяняць*. Адсюль рабіўся вывад, што старажытны горад быў буйным цэнтрам менавага гандлю і ўзнік на месцы нейкага ажыўленага абмену. Мяркуюць таксама, што назва горада паходзіць ад назвы ракі Менкі (Мены). Аднак узнікаюць сумненні, і тлумачацца яны тым, што тапаграфічна найбольш старажытным ядром Мінска застаецца месца ўпадзення ракі Нямігі ў Свіслач, тады як рэчка Менка на старых планах пазначана на паўднёвым захадзе ад сучаснага горада. Паходжанне назвы *Мінск* даследуецца да гэтага часу.

Зыходнай формай назвы *Брэст* трэба лічыць *Бярэсце*, вытворнае ад слова *бяроста* — бярозавая кара. Як вядома, бяроста адыгрывала вялікую ролю ў духоўным і вытворчым жыцці старажытных славян (берасцяныя граматы, берасцяны посуд і г. д.).

Віцебск у XII ст. насіў назву *Віцпенск* (потым *Відзьбеск*, *Віцьбеск*). Несумненна сувязь назвы горада з назвай р. Віцьбы, у аснове якой слова «віць» — вільготнае месца, багна.

Існуе паданне, што назва *Гомель* узнікла ад слоў-

выгукаў *Го-го-го! Мель!*, якімі płyтагоны папярэджвалі сваіх напарнікаў, што трэба сцерагчыся. Але гэта звычайная народная этымалогія. Найбольш верагодна сувязь назвы *Гомель* са стараславянскім «гоміла» — магіла, узгорак, участак цвёрдай зямлі або з назвай рэчкі Гом (пазней — Гамяюка).

Гродна ў першых пісьмовых дакументах значыцца як *Горадзень, Гародна, Гародня*. У аснову назвы пакладзена славянскае слова «горад» (гарадзьба).

Назва *Магілёў*, сцвярджаюць адны, звязана з імем разбойніка Магілы. Іншыя сцвярджаюць, што з міфічным князем Львом, пахаваным на высокім беразе Дняпра. Янка Купала напісаў рамантычную паэму «Магіла Льва», дзе з улікам народнага ўяўлення тлумачыў узнікненне назвы горада. А ўяўленне гэтае заснавана на легендзе пра асілка Машэку, які, каб зарабіць на вяселле, пагнаў па Дняпры плыты. А ў гэты час князь сілай забраў яго нявесту ў свой замак. Моцна пакутаваў Машэка. Стаўшы разбойнікам і пасяліўшыся ў лесе, ён аднойчы падпільнаваў князя з яго дружнай і жонкай. У паядынку забіў князя, а жонку забраў да сябе. Аднак княгіня не магла, прывыкшы да раскошы, змірыцца з жыццём у пушчы, і аднойчы, калі Машэка спаў, закалола яго нажом. Простыя людзі насыпалі на месцы яго пахавання курган-гару. Вось як піша пра гэта Я. Купала:

Яго высокую магілу —
Дзе лес ды вецер панаваў —
Знаць, што вялікую меў сілу,
«Магілай Льва» народ назваў.
Над ёю часам дрэвы палі,
І горад вырас, як з зямлі,
Яго Магілёвам назвалі...

А ў Баркулабаўскім летапісе ёсць такія радкі:
«Лета 1526 замак Магілёў стаіць на горцы Магіле,
назван Магілёў».

МУМІЁ, ПРОПАЛІС

Муміё — гэта біялагічна актыўны прадукт натуральнага паходжання, смолападобнае рэчыва, якое выцякае з расколін скал. Яшчэ на мяжы 1-га і 2-га тысячагоддзяў н. э. яно шырока ўжывалася ва ўрачэбнай практыцы. У сваім «Каноне ўрачэбнай навукі» Авіцэна пісаў, што муміё — горны воск — прыносіць

вялікую карысьць, з'яўляецца добрым лекавым сродкам пры вывіхах і пераломках, пры ўдарах, умацоўвае страўнік, палягчае дыханне. Што датычыць самой назвы *муміе*, то вучоныя мяркуюць наступнае. У раёне Гісарскага хрыбта (Таджыкістан) яшчэ да рэвалюцыі бухарскі эмір збіраў з мясцовага насельніцтва аброк у выглядзе гаючага рэчыва, якое выплаўлялі з тлушчу дзікага... чалавека. І гэтая назва складаецца з двух слоў (персідскага «мум» — тлушч, воск і тыбецкага «мі-ё» — дзікі чалавек). Не дзіўна таму, што мусульманскае духавенства не адкрывае сакрэта «свяшчэннага лякарства» да гэтай пары.

Меданосныя пчолы выкарыстоўваюць для замаскі шчылін у вуллях, умацавання сотаў і для аховы многіх тысяч ячэй з мёдам ад дробных шкоднікаў асаблівае рэчыва жоўтага ці бурага колеру. Гэты клейкі смалісты прадукт атрымаў назву «пропаліс» (грэчаскія «про» — спераду і «паліс» — крэпасць). Да канца лета кожная пчаліная сям'я выпрацоўвае не больш чым 20 г пропаліса. Эксперыментальныя і клінічныя даследаванні паказалі, што ў шэрагу выпадкаў пропаліс можа аказацца карысным у якасці лекавага сродку пры лячэнні ангін, фарынгітаў, бронхіальнай астмы і інш.

НАКЦЮРН, БАЛЕТ, ПОЛЬКА

Слова *накцюрн* прыйшло з французскага «нактурнэ» — начны. У XVIII ст. накцюрнамі называлі творы для інструментальнага ансамбля, якія выконваліся вечарам або ноччу пад адкрытым небам. Зараз накцюрн — гэта лірычная, пераважна фартэпіянная п'еса, мелодыя якой звязана з паэтычнымі вобразамі ночы.

Слова *балет* паходзіць ад лацінскага «баларэ» — танцаваць; запазычана з лацінскай мовы італьянскай («балетэ»), потым перанесена ў Францыю («балет»), а адтуль — і да нас. Балет — гэта спектакль на пэўны сюжэт, змест якога даносіцца сродкамі танца, мімікі, музыкі.

Здавалася б, што полька — польскі танец. Але, аказваецца, гэта народны і бальны танец чэшскага паходжання. Па-чэшску «полька» — палавіна. Полька выконваецца ў рытме дзве чвэрці, а асноўны яе рух паўкрок. А вось «паланэз» у перакладзе з французскай — польскі.

НАРОД, НАЦЫЯ

Слова *народ* — агульнаславянскага паходжання ад асновы «род» і азначае: усе людзі, якія нарадзіліся ў адным племені, краіне. Народ — насельніцтва дзяржавы, жыхары краіны; нацыя, нацыянальнасць, народнасць; асноўная працоўная маса насельніцтва краіны; людзі.

Слова *нацыя* ўвайшло ва ўсеагульнае карыстанне ў 2-й палове XVIII ст. з лацінскага «нацыё» — племя, народ. Яно ўжывалася часцей за ўсё ў значэнні ‘нацыянальнасць’. Зараз слова *нацыя* абазначае ўстойлівую супольнасць людзей, узнікшую на базе супольнасці мовы, тэрыторыі, эканамічнага жыцця і псіхічнага складу, які праяўляецца ў супольнасці культуры. Гэта яшчэ і дзяржава, і краіна.

НАШЧАДАК, СВЕДКА

Сучаснае беларускае слова *нашчадак* паходзіць ад таго ж самага караня, што і старажытнае «чада» — дзіця. У старажытнай мове сустракаем «насьчаадъкъ». Сучаснае напісанне *ш* (на месцы былога *с*) выклікана прыпадабненнем *с* да наступнага шыпячага *ч* (як і ў слове, напрыклад, *шчасце*). Нашчадак — чалавек у адносінах да сваіх продкаў; у множным ліку — людзі будучых пакаленняў.

Беларускае слова *сведка* і рускае *свидетель* паходзяць ад аднаго караня *вед-* (у агульнаславянскай мове было слова «ведети»). Сведка і свидетель — той, хто ведае. Акрамя таго, сведка — той, хто непасрэдна прысутнічаў пры якім-небудзь здарэнні, падзеі; асоба, якая выклікаецца ў суд, каб даць паказанні пра вядомыя ёй абставіны па справе; чалавек, які прысутнічае пры чым-небудзь для афіцыйнага пасведчання сапраўднасці ці правільнасці таго, што адбываецца.

НЯБОСЬ, МАЎЛЯЎ

Гэтыя ўводныя словы ўжываюцца ў якасці лексічных адзінак, якія паказваюць розную ступень меркавання. З этымалагічнага пункта гледжання слова *нябось* — праз прамежкавае *нябойсь* — узыходзіць да словазлучэння *не бойся*.

Слова *маўляў* ужываецца для таго, каб указаць на ўскосны характар перадачы чужой думкі, чужых слоў.

Яго фанетычнае аблічча з'яўляецца вынікам «прыстасавання» рускага дзеяслова *молвил* да шпаркага размоўнага тыпу (параўнайце беларускае *ка* ад *кажа*, рускае *грит* ад *говорит*). *Молвил* дало *мовіў*, ад яго *моўліў*, а затым *маўляў*.

ПАЛІТО, ПІЖАМА, ПІНЖАК, СМОКІНГ

Слова *паліто* паходзіць ад іспанскага «палітагуе» — плашч з капюшонам. У французскай мове яно ператварылася ў «палетот», а ў рускай — у «пальто». Вытокі ж яго ў слове «пала» — верхняе адзенне (у Старажытным Рыме).

Слова *піжама* вядзе сваю радаслоўную ад індыйскага «пэджама» — шырокія панталоны з лёгкай тканіны. Зараз жа азначае: хатні або спальны касцюм для мужчын і жанчын з фланелі або іншай лёгкай тканіны. А ў еўрапейскі ўжытак піжама прыйшла праз Англію.

Слова *пінжак* паходзіць ад англійскага «пеа-якет». Яно ўтварылася ад злучэння галандскага «піе» — двубортная куртка маракоў і англійскага «якет» — жакет. У Беларусі вядомы назвы *пінжак*, *спінжак* (ад слова *спіна*). Пінжак — частка мужчынскага касцюма ў выглядзе курткі з адкладным каўняром з бартамі.

Слова ж *смокінг* паходзіць ад англійскага «смокінг-якет» — пінжак, у якім кураць. Смокінг — пінжак з чорнага сукна з адкрытай грудзінай і доўгімі абшытымі шоўкам адваротамі. На жаргоне ж у смокінга ўвогуле непахвальная назва: «манкі-світ» — малпавы касцюм.

ПАЛЯШУК, ЛІТВІН

Калісьці жыхароў Палесся называлі палешукамі. Гэтая назва ўжываецца як гістарычная або тэрытарыяльная. Палешукі ж адну з груп сваіх суседзяў, якія пражывалі на поўнач ад Палесся ў бязлеснай, палявой мясцовасці, называлі літвінамі. Некаторыя даследчыкі (у прыватнасці польскі — М. Кары) сцвярджаюць, што азначэнне *літвін* колісь не мела этнічнага зместу; так называлі ўсіх грамадзян Вялікага княства Літоўскага, незалежна ад мовы, якой яны карысталіся. У гэтым — і толькі ў гэтым — сэнсе «літвінамі» можна

назваць (і яны сябе часам так называлі) А. Міцкевіча, Я. Коласа, Т. Шаўчэнку. І цяпер вядомы назвы «літвіны», «літвякі» ў дачыненні да беларусаў, якія жывуць там, дзе некалі была літоўская дзяржава (у адрозненне ад назвы «літоўцы» ў дачыненні да літоўцаў па паходжанні). Калі ж канкрэтна звярнуцца да летапісаў, як лічыць У. Ігнатоўскі, то літвіны — невялікі народ. Іх сялібы былі раскіданы як бы астраўкамі сярод пушчаў і непраходных балот. Тэрыторыя, якую займалі літвіны, ляжала большасцю па рацэ Нёман і па яго прытоках, часткаю па Заходняй Дзвіне і ўсходніх прытоках Віслы. На поўначы яна падыходзіла да берагоў Балтыйскага мора, а на поўдні землі літвінаў даходзілі да сярэдняй часткі Заходняга Буга.

ПАПІРУС, ПЕРГАМЕНТ, ПАПЕРА

Самы старажытны з узораў пісьма, што дайшоў да нас, гэта папірус (грэчаскае «папурос»). Яму каля 6 тысяч гадоў. Пачынаецца ён словамі: «На няшчасце, свет цяпер не такі, якім быў раней. Усякі хоча пісаць кнігі, а дзеці не слухаюцца бацькоў». Папірус вырабляўся са сцяблін аднайменнай расліны, якая расла ў дэлье Ніла. Сёння папірус расце таксама ў Судане і Эфіопіі. Ён ломкі, згінаць яго нельга. Таму папірусныя кнігі існавалі толькі ў выглядзе скруткаў.

Пісчы матэрыял пергамент (лацінскае «пергамена») выпускаўся ў II ст. да н. э. са старанна апрацаванай скуры авечак, цялят, казлянят і аслянят. Назва скуры паходзіць ад назвы малаазіяцкага г. Пергама. Скура прымянялася ў якасці пісчага матэрыялу ў Егіпце і Месапатаміі. Прыкладна ў IV ст. н. э. пергамент выцясяняе папірус з кніжнай справы.

Папера, з'явіўшыся, стала выцясяняць і папірус, і пергамент. Вынаходства паперы прыпісваюць кітайцу Чай Луню. Ён рабіў яе з шоўку. Затым на выпуск паперы пайшлі льняныя і канапляныя адыходы, драўнінная кара. У 751 г., калі арабы разбілі кітайскае войска, палонныя выдалі сакрэт вырабу паперы. Першая папяровая вытворчасць у Еўропе ўзнікла ў XI ст. у Іспаніі ў г. Валенсія. Першая ж папяровая фабрыка ў Расіі была адкрыта ў XVI ст. у с. Ванцееўка пад Масквой. Паперу да XIX ст. рабілі ў асноўным з ануч, а затым яна стала выпускацца галоўным чы-

нам з драўніны. Да нас, напэўна, слова трапіла праз польскае «папіер» (ад грэчаскага «папурос»).

ПАПУГАЙ, БУСЕЛ, ГЛУШЭЦ, КАЗАДОЙ

Мяркуюць, што папугая першапачаткова называлі «папагал» — папскі певень. У Ватыкане ў сярэднія вякі жыло шмат ручных папугаяў, якіх вучылі «гаварыць», часам на некалькіх мовах. Была там і спецыяльная пасада — дазорац папугаяў.

Ёсць версія, што слова *бусел* утворана ад прыметніка «бусы» (рускае «бусый» — цёмна-шэры). Існуе таксама меркаванне пра цюркскае паходжанне гэтага слова (ад «боз» — шэры).

Глушэц — птушка вельмі чулая і асцярожная, трымаецца далей ад людзей, у лясным гушчары. Слых у глушца выдатны, чалавека ён чуе за сотні метраў. Але вось бяда: калі глушэц пачынае спяваць сваёй сяброўцы «любоўныя серэнады», ён літаральна губляе слых. Адсюль і атрымаў сваю дзіўную назву.

Назва *казадой* народжана чалавечым непаразуменнем. Гэтыя птушкі лётаюць начамаі сярод жывёлы, якая знаходзіцца на пашы. Іх прыцягваюць насякомыя, а людзі ў даўнія часы лічылі, што птушкі ссуюць малако ў коз. Адсюль і пайшла іх назва.

ПАРАСОН, ШАЦЁР

Ідэя насіць парасон над галавой нарадзілася яшчэ ў Старажытным Егіпце, потым у Кітаі. Адтуль парасоны трапілі ў Еўропу. Першыя парасоны рабілі са скуры. Сучасная канструкцыя парасона запатэнтавана ў сярэдзіне XIX ст. англічанінам Г. Фоксам. Паходзіць жа слова *парасон* ад італьянскага «парасоле» — заслона ад сонца.

У далёкія часы ў паходах шатры былі ў асобай пашане сярод цароў, князёў і палкаводцаў. Фактычна шатры служылі таму ж, што і парасоны. А паходзіць слова ад персідскага «чатр» і азначае: парасон, заслона, палатка.

ПАРЫК, КАПЯЛЮШ

Слова *парык* паходзіць ад лацінскага «пілус» — волас. У Егіпце ў даўнія часы парыкі рабіліся з конскіх валасоў, раслінных валокнаў і шэрсці жывёл.

У 1957 г. французскі цырульнік Жваншы са сваімі калегамі вырашылі рабіць прычоскі ў запас (парыкі). Да нас гэта слова прыйшло з французскай мовы — «перукуе».

Першы капялюш зрабіў лонданскі шавец Хідэрынгтон у 1798 г. Калі ён у ім апынаўся на вуліцы, усе праходжыя кідаліся прэч ад яго, а паліцыя аштрафавала шаўца за парушэнне «грамадскага спакою». З таго часу і пайшоў «гуляць» капялюш па свеце. А назва паходзіць ад лацінскага «капелус».

ПЕРСОНА, ПЕРСАНАЖ

Слова *персона* ўзыходзіць да слова *гучаць*. Які ж быў гэты шлях? Гучаць — па-латыні «санарэ», а «пер» — праз. З «пер» і «санарэ» ўтварылася «персона» — так называлі тэатральную маску, у якой выступалі актёры Рыма. Персоны рабіліся так, каб голас праходзіў праз іх і ўзмацняўся — адкуль і іх назва. Потым персонамі сталі называць проста дзеючых асоб.

Адсюль жа пайшло і французскае слова *персанаж*, што азначае сукупнасць дзеючых асоб (канцавое *аж* і ў іншых словах дае значэнне збіральнасці, сукупнасці, колькасці: *метраж*, *танаж* і г. д.). У гэтым значэнні слова перайшло і ў нашу мову. Ім называлі ўжо і герояў літаратурных твораў. Зараз прыметнік *персанальны* (лацінскае «персаналіс» — асабовы) стала значыць 'асабісты' (персанальная машына, персанальны камп'ютэр і г. д.).

ПЛУГ, САХА

Першы старажытнагрэчаскі легендарны земляроб Трыпталем тлумачыў людзям прызначэнне плуга і вучыў, як ім араць. У Кітаі імператары аж да 1911 г. самі пракладвалі першую баразну на свяшчэнным полі пры храме Неба. Сярод першых аратых сустракаем легендарнага чэха Пржэмысла, рускага Селянінавіча. Драўляны плуг вядомы з 2-га тысячагоддзя да н. э. Першы ж суцэльнаметалічны плуг для коннай цягі створаны ў Паўночнай Амерыцы ў канцы XVIII ст. У гэты ж час славіўся і ўкраінскі плуг. Само слова *плуг* — агульнаславянскае (запазычанне з нямецкага «пфлуаг»).

У многіх народаў асноўнай прыладай ворыва была саха (агульнаславянскага, магчыма, індаеўрапейскага характару, аснова тая ж, што і ў словах *кіі, сук*, а зыходнае значэнне — развіліна, вілы, рогі). У адрозненне ад плуга, саха не пераварочвала пласт глебы, а проста адвальвала яго ўбок. Яна вядома на Усходзе з 4-га тысячагоддзя да н. э.

ПОЦІСК РУКІ, ПАЦАЛУНАК, ЛЮБОЎ, КРАСА

Звычайнае прывітанне — поціск рукі ўзнікла шмат стагоддзяў назад. Тады нашы продкі былі вандроўнымі паляўнічымі ў неабсяжных прасторах лясоў і стэпаў, а свет для іх быў поўны небяспекі. Калі сустракаліся незнаёмыя людзі, яны нейкі час здалёк уважліва вывучалі, разглядалі адзін аднаго, потым, калі былі мірна настроены, набліжаліся з працягнутаю наперад далонню рукі. Тым самым паказвалі, што ў ёй не заціснуты камень ці іншая зброя. Сышоўшыся, яны абмацвалі адзін у аднаго правую руку, каб пераканацца ў мірных намерах. Так і ўзнік звычай рукапаціскання.

Самым старажытным «дакументальным» сведчаннем пацалунка з'яўляецца бронзавая чаша, знойдзеная пры раскопках, магчыма, легендарнай Троі. На барэльефе чашы — выява юнака і дзяўчыны, якія цалуюцца. Пацалунак выказваў таксама пачцівасць «моцным свету гэтага». У залежнасці ад становішча, якое займала персана, ёй цалавалі ногі, калені, баряду, валасы ці руку. У сувязі з гэтым была нават прафесія «рукацалавальніка». Ён абавязкова прысутнічаў на ўсіх вялікасвецкіх аўдыенцыях. У перыяд сярэднявекі лічылася, што, пацалаваўшы прыгожую жанчыну, мужчына можа пазбавіцца ад галаўнога болю. Відаць, адсюль і пайшоў выраз з *хворай галавы на здаровую*. У старабалгарскай мове «цалаваць» значыць прывітаць. І такія славянскія прывітанні, як *здарова!*, *будзь здарой!* непасрэдна прыводзяць да паняцця «лячыць» у сэнсе «рабіць здаровым».

Слова *любоў* (грэчаскае «эрас») узыходзіць да стараславянскага і азначае інтымнае і глыбокае пачуццё, накіраванае на іншую асобу, чалавечую супольнасць ці ідэю. У старажытнай міфалогіі і паэзіі — касмічная сіла, падобная да сілы прыцягнення. У Платона *любоў* лічыцца стымулам духоўнага ўзыходжання.

Слова *краса* (хараство, прывабнасць, прыгожасць) паходзіць ад стараславянскага «краса» — пышнасць. Слова на падставе пашыранага, пераважна абстрактнага значэння «прыгажосць» і канкрэтнага «чырвоны колер» рэканструявалася ў гэтым значэнні. А ўвогуле краса — гэта сукупнасць якасцей, якія даюць асалоду зроку і слыху; усё прыгожае.

ПОШТА, ТЭЛЕФОН

Археалагічныя раскопкі ў дэлье Ніла сведчаць, што каля двух тысячагоддзяў да н. э. Егіпет меў рэгулярную паштовую сувязь з Сірыяй і Месапатаміяй. Письмы таго часу пісаліся на гліняных дошках і перавозілі іх на вярблюдах. А ў Рыме пошту перавозілі коньмі ад станцыі да станцыі. Так і стварылася слова пошта. Па-латыні «экві пазіта» — падстаўныя коні. Гэтае «пазіта» відазмянялася ў італьянскай мове ў «поста», у польскай — «пошта». Упершыню ў Расіі слова *пошта* ўпамінаецца ў 1667 г. А першыя паштовыя скрынкі, падобныя да сучасных, распрацаваў П. Н. Шаброў у 1910 г.

Слова *тэлефон* паходзіць ад грэчаскіх слоў «тэле» — далёка і «фоне» — гук. У 1876 г. амерыканскі вучоны А. Бел пры ўдасканаленні тэлеграфнага апарата вынайшаў і тэлефон, пры дапамозе якога стала магчымым перадаваць не толькі вышыню, але і тэмбр гуку, мову.

ПРАФЕСІЯ, СПЕЦЫЯЛЬНАСЦЬ

Прафесія (ад лацінскага «прафесіа») — шырокае паняцце. Гэта род працоўнай дзейнасці, заняткаў, які патрабуе пэўнай падрыхтоўкі і з'яўляецца звычайна крыніцай існавання.

Спецыяльнасць (ад лацінскага «спецыяліс» — асаблівы) — больш вузкае, канкрэтнае паняцце, чым прафесія. Спецыяльнасць часцей з'яўляецца падвідам прафесіі. Напрыклад: *Па прафесіі Іваноў — журналіст, па спецыяльнасці — рэпарцёр*. Або: *Спецыяльнасць урача — тэрапеўт*.

ПРАХВОСТ, РАЗГІЛЬДЗЯЙ, ХІТРЫ, ХУЛІГАН

Слова *прахвост* паходзіць ад лацінскага «прапазітус» — начальнік, пастаўлены наперадзе. У нямецкай

мове яно ператварылася ў «пробст» — галава царкоўнай епархіі. Аднак варыянт гэтага ж слова — нямецкае «прафос» — стаў назвай пасады турэмнага наглядчыка. А потым гульня ў словы стварыла штосьці накшталт «прыхвасня» — падхаліма, паслугача і «прахвоста» — падлюгі, нягодніка.

Слова *разгільдзій* некаторыя даследчыкі звязваюць з дыялектным «гіль», якое мае значэнні: блытаніна, бязглуздзіца, лухта, недарэчнасць. З рускай мовы слова перайшло ў беларускую. Разгільдзіем звычайна называюць чалавека расхлябанага, неакуратнага, нядбайнага ў справах.

Слова *хітры* паходзіць ад старарускага «хіціць» (похитить, похищать). У некаторых славянскіх мовах гэта слова абазначала: хуткі, спрытны, разумны. Але гэта не значыць, што славяне цанілі спрытнасць злодзея, бо *хітрыць* у іх было блізкае па сэнсе да слова *хапаць*. Магчыма, першапачаткова *хітры* азначала 'спрытны' ў дастасаванні да паляўнічага-звералова. Затым яно атрымлівае пераноснае значэнне — кемлівы і, нарэшце, сучаснае — выкрутлівы, каварны, мудрагелісты.

Слова *хуліган* утворана ад прозвішча ірландскай сям'і Хулігэн. Гэтая сямейка «праславілася» сваёй бязмежнай задзірыстасцю, частымі сваркамі. Зараз хуліган — той, хто груба парушае грамадскі парадак.

РАДЗІМА, СЛАВЯНЕ, РУСЬ, БЕЛАЯ РУСЬ

Назоўнік *радзіма* ўтвораны ад дзеяслова *нарадзіцца*, з XVII ст. пачаў абазначаць месца нараджэння. А з канца XVIII ст. слова *радзіма* пачынаюць ужываць як сінонім да слова *айчына*. У нашай мове яно ўжываецца таксама ў значэнні 'месца ўзнікнення, зараджэння чаго-небудзь'.

Некаторыя даследчыкі мяркуюць, што слова *славяне* паходзіць ад *слава*, *слаўны* (славяне — добрыя, праслаўленыя людзі). Іншыя суадносяць яго з асновай *слова*: у старажытнасці назва *славяне* гучала як *славене* — людзі, якія валодаюць словам, умеюць гаварыць у адрозненне ад «нямых» народаў з іх незразумелымі мовамі.

Усходнеславянскія плямёны, якія жылі ў VI ст. у раёнах Прыдняпроўя і Паўночнага Прычарнамор'я, называліся росамі. Гэта і паслужыла асновай назваў

Расія, рускія. Паступова тэрмін *Русь* стаў агульнай назвай усёй старажытнарускай зямлі. З XIII ст. узнікаюць *Белая Русь, Малая Русь* і інш. Тэрмін *Русь* замацоўваецца за землямі паўночна-ўсходняй тэрыторыі былой Старажытнарускай дзяржавы і становіцца асновай паняцця *рускія*.

Словазлучэнне *Белая Русь* як тэрмін упершыню ўпамінаецца ў 1135 г., а як устойлівая назва беларускіх зямель — з XIII ст. Існуе некалькі тлумачэнняў паходжання гэтай назвы. Першае ідзе з глыбінь гісторыі. *Белая Русь* — частка зямель, свабодных ад татара-манголаў і літоўскіх феадалаў (белая — чыстая). У аснове другога — белы колер льнянога адзення сельскіх жыхароў, светлы колер валасоў, белізна скуры. І, нарэшце, трэцяе дае сацыяльна-рэлігійную характарыстыку часткі славянскіх зямель на пэўным гістарычным этапе. Насельніцтва *Белай Русі* спавядала хрысціянства (белая — праваслаўная). Найбольш праўдападобным тлумачэннем назвы *Белая Русь* з'яўляецца ўяўленне аб ёй як аб *Вольнай, Свабоднай Русі*. З часам *Белая Русь* трансфармавалася ў *Беларусь*.

САЛДАТ, КАПІТАН, ГЕНЕРАЛ

У 312 г. у Рыме замест старой сярэбранай манеты была выпушчана новая, залатая — салідус. Назва яе затым дала імя італьянскаму «сольда» (ад «сольда», якімі плацілі наёмнікам). Ад апошняга і ўзнікла назва *салдат*. Упершыню гэтае воінскае званне ўведзена ў Расіі Пятром I замест слова *стралец*.

Слова *капітан* паходзіць ад лацінскага «капут» — галава і азначае 'галоўны'. Праўда, ёсць яшчэ адна версія аб паходжанні гэтага слова. Яго звязваюць з асабістым лацінскім імем *Капітон* (ад імя *Капіта*), што літаральна азначае 'вялікагалоўны'. У Рускай дзяржаве слова *капітан* (чын камандзіра роты) упершыню з'яўляецца пры Барысе Гадунове. Потым узніклі словы *маёр* — старшы, *палкоўнік* — найвышэйшы. Аднак і найвышэйшага стала мала, і прыдумалі наступны чын — генерал (ад лацінскага «генераліс» — агульны, галоўны). Генерал — воінскае званне прадстаўнікоў вышэйшага каманднага саставу арміі, а таксама асоба, якая мае гэта званне.

САМБА, ХАКЕЙ, ФУТБОЛ

Самба — спартыўная барацьба, радзімай якой з'яўляецца наша краіна. У гэтай барацьбе ёсць многа прыёмаў. Яна — эфектыўны сродак самаабароны пры сутычцы з больш моцным або ўзброеным праціўнікам. Назва створана пры дапамозе абрэвіятуры з слова самаабарона (без зброі).

Прарадзімай хакея лічыцца антычная Грэцыя. У VII — VI ст. да н. э. сярод маладых элінаў была папулярнай гульня ў мяч загнутымі палкамі, якую называлі «файніда». З цягам часу хакей распаўсюдзіўся ў краінах Еўропы з параўнальна доўгай і ўстойлівай зімой. Таму ў хакей гулялі спачатку на траве, а затым і на лёдзе. А само слова *хакей* французскага паходжання («хакэ» — пастушыны кій з загнутай ручкай). У некаторых крыніцах адзначаецца, што слова гэтае знаходзілі напісаным яшчэ на егіпецкіх магілах.

Слова *футбол* утворана ад англійскага «фотбал» («фот» — нага, «бал» — мяч). Першы футбольны мяч знойдзены на в. Самафракія ў Эгейскім моры (узнікненне гульні адносіцца да III ст. да н. э.). Сучасны ж футбол зарадзіўся ў сярэдзіне XIX ст. у Англіі.

САРАФАН, ШТАНЫ, ДЖЫНСЫ

У многіх краінах свету сарафан з'яўляецца народным жаночым убраннем. А раней у ім хадзілі толькі мужчыны. Жаночы ж сарафан стаў так называцца з-за некаторага яго падабенства з мужчынскім сарафанам, які выйшаў з ужывання ў канцы XVIII ст. Гэта была доўгая сукенка, паверх якой надзявалі другое адзенне (кафтан) і на просты каўнерык яго прышпільвалі абнізь — упрыгожаны жэмчугам і каштоўнымі камянямі каўнер. Слова паходзіць ад персідскага «серапа» — урачыстае адзенне.

У час заваявальных паходаў рымляне бачылі шмат незнаёмых для сябе рэчаў. Незвычайным і дзіўным было для іх, што насілі іншае адзенне, як гэта ў многіх краінах людзі ходзяць у шараварах і штанах. Таму ў народную латынь увайшло перанятае з кельцкага «брака», потым з'явілася неабходнасць у асобным слове «бракатус» — чалавек у штанах. Да нас гэта слова прыйшло з галандскай мовы ў час рэформ Пятра I як назва часткі матроскага адзення. Таму ў рускіх

слоўніках 1769 і 1834 гг. слова *штаны* было растлумачана як матроскае адзенне, матроскія штаны.

Амерыканскі кравец Л. Страус, выхадзец з Баварыі, шыў адзенне выгадным кліентам — золаташукальнікам. Тканіны патрабавалася нямала, таму што тыя, хто прамываў пясок, вельмі хутка зношвалі штаны. І аднойчы (гэта здарылася ў 1850 г.) запас тканіны скончыўся. Але, на шчасце, у Страуса было шмат кавалкаў палатачнай тканіны (палаткі таксама пастаўляліся золаташукальнікам). Прадпрымальны кравец і вырашыў пашыць штаны з гэтага грубага, але трывалага матэрыялу. Прыдумаў ён і арыгінальны метада фарбавання адзення. Знешні бок штаноў афарбоўваўся ў колер індыга, унутраны заставаўся белы. Гэта і былі джынсы (англійскае «джынз»).

САТЫРА, ГУМАР

Слова *сатыра* паходзіць ад назвы рымскай стравы «ланкс сатура» — усялякая ўсячына, мешаніна (тыпу вінегрэта). Луцылій (II ст. да н. э.) пісаў вершы, якія называліся «сатырамі», бо ён карыстаўся змешанай (як у сатурах) літаратурнай формай. У далейшым так сталі называць рэчы ў духу Луцылія, які ставіў мэтай асуджэнне заган і выпраўленне нораваў грамадства.

Лацінскае слова «тэмпераментум» азначае: суразмернасць, належныя суадносіны частак, правільная сумесь вадкасцей. Ад лацінскага «гумар» — вадкасць. Яшчэ Гіпакрат, затым Гален вучылі, што 4 сокі мае чалавечы арганізм: кроў, слізь, жоўтую жоўць і чорную жоўць. Правільныя суадносіны сокаў (вадкасцей) даюць здароўе, няправільныя — выклікаюць хваробы. Нават слова *халера* хавае след грэчаскага «холе» — жоўць. А вульгарнае *малахольны* паходзіць ад назвы чорнай жоўці. Па тэмпераменце людзей падзяляюць на сангвінікаў, халерыкаў, флегматыкаў і меланхолікаў. Зараз зразумела, чаму наступнае слова *гумар* вызначае пачуццё, якое спадарожнічае добраму характару, здароўю, настрою, звязанаму з паняццем аб добрым стане вадкасцей (сокаў) у арганізме. Гумар — дабрадушна-насмешлівыя адносіны да чаго-небудзь, адлюстраванне ў мастацтве чагосьці смешнага. У адозненне ад сатыры гумар не выкрывае, а незласліва, весела высмейвае.

СЁЛЕТА, ЛЕТАСЬ, СЁННЯ, СУТКІ

Слова *сёлета* ўтварылася з агульнаславянскага словазлучэння, у якім назоўнік і ўказальны займеннік ужываліся ў форме роднага склону адзіночнага ліку: «сего лета». Пры зліцці двух слоў у адно страціўся прыдыхальны *г*, у спалучэнні *eo(эо)* адбылося асіміляцыйнае змяненне і зліццё двух гукаў у *o(ё)*, гэта значыць з «сего» ўзнікла *сё*. Так і атрымалася *сёлета*.

Сучаснае *-сь(-с)* успрымаецца як суфікс, хоць гэта былі «скарочаны» займеннік *се* (мужчынскі род *сь*, жаночы *ся*). Галосны *э(е)* знік. Такім чынам, *летась* паходзіць з «лето се».

У слове *сёння сё* — з «сего», *-ння* — ад формы роднага склону назоўніка «дзень (днь)». У былым «днь(я)» рэдукаваны *ь* страціўся, развілося прыпадабненне (поўная асіміляцыя) *д* да наступнага зычнага *н*. А на месцы «днь-(дн-)» узнікла *нн-*. У выніку змяненняў з «сего днь(я)» маем *сёння*.

Суткі складаюцца з дня і ночы. Славянскае слова «ноктъ» узыходзіць да індаеўрапейскага «некут» — змяркацца. Слова «днь» (таксама славянскае) узыходзіць да індаеўрапейскага «дзін» — свяціць. У старарускай мове «днь» азначала: рабочы час, светлы час, свята і інш. У праславянскі перыяд яно атрымлівае далейшае семантычнае развіццё, на базе яго ствараецца новае слова «суткі». А да гэтага было спалучэнне «стык дня і ночы». У сучасных славянскіх мовах ёсць наступныя словы для абазначэння сутак: чэшскае «ден», балгарскае «денаношие» (у старарускай было «ношедьнь»), рускае «сутки».

СПАДАР, СЯМ'Я

Слова *спадар* вядома ўсім славянскім мовам. Яго асновамі з'яўляюцца «господа», «господ», «господар» і «государ». Пачынаючы з XV ст. у старабеларускай мове «господар» скарачалася ў «осподар», а потым у «сподар». Была вядома і такая форма, як *спадар* (*спадарыня*). А асноўнымі значэннямі слова *гаспадар* (*спадар*) былі 'ўласнік; уладальнік (дома, маёнтка, абшару); правіцель'. Вось і выходзіць, што слова *спадар* пайшло ад *гаспадар*, г. зн. таго, хто мае «Госпада дар» — гаспадарку.

Слова *сям'я* паходзіць ад стараславянскага «сем

я». Гэта звязана з тым, што лічба 7 яшчэ ў даўнія часы вельмі паважалася людзьмі, была галоўнай сярод усіх астатніх. Можна ўспомніць такія выразы: *сем цудаў свету, сем свабодных мастацтваў*. Нават быў і такі выраз: *Сем славянскіх плямёнаў* (першае славянскае дзяржаўнае ўтварэнне на Балканскім паўвостраве ў VII ст.).

СПОРТ, ГІМНАСТЫКА

Розныя традыцыі фізічных практыкаванняў і спорнацтваў узыходзяць да Старажытнай Грэцыі. Аднак толькі ў Англіі аб'ядналі ўсё гэта ў адно слова «спорт», якое стала азначаць забаву, пацеху. У Францыі «дыспорт», у Італіі «дыспорта» таксама мелі такое значэнне. Тады гэтае слова мела больш шырокі сэнс, чым зараз. Усё, чаму аддаваўся чалавек дзеля задавальнення (акрамя службы і працы), называлі спортам. Шэкспір ужываў слова «спартыўны» ў сэнсе 'забаўны'. У яго час і слова «спартсмен» азначала: джэнтльмен — чалавек высакароднасці, спаксмен — прадстаўнік, што выступаў ад імя каго-небудзь. Цікава, што «Запіскі паляўнічага» І. С. Тургенева пераклалі і выдалі ў Англіі, як «Заметкі спартсмена».

Слова *гімнастыка* паходзіць ад грэчаскага «гімнас» («гімнастыке») — голы. Вядома, што грэкі займаліся фізічнымі практыкаваннямі без адзення. І слова *гімназія* звязана з гэтым жа каранем (у гімназіях Старажытнай Грэцыі вучыліся атлеты). Гімнастыка — сістэма фізічных практыкаванняў, якія садзейнічаюць агульнаму развіццю арганізма.

СТУДЭНТ, АДНАКАШНІК, АБІТУРЫЕНТ

У пачатку XII ст. у Балоньскай школе, ці універсітэце, (Італія) ужо былі студэнты. Гэта слова паходзіць з лацінскага «студэнс» — старанна займацца, працаваць. Шлях студэнта (на першым этапе вучобы ён зваўся схалар) пачынаўся з запісу яго на падрыхтоўчы факультэт. Пасля чаго ён пераходзіў на адзін са «старэйшых» факультэтаў: багаслоўскі, медыцынскі або юрыдычны. Лекцыі пачыналіся з пяці гадзін раніцы і працягваліся чатыры гадзіны. Падручнікаў не было, лекцыі запісваліся. Самым сямляльным быў выпускны экзамен. На студэнта на працягу дня (з шасці

гадзін раніцы да шасці вечара) «нападалі» не менш чым два дзесяткі апанентаў. Пры гэтым сам студэнт не павінен быў ні адпачываць, ні есці, ні піць. Пасля здачы экзаменаў усё завяршалася «банкетам Арыстоцеля».

У даўнія часы ў невялікіх гарадах, мястэчках і вёсках Русі не было спецыяльна падрыхтаваных настаўнікаў. Папы ці дзядзі вучылі дзяцей у сябе дома або хадзілі па дварах. Калі вучні прыступалі да чытання новай кнігі, гэта падзея адзначалася: бацькі пасылалі «настаўніку» падарункі і грошы, а вучням — гаршчок кашы. Пасля ўрока ўсе вучні садзіліся за стол есці кашу. Такіх вучняў і прызвалі аднакашнікамі.

Слова *абітурыент* запазычана з нямецкай мовы ў сярэдзіне XIX ст. Першапачаткова ўжывалася толькі ў значэнні 'той, хто здае выпускныя экзамены' (ад лацінскага «абітурыенс» — гатовы пайсці, пакінуць). У канцы 20 — пачатку 30-х гг. XX ст. гэтым словам сталі называць выпускнікоў школы, якія збіраліся паступаць у ВНУ. З 40-х гг. абітурыент — гэта кожны, хто паступае ў ВНУ ці тэхнікум і праходзіць адборачны конкурс.

СТЫМУЛ, ШАНС

Стымул — матыў, штуршок да чаго-небудзь, часам заахвочванне. А вось у лацінскай мове гэта слова («стымулус») мела значэнне 'паганялка'. Стымулам рымляне называлі заостраны кол, убіты ў зямлю для абароны ад конніцы ворага. Была ў Рыме нават багіня Стымула, якая заахвочвала вакханак да шаленства. Аднак асноўнае значэнне гэтага слова больш простае — 'паганялка' — назва палкі з вострым канцом, якой падганялі марудлівых жывёлін. Стымул — прычына, якая заахвочвае да работы, да дзейнасці.

Як ні дзіўна, слова *шанс* паходзіць ад лацінскага «кадэрэ» — падаць. Адною з папулярных гульняў яшчэ са старых часоў была гульня ў косці. Выйграваў той, хто выкідаў з кубка на стол косці, якія паказвалі пры падзенні найбольшы лік ачкоў. Пospех залежаў ад выпадку, ад «падзення» касцей. Так занесенае рымскімі легіянерамі ў Галію новае значэнне слова «кадэнцыя» — 'падзенне', якое змянілася па законах французскай мовы ў «шанцэ», перайшло з жаргону ігракоў у агульную мову. Шанс — магчымы выпадак, верагоднасць поспеху, удачы, ажыццяўлення чаго-небудзь.

ТАВЫЛЯ, ШАХМАТЫ, ШАШКІ

Тавыля — самая старажытная настольная гульня (існавала яшчэ за 3 тысячагоддзі да н. э.). У Рымскай імперыі яна атрымала назву «гульні з 12-ці ліній». У Еўропу гульня завезена арабамі. Тут яна яшчэ стала называцца «трык-трак», а правілы гульні сфармуляваў англічанін Э. Хойль у XVIII ст.

Шахматы (ад персідскага «шах мат» — шах памёр) у сваім першапачатковым выглядзе з'явіліся не пазней чым у V ст. у Індыі. Тут яны называліся «чатурангай», што ў перакладзе значыць чатырохсастаўное войска (пехацінцы, коннікі, сланы і калясніца). Потым яна атрымала назву «шатранга». У Індыі існавалі таксама «вялікія шахматы» з дошкай са 114 клетак і 48 фігурамі. Мяжой складанасці былі «астранамічныя шахматы» для 7 чалавек. Кожны з удзельнікаў уяўляў адно неба, а фігурамі былі планеты і зоркі. А ў X ст. арабы пазнаёмілі з шахматамі і Еўропу. На тэрыторыі Беларусі шахматы вядомы з XI ст. Мясцовыя майстры іх выраблялі з касцей, рагоў і дрэва. Археологі знайшлі шахматныя фігуры тых часоў: віцебскую туру, лукомльскі ферзь, ваўкавыскія пешкі і інш.

У шашкі, акрамя 64-клетачнай дошкі (рускія шашкі), гулялі і гуляюць і на іншых. Узнікненне 100-клетачнага варыянта гэтай гульні (міжнародныя шашкі) адносяць да XVII ст. У Канадзе і зараз папулярная гульня на 144-клетачнай дошцы. Кітайскія шашкі «венхі» з дошкай з 19 вертыкальнымі і 19 гарызантальнымі лініямі, што перасякаюцца, і 180 фішкамі ў кожнага з сапернікаў вядомы ўжо некалькі тысяч гадоў.

ТАКСІ, ТРАЛЕЙБУС

Прыкладна з 1480 г. немец Таксіс і яго патомкі на працягу амаль чатырох стагоддзяў займаліся прыватнай паштовай справай у Еўропе. Іх служба дастаўляла пісьмы, пасылкі і нават перавозіла пасажыраў. Яны бралі за гэта адпаведную плату — «таксу». Вось такое паходжанне слова *таксі*, а таксама *такса*, *таксафон*, *таксаматор*.

У XVII ст. у Парыжы з'явіліся першыя амнібусы — запражаныя коньмі платныя на шмат месц пасажыр-

скія экіпажы. Паходзіць ад лацінскага «амнібус» — давальны склон слова «ўсе, кожны», і азначала яно: усім, для ўсіх. Пасля нарадзілася новае слова «бус» — усечанае ад «амнібус». Гэтае «бус» са з'яўленнем аўтамабіля ўвайшло састаўной часткай у слова «аўтобус», а затым у назву новага віда бязрэйкавага трамвая — «тралейбус» (англійскае слова). А «тралей» — гэта англійская тэхнічная назва кантактнага провада, па якім праходзіць ток у электрарухавік. Слова *трамвай* таксама паходзіць з англійскай мовы.

ТЭРМАС, ХАЛАДЗІЛЬНІК

У 1879 г. нямецкі фізік А. Вайнхольд прапанаваў выкарыстоўваць для захавання вадкіх газаў у лабараторыі двухсценную пасудзіну з тонкага шкла. А ў 1890 г. англійскі хімік Д. Дзьюар удаस्कаныліў «бутэльку Вайнхольда», пакрыўшы серабром яе сценкі. Гэта аслабіла ўцечку цеплыні праз шкло. Нарэшце ў 1904 г. берлінскі шкловыдзімальшчык Р. Бургер дабавіў да пасудзіны Дзьюара засцерагальную абалонку. Так і «нарадзіўся» тэрмас (а паходзіць слова ад лацінскага «цёплы»).

Ужо ў 800 г. кітайцы для захавання ежы карысталіся лёдам. Яго збіралі ў гарах, а летам трымалі ў саломе, каб не раставаў. У 1834 г. англічанін Перкінс атрымаў патэнтны спосаб ахаладжэння з дапамогай эфіру. Француз Карэ прыкмеціў, што аміяк з'яўляецца вельмі добрым ахаладжальнікам, і ў сувязі з гэтым у 1861 г. у Сіднеі (Аўстралія) быў пабудаваны першы завод па вытворчасці лёду. Першыя ж дамашнія халадзільнікі са штучным ахаладжэннем (кампрэсійныя) пачалі вырабляць у 1910 г. у ЗША. Першыя рускія халадзільнікі былі выпушчаны ў 1939 г. Само ж слова паходзіць ад агульнаславянскага «халад».

ФАНТАЗІЯ, ПАРАДОКС, УТОПІЯ

Фантазія (ад грэчаскага «фантазія» — уяўленне) — мара, выдумка; творчае ўяўленне; музычная імправізацыя. Фантастыка (ад грэчаскага «фантастыке» — здольнасць уяўляць) — штосьці неверагоднае, створанае ва ўяўленні; літаратурныя творы на фантастычныя сюжэты. Фантаст — чалавек з багата развітай фантазіяй, фантазёр, летуценнік; пісьменнік, які піша

на фантастычныя тэмы. Фантастычны — які не існуе ў рэчаіснасці, выдуманы; незвычайны, чарадзейны, вычварны.

Парадокс (ад грэчаскага «парадоксас» — нечаканы, дзіўны) — своеасаблівая думка, меркаванне, якое разыходзіцца з агульнапрынятымі поглядамі, супярэчыць разумнаму сэнсу.

Утопія (ад грэчаскага «у» — не, «топас» — месца, г. зн. месца, якога няма) — пазбаўленае навуковага абгрунтавання вучэнне аб ідэальным грамадскім ладзе, а таксама літаратурны твор з паказам ідэальнага грамадскага ладу будучага. Гэта яшчэ і нерэальны, неажыццявімы на практыцы план; фантазія, мара, якая не можа быць здзейснена.

ФАТАГРАФІЯ, СІЛУЭТ

Заснавальнікамі фатаграфіі (ад грэчаскага «фос» — святло і *...графія*) лічацца французы Ж. Ньепс, Л. Дагер (1839) і англічанін У. Толсат (1840—1841). Першы стварыў геліяграфію, якая легла ў аснову фотамеханічных спосабаў паліграфіі. Другі даў пачатак рэальнаму фатаграфічнаму працэсу. Трэці распрацаваў прынцып негатыўна-позітыўнага працэсу, які ляжыць у аснове сучаснай фатаграфіі. Каляровыя фатаграфіі ўпершыню атрымаў француз Л. Дзюка дэ Арон.

Яшчэ да з'яўлення фатаграфіі стаў вядомым сілуэт. Называецца ён так па імені Сілуэта, генеральнага кантралёра фінансаў Людовіка XV. Не маючы магчымасці адкрыта крытыкаваць Сілуэта, дваране вырашылі называць «сілуэтамі» панталоны без кішэняў, маючы на ўвазе «скупасць» кантралёра. Таксама ж назвалі і яго ценявы партрэт, які распаўсюджваўся пры двары. З таго часу сілуэтны партрэты сталі адным з першых вопытаў палітычнай карыкатуры. А ўвогуле сілуэт — гэта абрыс таго ці іншага прадмета, падобны да яго ценю.

ФОСФАР, АЛЮМІНІЙ

Гамбургскі купец вырашыў знайсці заповітны філасофскі камень. І ён пачаў з чалавечай... мачы. І вось у 1669 г. у прыёмніку рэторы выяўляе доўгачаканае жаўтаватае рэчыва. Яно пастаянна вылучала пары,

якія свяціліся ў цемнаце. Але гэта было не золата, а фосфар. Так, разважанні, заснаваныя на памылковай думцы, усё ж далі вынік. Назва ж слова паходзіць ад грэчаскага «фосфарос» — светланосны. Фосфар — хімічны элемент, які існуе ў трох разнавіднасцях і выконвае важную ролю ў жыццядзейнасці ўсяго жывога.

Рымскі вучоны Пліній у адной са сваіх прац паведамляе, што імператар Ціберый у 36 г. н. э. атрымаў дзіўны падарунак — келіх з сярэбраным бляскам, зроблены з гліны. Хімік з ГДР В. Якоб ужо ў XX ст. вырашыў праверыць гэта. Ён з сумесі гліны і іншых кампанентаў атрымаў алюміній. Вось і выходзіць, што алюміній людзі рабілі даўно. А яго назва паходзіць ад лацінскага «алумен» — галун. Алюміній — хімічны элемент, лёгка коўкі метал серабрыста-белага колеру.

ЦЭНЗУРА, ПРЫСЯГА, ПРАТАКОЛ

Слова *цэнзура* (ад лацінскага «цэнзар» — расцэншчык) звязана з імем Аляксандра Македонскага. А было гэта так. Ён, каб выявіць незадаволеных яго палітыкай, захопніцкімі войнамі, калі яго войскі знаходзіліся ў далёкіх пустынях Персіі, дазволіў афіцэрам і салдатам напісаць па адным пісьму дамоў. Усе ўзрадаваліся (паколькі да гэтага пісем пісаць не дазвалялася) і выказалі пачуцці сваім родным. Аднак, калі кур'еры з пісьмамі некалькі ад'ехалі, іх сустрэлі пасланыя царом салдаты. Пісьмы былі адабраны, а тых, хто скардзіўся ў іх на цара, пакаралі смерцю. У Старажытным Рыме ўжо існавала пасада цэнзара. У Расіі ў XVI ст. з'яўляецца духоўная цэнзура, а ў XIX ст. парадак ажыццяўлення цэнзуры вызначаецца спецыяльнымі статутамі і правіламі. Цэнзура — сістэма дзяржаўнага нагляду за ідэйным зместам друку і сродкаў масавай інфармацыі.

У 1792 г. у час земляных работ на кубанскім беразе Керчанскага праліва, у Тамані салдаты выпадкова выкапалі мармуровы камень з надпісам па-руску: «У лета 6576 (па нашым летазлічэнні ў 1068 г.) Глеб князь мерыў морам па лёду ад Тмутараканя да Крчева (г. зн. да Керчы) 14 000 сяжань». Так на гэтым камені ўпершыню сустрэліся са славянскім словам «сяжань» (пазней і «сажань») ад «сягаць» — дасягаць, дакранацца. Адсюль паходзіць і «прысяга», звязаная са словамі *дасягаць*, *дакранацца*. Цяпер мы ўжо не адчу-

ваем гэтай сувязі, але пры ўрачыстай прысязе звычайна дакранаюцца ў знак клятвы да свяшчэнных прадметаў — сцяга і інш.

Слова *пратакол* паходзіць з грэчаскіх «протас» — першы і «колас» — клею. Першапачаткова пратаколам і называлі першы ліст, падклеены да скрутка з рукапісам. На ім пісалі імя ўладальніка, дату. Хутка прагледзець скрутак было немагчыма: гэта не кніга, якую лёгка перагарнуць. Доўгі скрутак трэба было раскручваць. Таму для зручнасці карыстання скруткам на гэтым лісце, прыклееным наверху, — пратаколе, даваўся і кароткі змест рукапісу. Адсюль зразумелы пераход да цяперашняга значэння слова: спачатку кароткі пералік, а потым і кароткі запіс таго, што было на сходзе, дакумент з якім-небудзь фактам. Гэта яшчэ і акт міжнароднага пагаднення.

ЧАРНІЛА, ШРЫФТ

Пачынаючы з XVII і асабліва ў XVIII ст., калі разам з шырокім распаўсюджаннем паперы пачаў развівацца жанр эпістальнай літаратуры, становіцца модным пісаць чарнілам. Але само чарніла было вядома яшчэ ў часы імператара Аўгуста. Тады існавала нават чырвонае чарніла, якое лічылася ў Рыме свяшчэнным. Само чарніла звязана са з'яўленнем пергаменту — для яго быў патрэбен такі састаў, які ўядаўся б у скуру. І вось з нарастаў на хворых лістах дуба і вяза пачалі рабіць настой і змешваць яго з жалезным купарвасам. У гэтых нарастах, так званых «чарнільных арэшках», утрымлівалася дубільнае рэчыва танін. У далейшым танін знайшлі ў трыснягу і каліне. У XV ст. рускія пісары рабілі чарніла нават з квасу, кіслай капусты, якія былі настоены на ржавым жалезе. А ў вёсках на чарніла ішла бузіна, стоўчаная ў ступе.

Першы шрыфт зрабіў у XI ст. кітаец Бі Шэн. У Еўропе рухомыя літары з'явіліся ў Германіі, дзе Іаган Гутэнберг 24 жніўня 1455 г. надрукаваў сваю першую кнігу. Старажытнаславянскім шрыфтам у 1517—1519 гг. надрукаваў некалькі кніг беларускі асветнік Ф. Скарына. Само ж слова паходзіць з нямецкага «шрыфт» — пісьмо, пісанне. Шрыфт — камплект друкарскіх літар і іншых знакаў, неабходных для набору, якія адрозніваюцца размерам і формай, нахілам і насычанасцю.

ШВЕЙНАЯ МАШИНА, НАПАРСТАК

У 1830 г. француз Б. Ціманье пабудаваў дзеючую швейную машыну. Яна была зроблена амаль поўнасю з дрэва. А ў 1845 г. Э. Хоу ў ЗША атрымаў патэнт на швейную машыну чаўночнага шыўка. Машына не аднаўляла ручны шывок, а ўтварала петлі з дапамогай іголки з вушкам у вастры і замацоўвала гэтую пятлю другой ніткай, якая змяшчалася ў чаўнаку. Гэтае вынаходства ў 1851 г. скарыстаў амерыканскі фабрыкант І. Зінгер, які арганізаваў буйную вытворчасць машын. Пазней і ў Расіі была наладжана ўласная вытворчасць швейных машын.

У г. Амстэрдаме ў XVII ст. жыла прыгожая дзяўчына Аніта ван Ранема. Яна цэлымі днямі займалася шыццём, а іголка калала ёй пальцы. І вось аднойчы Аніта атрымлівае сардэчную запіску з нейкім залатым каўпачком ад закаханага ў яе майстра-ювеліра. Гэта і быў першы ў свеце сапраўдны напарстак, які зрабіў Мікалай Бентацен. Напарстак — металічны каўпачок, які надзяваецца на палец пры шыцці для засцярогі ад уколу.

ШКОЛА, НАСТАЎНІК

Слова *школа* паходзіць ад лацінскага «школа» і грэчаскага «шоле». Аказваецца, яшчэ філосаф Платон у 387 г. да н. э. у Афінах заснаваў школу, якую можна было б назваць школай падрыхтоўкі філосафаў. Яе называлі яшчэ акадэміяй. Само ж слова *школа* ўжывалася спачатку ў значэнні 'вучоны даклад, лекцыя, дыспут, філасофскі напрамак', хоць абазначала і навучальную ўстанову, і галерэю з сядзеннямі вакол купальнага басейна, дзе праводзіліся вучоныя субяседаванні. Зараз жа школа — гэта і навучальная ўстанова, і сам будынак яе, і вывучка ў чымсьці, і які-небудзь напрамак у навучы, літаратуры, мастацтве, і сама сістэма адукацыі, і набыты вопыт.

Слова *настаўнік* паходзіць ад дзеяслова *настаўляць*: той, хто настаўляе на правільны шлях, кіруе, выхоўвае, вучыць, выкладае які-небудзь прадмет у агульнаадукацыйных школах. Настаўнік — гэта яшчэ і педагог (з грэчаскага «пайс» — дзіця, хлопчык і «агас» — вяду, выхоўваю). Педагог — асоба, якая займаецца выкладчыцкай і выхаваўчай работай сярод

маладога пакалення. Цікава і наступнае: палатыні «выкладчык» — прафесар, а «доктар» (ад «докерэ» — вучыць) — настаўнік.

ЭЛЕМЕНТ, ГАЗ

Элемент (ад лацінскага «элементум» — стыхія, першапачатковае рэчыва) — простае рэчыва, якое хімічнымі спосабамі ўжо нельга раскласці на больш дробныя; састаўная частка чаго-небудзь, дэталі якога-небудзь механізма; доля чаго-небудзь у чым-небудзь; член сацыяльнай групы.

Галандскі вучоны Жан Батыст ван Гельмонт у пачатку XVII ст. устанавіў, што паветра складаецца з сумесі двух рэчываў. Адно з іх ён назваў новым імем «газ». Вучоны гаварыў, што думаў пры гэтым аб грэчаскім слове «хаос» — ззяючая, туманам напоўненая стыхійная прастора і нямецкім «гайст» — дух. А зараз становіцца зразумелым: «газ» — гэта нашчадак замежных бацькоў. Газ — рэчыва, асобныя часцінкі якога слаба звязаны паміж сабой і здольны раўнамерна распаўсюджвацца ў прасторы, у якой яны знаходзяцца; газападобнае паліва.

ЭЛІКСІР, АДЭКАЛОН

Арабскія алхімікі марылі вынайсці напітак, які б даваў вечную маладосць, прадаўжаў жыццё. Яны назвалі гэты напітак «ал-іксір» — філасофскі камень. Эліксір — моцны настой ці выцяжка з чаго-небудзь у спірце, кіслаце і інш., ужываецца ў медыцыне, касметыцы і г. д. Зараз гэта слова захавалася, бадай, толькі ў назве «зубны эліксір». Гавораць яшчэ «эліксір жыцця» (жартаўліва аб прыемным напітку).

Духмяную ваду вырабілі і пусцілі ў продаж у 1709 г. у нямецкім г. Кёльне. Называлася яна «кельнішвасер» — кельнская вада. Навінку запазычылі французы. Назву касметычнага сродку яны пакінулі, толькі пераклалі яе на сваю мову. І атрымалася: «еау дэ Калогне» — кельнская вада. У XIX ст. разам з самім таварам да нас трапіла з Францыі і яго назва — «адэкалон».

ЭСПЕРАНТА, РАМАНІДА

Штучную міжнародную мову «эсперанта» (ад французскага «эсперэр» — спадзявацца) стварыў у 1887 г. варшаўскі ўрач Людвік Заменгоф. Гэта мова заснавана на лацінскім алфавіце, а слоўны састаў — на лексіцы, агульнай для многіх еўрапейскіх моў. Заменгоф на свае сродкі выдаў слоўнік і звод правіл пад псеўданімам Эсперанта. Што ж, яго спадзяванні апраўдаліся і атрымалі падтрымку ва ўсім свеце.

Каля 20 год (пасля другой сусветнай вайны) венгерскі філолаг Э. Мадзьяр працаваў над стварэннем яшчэ адной штучнай мовы — «раманіды». Гэта мова складзена з самых распаўсюджаных у побыце словазлучэнняў з некалькіх раманскіх моў: іспанскай, італьянскай, партугальскай і французскай. Па меркаванні спецыялістаў, раманіда засвойваецца значна прасцей, чым эсперанта.

ЭТЫМАЛОГІЯ, МОВА

Этымалогія (ад грэчаскіх «этымон» — ісціна, сапраўднае значэнне слова і «логас» — вучэнне) — раздзел мовазнаўства, які вывучае паходжанне слоў і іх роднасныя адносіны да іншых слоў. Возьмем, да прыкладу, слова *аўторак*. Суаднясенне яго з украінскім «вівторок», польскім «вторек», славацкім «уторок», балгарскім і рускім «вторник» дае падставы звязаць яго з праславянскім «вѣторь» (параўнайце рускае «второй» — другі). Выходзіць, што «аўторак» этымалагізуецца як «другі дзень» (тыдня). Збліжэнне розных паводле паходжання слоў на падставе знешняга падабенства называецца народнай этымалогіяй. Напрыклад, слова «кваска» — бочка для капусты — вынік народнаэтымалагічнага збліжэння нямецкага «фаска» (від бочки) і агульнаславянскага «квас», «квасіць».

Мова — галоўны сродак камунікацыі і мыслення ў чалавечым калектыве. Менавіта праз маўленне чалавек атрымлівае інфармацыю ад іншых людзей. Відаць, ад *мовіць* (гаварыць) і паходзіць слова *мова*. Што датычыць мовазнаўства, то гэта навука аб мове і законах яе развіцця; лінгвістыка (ад лацінскага «лінгва» — мова). На думку замежных вучоных, зараз у свеце дзесьці каля 5600 розных (жывых і мёртвых) моў.

А нашы лінгвісты прызнаюць прыкладна 3500 моў. Некаторыя мовы, магчыма, яшчэ не «адкрыты». А ўвогуле толькі прыкладна 500 моў даследаваны дастаткова добра, 1500 — не вывучаны нават у малой ступені, а пра астатнія маюцца толькі тыя ці іншыя звесткі. У старажытнасці ва ўсходніх славян фактычна выкарыстоўваліся дзве пісьмовыя мовы — стараславянская і старажытнаруская. На аснове старажытнарускай мовы пачалі фарміравацца тры асобныя роднасныя мовы: руская, беларуская і ўкраінская (XIV — XV ст.). Таму асноўную частку слоўнікавага запasu беларускай мовы складаюць словы, агульныя для моў гэтых братніх суседніх народаў.

ЦІКАВЫЯ З'ЯВЫ І ФАКТЫ

ВЯЛІКІЯ І ВЫСОКІЯ

Самы вялікі тунель — Сімплонскі — працягласцю 19 780 м знаходзіцца на чыгунцы Берн — Мілан і злучае тэрыторыі дзвюх дзяржаў — Швейцарыі і Італіі.

Самая вялікая плаціна — Горкаўская на Волзе. Яе працягласць — 15 242 м.

Самая вялікая вуліца — Рывадавія знаходзіцца ў сталіцы Аргенціны Буэнас-Айрасе. Яна цягнецца на 30 км, мае 20 тысяч дамовых нумароў.

Самы вялікі мост знаходзіцца ў ЗША, штат Луізіяна. Ён злучае берагі возера Панігартрэн. Яго даўжыня складае 39 км.

Самы вялікі аўтобусны міжгародні маршрут знаходзіцца ў Аўстраліі — 3500 км. Аўтобус пераадоўвае гэтую адлегласць за 62 гадзіны.

Самы вялікі тэатр — Бланкіта тэатр — пабудаваны ў Гаване (1949). Яго зала разлічана на 6500 глядачоў.

Самы вялікі ў свеце оперны тэатр — гэта новы будынак Метраполітэн-опера ў Лінкольнаўскім цэнтры ў Нью-Йорку, будаўніцтва якога было завершана ў верасні 1966 г. і абышлося ў 45,7 млн долараў. Ён разлічаны на 3800 чалавек, даўжыня залы — 137 м. Сцэна мае памеры 71×44,5 м.

Самая вялікая пішучая машынка сканструявана фірмай «Альпіна» (ФРГ). Яе вышыня — 1 м, шырыня — 1,2 м і вага — 250 кг.

Самая вялікая ўдзельная вага ў золата. Так, літровая конаўка, напоўненая золатам, важыць больш за 19 кг.

Самымі вялікімі залатымі запасамі валодаюць ЗША — 8,5 тыс. т, ФРГ — 3,7, Францыя — 3,2. Самую ж вялікую колькасць залатых зубоў маюць жыхары Швейцарыі, а сама больш золата ў асабістых скарбонках — Індыі (каля 7 тыс. т). Прычым усе сусветныя запасы золата складаюць прыкладна 80 тыс. т, а ў са-

мой Індыі яго здабываецца ўсяго толькі каля 2 т у год.

Самую вялікую карціну намалюваў японскі мастак Кіміка Хібіна. Шырыня яе 2,2 м, даўжыня... 3 км. Называецца яна «Песня прыродзе». На ёй намалювана звыш 3 тысяч прадстаўнікоў жывёльнага свету.

Самы вялікі стадыён знаходзіцца ў Барселоне. Ён разлічаны на 120 000 чалавек.

Самым высокім збудаваннем на працягу некалькіх тысячагоддзяў была піраміда Хеопса — 146,6 м. У 1548 г. у Англіі пабудавалі Лінкольнскі кафедральны сабор, вышэйшы за піраміду на 14 м.

Самымі высокімі ў першай палове нашага стагоддзя з'яўляліся нью-йоркскі небаскроб «Эмпайр стэйтс білдзінг» (381 м), будынкі-блізняты Сусветнага гандлёвага цэнтра ў Нью-Йорку (405 м).

Самым высокім збудаваннем у 1968 г. становіцца Астанкінская тэлевізійная вежа ў Маскве (разам з тэлеантэнай 583 м). Аднак у 1975 г. першыństwo перайшло да 646-метровай мачты польскай нацыянальнай радыёстанцыі, зманціраванай за 100 км ад Варшавы.

Самы высокі манумент — гэта зробленыя з нержавеючай сталі вароты ў горадзе Сент-Луіс, штат Місуры, ЗША. Вышыня іх 192 м. Такая ж адлегласць паміж падмуркамі манумента. Спраектаваная ў 1917 г. амерыканскім архітэктарам Ээра Саарыненам сталёная арка была завершана 28 кастрычніка 1965 г.

Самая высокая статуя чалавека ў поўны рост устаноўлена на Мамаевым кургане ў Валгаградзе. Гэта вядомая скульптура Я. Вучэціча «Радзіма-маці». Яе вышыня 82,3 м.

Самы высокі рост меў фін Каянус — 2,83 м, аўстрыец Вінцільмеер — 2,78, эльзасец Красу — 2,75, амерыканец Уодлаў — 2,72, егіпцянін Газі — 2,69, англічанін Брык — 2,68 м.

Самыя высокія з жанчын: кітаянка Сан Туян Лін — 2,42 м, грачанка Васілікі Каліяндзі — 2,30, амерыканка Даларэс Палард — 2,21 м.

Самую вялікую трускаўку змог вырасціць у сваім садзе ў ліпені 1983 г. Д. Андэрсан з Фалістана (Англія). Яна важыла 232 г.

Самую вялікую вінаградную гронку вырасцілі чылійскія садаводы Бозала і Перуту з Сант'яга ў маі 1984 г. Яе вага была 9 кг 400 г.

ГАДЗІННІКІ НА ЛЮБЫ ГУСТ

Самыя першыя гадзіннікі былі ўстаноўлены ў 1386 г. на кафедральным саборы ў англійскім горадзе Солсберы.

Самым вялікім гадзіннікам з'яўляецца гадзіннік на Спаскай вежы Маскоўскага Крамля. Ён займае 4 паверхі (з 7 па 10), складаецца з 4 асобных вузлоў: механізма ходу, бою чвэрцей, гадзін і курантаў. Заводзіцца два разы ў суткі падыманнем трох гір вагой ад 160 да 224 кг. Цыферблаты курантаў выходзяць на 4 бакі вежы. Дыяметр іх — 6,12 м, вышыня лічбаў — 72 см. Даўжыня малой стрэлкі роўная 2,97 м, вялікай — 3,28 м. Агульная вага гадзінніка — каля 25 т.

Самым «высотным» гадзіннікам з'яўляецца гадзіннік на будынку МДУ ў Маскве. Ён устаноўлены на вышыні 76 м. Заводзіцца адразу на тыдзень. Кожная стрэлка важыць 80 кг. На выраб гадзінніка пайшло 9 т сталі, майстрамі зроблена для яго 25 тысяч разнастайных мацаванняў, вінтоў, гаек, шайбаў.

Унікальны гадзіннік захоўваецца ў Іванаўскім краязнаўчым музеі. Даўжыня яго — 3 м, вышыня — 2,5. Корпус аздоблены каштоўнымі пародамі дрэва. Гадзіннік складаецца з трох незалежных частак. Першая, астранамічная, паказвае рух Зямлі, Венеры, Месяца. Другая, геаграфічная, адлічвае час у 36 буйнейшых гарадах усіх краін свету. Нарэшце, храналагічная частка — гэта календары чатырох летазлічэнняў: грыгарыянскага, юліянскага, іудзейскага і мусульманскага. Механізм прыводзіцца ў рух з дапамогай 25 спружын. А стварыў гэты ўнікальны прыбор часу ў 1873 г. парыжскі механік А. Білеце па заказе аднаго з нашчадкаў вядомага роду герцагаў Альба. Пасля смерці ўладальніка гадзіннік трапіў у Швейцарыю, яго вазілі па гарадах Еўропы, паказваючы як цуд механікі і мастацтва. У 1911 г. ён трапіў да вядомага калекцыянера Д. Бурыліна.

Самы дакладны гадзіннік знаходзіцца ў Нацыянальным бюро стандартаў у Вашынгтоне. На працягу 370 тысяч гадоў ён можа адстаць або пайсці наперад толькі на 1 сек. На другім месцы пасля яго стаіць атамны гадзіннік.

ГЕАГРАФІЧНЫ КАЛЕЙДАСКОП

Самую першую геаграфічную карту стварыў старажытнагрэчаскі вучоны Пталемей (90—160 гг.). На гэтай карце быў ужо абазначаны рад геаграфічных пунктаў. Ён жа даў і першую зводку геаграфічных звестак антычнага свету.

Самая першая друкаваная геаграфічная карта Расіі (Генеральная карта Расійскай імперыі) выдадзена ў 1734 г. Іванам Кірылавым.

Самая вялікая карта — гэта карта Рэспублікі Калумбія. Плошча карты — 6 тыс. кв. м. Яе склаў член Калумбійскага геаграфічнага таварыства Хайма Кінтэра Русі.

Самы першы глобус стварыў у 1492 г. нямецкі географ М. Бехайм. Ён і зараз знаходзіцца ў музеі г. Нюрнберга.

Самы вялікі глобус прывёз Пётр I з г. Тэнінгена (Шлезвіг-Галштэйн). Зараз глобус знаходзіцца ў С.-Пецяярбурзе ў музеі М. В. Ламаносава Інстытута гісторыі прыродазнаўства і тэхнікі АН Расіі. На знешняй яго паверхні адноўлена карта Зямлі, а на ўнутранай — зоркавае неба. Унутры глобуса на нерухомай лаве размяшчаецца 12 чалавек. Глобус рухаецца вакол сваёй восі, і перад глядачамі паўстае зоркавае неба.

Самы першы рускі геаграфічны атлас — «Чарцёжная кніга Сібіры». Гэты атлас склаў С. Рэмезаў са сваімі сынамі ў 1701 г. у Табольску.

Самы вялікі атлас свету захоўваецца ў калекцыі картаграфічнага аддзела Дзяржбібліятэкі ў Берліне. Ён важыць каля 250 кг і распасціраецца на 1,7 м у шырыню і 2,2 м у даўжыню.

Самая першая карта дна Сусветнага акіяна складзена англічанінам Ч. Томсанам у 1872—1876 гг.

Самая першая экспедыцыя была арганізавана егіпецкай царыцай Хатшэпсут (1525—1503 гг. да н. э.) у краіну Пунт (узбярэжжа Адэнскага заліва).

Самым першым вядомым падарожнікам-мараплаўцам быў карфагенец Ганон. Яшчэ ў 505 г. да н. э. карфагенскі сенат пасылаў яго для каланізацыі зямель, і ён праплыў на сваім судне ўздоўж афрыканскага ўзбярэжжа каля 4500 км.

Самым першым рускім паветраплавальнікам лі-

чыцца штабс-лекар Кашынскі з Ляфортаўскага шпітала ў Маскве. Ён здзейсніў палёт на паветраным шары 24 верасня 1805 г.

КАШТОЎНЫЯ КАМЯНІ І САМАРОДКІ

Самым вялікім алмазам быў «Кулінан» (3106 каратаў). З яго затым зрабілі 105 брыльянтаў, якія ўставілі ў каралеўскі скіпетр і імператарскую карону Англіі.

Самыя буйныя алмазы ў былым СССР — «Арлоў» і «Шах». Алмаз «Арлоў» (вядомы ён яшчэ і пад назвай «Амстэрдамскі») па чысціні і вазе (189,62 карата) — самы велічны з алмазаў, знойдзеных калі-небудзь на індыйскай зямлі. Гэты алмаз набыў граф Арлоў у 1773 г. у Амстэрдаме і падарыў Кацярыне II. Алмаз «Шах» (88,7 карата) быў знойдзены каля пяцісот гадоў назад у даліне р. Галконды (Цэнтральная Індыя). Трапіў ён у Расію ў 1829 г. Прывезла яго ў Пецярбург спецыяльная дэпутацыя з Персіі, якая такім чынам «заплаціла» цару за забойства А. С. Грыбаедава ў Тэгеране.

Самымі вялікімі рубінамі валодае бангалорскі адвакат Д. Віджаярадх. Адзін з яго рубінаў «Раджа ратна» мае вагу ў 2475 каратаў.

Самы буйны сапфір знайшлі ў Магока (Бірма). Вага яго — 63 000 каратаў.

Самы вялікі тапаз «Бразільская прынцэса» знаходзіцца ў Нью-Йорку ў музеі прыродазнаўчай гісторыі. Важыць ён 4,3 кг і мае 221 грань.

Самы буйны самародак плаціны знойдзены на Сярэднім Урале — больш за 9 кг.

Самы вялікі самародак серабра знайшлі ў Саксоніі — 40 т.

Самы буйны самародак янтару здабылі ў Паўднёвай Прусіі — 12 кг.

Самыя вялікія самародкі золата былі знойдзены ў Аўстраліі: «Пліта Холтэрмана» (285 кг з рэшткамі пароды) і «Жаданы незнаёмец» (71 кг).

Самы буйны залаты самародак у Расіі знайшлі ў 1843 г. на Урале (36,21 кг). Ён атрымаў назву «Вялікі трохвугольнік».

КНИЖНАЯ МАЗАІКА

Самы вялікі ў свеце першы рукапісны помнік на старажытнаармянскай мове называюць кнігай-бібліятэкай. Для вырабу пергаментных лістоў кнігі спатрэбілася каля 700 цялячых шкур. На вялікіх лістах рукапісу, якія данеслі да нас 200 розных твораў старажытнаармянскай, грэчаскай і іншых літаратур, запісана і біяграфія унікальнай кнігі. Яна была складзена па заказе багатага армяніна Аствацатура Баберці. Перапісаў кнігу за тры гады (з 1201 па 1204) пісар Вардан Карнеці.

Самыя першыя, гліняныя, кнігі існавалі ў старажытнай Асірыі. Старонкі іх мелі фармат 32×32 см і таўшчыню 2,5 см — сапраўдная плоская цагляна. Часам такіх старонак было і сотні.

Самая старажытная кніга па мовазнаўстве, якая захавалася да нашых дзён, створана індыйскім вучоным Паніні ў IV ст. да н. э. Гэта вядомая «Граматыка», у ёй каля 4 тысяч правіл. Яна і сёння служыць для вывучэння санскрыта — мовы старажытнай Індыі.

Самую вялікую колькасць старонак змяшчае «Кітайская энцыклапедыя XVII ст.». У кнізе 853 450 старонак.

Самай «шматмоўнай» лічыцца кніга «Узоры шрыфтоў друкарні і словалітні Акадэміі навук». У 1872 г. на міжнароднай выстаўцы, якая адкрылася ў Лондане, яна была прадстаўлена сярод рускіх экспанатаў. У кнізе, надрукаванай у Пецярбурзе, адзін і той жа тэкст быў паўтораны на 356 мовах.

Самую першую вядомую нам славянскую друкаваную «Азбуку» выпусціў у свет у 1574 г. у Львове Іван Фёдараў.

Самая першая граматыка на царкоўнаславянскай і беларускай мовах была створана паслядоўнікам Ф. Скарыны Лаўрэнціем Зізаніем. А выдадзена яна ў друкарні Віленскага брацтва ў 1596 г. Складзена гэтая кніга ў форме пытанняў і адказаў, у канцы яе даецца слоўнік.

Самая доўгая прадмова была напісана да кнігі Й. Вайслінгера «Упартыя факты», выдадзенай у 1726 г. У кнізе 618 старонак, з якіх прадмова займае 470.

Самую доўгую паэму напісаў эквадорскі паэт Жазе Румазо. Над твораў ён працаваў 30 гадоў. Кніга мае

5000 старонак і змяшчае 230 000 чатырохрадкоўяў.

Самая вялікая «кніга кніг» — каталог літаратуры, выдадзенай ва ўсім свеце за 4 стагоддзі (1556—1956). Гэта кніга складаецца з 754 тамоў, па 527 старонак у кожным. Агульная вага яе перавышае 2 т. Выпуск кнігі ажыццяўляў цэлы калектыў на працягу 15 гадоў. На адно толькі чытанне гэтай працы не кожнаму, мабыць, хопіць жыцця. А выйшла яна ў Лондане.

Самая цяжкая кніга знаходзіцца ў бірманскім г. Мандалай. Кожная з яе 730 «старонак» уяўляе сабой усыпаную дробным разным шрыфтам мармуровую пліту вышынёй 1,5 м і вагою звыш 2 т. Агульная плошча адзінага ў свеце сховішча для адной кнігі перавышае 5 га. Гэта каменная кніга з'яўляецца самым поўным з вядомых выкладаў рэлігійнай філасофіі будызму. Для вырабу кнігі (сярэдзіна XIX ст.) па загадзе караля Міндона былі скліканы 100 лепшых рэзчыкаў па каменю, якія наносілі тэкст на мармуровыя пліты на працягу 9 гадоў. Аднойчы з выпадку вялікага царкоўнага свята 2400 манахаў з усіх манастыроў Мандалая, змяняючы адзін аднаго, прачыталі ўвесь тэкст кнігі за 153 дні.

Самая маленькая ў свеце кніга, надрукаваная з наборнай формы, — пісьмо Галілея да Хрысціны дэ Ларэнан. Яна выпушчана ў Падуі ў 1896 г., яе памер — 16×11 мм.

Самай першай рускай мініяцюрнай кнігай лічыцца «Мастацтва быць забаўным у гутарках» (1788). Яе памер — 65×75 мм.

Самай першай савецкай мініяцюрнай кнігай з'яўляецца «Канстытуцыя РСФСР», а беларускай — «Дзяржынская раённая партканферэнцыя». Першая выйшла ў 1921 г. (г. Кінешма), а другая — у 1930 (г. Гомель).

Самай унікальнай сучаснай кнігай энцыклапедычнага характару лічыцца «Кніга рэкордаў Гінеса». Яна звязана з імем выканаўчага дырэктара англійскай піўной кампаніі «Гінес» Х'ю Бівера. Гэта ён у 1954 г. запрасіў двух блізнят Норыса і Роса Макуайтэраў, што працавалі ў інфармацыйным агенцтве, і прапанаваў ім наладзіць на яго грошы выпуск такой незвычайнай кнігі. У жніўні 1955 т. кніга аб'ёмам 198 старонак убачыла свет, стаўшы ў Англіі бестселерам. І з таго часу яна пачала перавыдавацца штогод. На яе старонках, у прыватнасці, публікуюцца звесткі

аб «неверагодных» навуковых, спартыўных і іншых рэкордах. У нашай краіне яна ўпершыню выдадзена на рускай мове ў 1989 г. у Маскве.

КРЫХУ АБ ГРАШАХ

Самая першая руская залатая манета — златнік Кіеўскай Русі канца X — пачатку XI ст. На ім змешчаны партрэт князя Уладзіміра Святаслававіча, родавы знак Рурыкавічаў і надпіс «Владимир, а се его злато». Златнік — як наш металічны рубель, але вельмі тонкі (каля 4,2 г). Ад яго пайшла назва рускай адзінкі вагі высакародных металаў — залатніка (вага прыкладна роўная вазе златніка). Характэрна, што златнік у плацяхах амаль не ўдзельнічаў, а служыў знакам незалежнасці Кіеўскай Русі.

Самыя першыя папяровыя грошы выпушчаны ў XVII ст. у Паўночнай Амерыцы. У 1769 г. з'явіліся першыя папяровыя асігнацыі і ў Расіі.

Самыя першыя рускія медныя рублі ў выглядзе чатырохвугольных пліт пачалі выпускацца ў першай палове XVIII ст. Гэтыя грошы былі вельмі цяжкія. Аднойчы за хвалебную оду ў свой гонар Елізавета падарыла М. В. Ламаносаву 2 тысячы рублёў меднымі манетамі. Гэты падарунак вагой у 1800 кг везлі на дзвюх фурманках.

Самыя першыя грошы з... солі былі выпушчаны ў Старажытным Рыме. Вядомы і кітайскія саяльныя грошы (XIII ст.), эфіопскія (да 50-х гг. XX ст.).

НА АЎКЦЫЁНАХ СВЕТУ

Самым вялікім з каштоўных камянёў з'яўляецца аквамарын, які знойдзены ў джунглях Бразіліі. Важыць ён 19 кг і на міжнародным рынку ацэнены ў 10 млн долараў.

Самы буйны бірманскі «Імператарскі жадзіт» — разнавіднасць нефрыту — у 750 каратаў быў праданы на аўкцыёне ў Рангуне за 2 млн долараў.

«Евангелле» саксонскага герцага Генрыха Лева пайшло «з малатка» за 11,1 млн долараў. Самай жа дарагой папярэдніцай лічылася «Біблія» Гутэнберга (350 тыс. долараў).

З аўкцыёна ў Гамбургу прададзена легендарная марка «Блакітны Маўрыкій» у пары з «Аранжавым

Маўрыкіем» вартасцю ў 1 пенс. Сума, якую заплаціла амерыканская мільянерша Рыта Лахмэн,— 1,7 млн заходнегерманскіх марак.

На аўкцыёне ў Нью-Йорку паштовая марка «Брытанская Гвіяна» пайшла за фантастычную цану — 850 тыс. долараў. Прычым для здзелкі патрабавалася толькі 1 мінута. Гэта, відаць, быў самы кароткі аўкцыён у свеце.

Пара брыльянтавых завушніц удавы шаха Ірана Фарах у Жэневе прададзена за 11 млн 300 тыс. франкаў.

Самы дарагі жаночы ювелірны гадзіннік быў прапанаваны да продажу ў Швейцарыі. Корпус яго мае 10 брыльянтаў, для аправы апрацаваны 296 брыльянтаў, цыферблат усыпаны 128 дробнымі брыльянтамі, а бранзалет упрыгожаны 56 брыльянтамі. Вага гэтага гадзінніка амаль 200 г, а цана 3,5 млн швейцарскіх франкаў.

У Нью-Йорку на аўкцыёне куплена статуя егіпецкай багіні (яе ўзрост 3350 гадоў) за 742,5 тыс. долараў. Мабыць, такія вялікія грошы выкладзены таму, што яна належала вядомаму спеваку Джону Ленану.

Апошні ўдар малатка на аўкцыёне ў Парыжы абвясціў, што пісьмо Байрана да Стэндаля змяніла свайго ўладальніка. Яно прададзена за 380 тыс. франкаў.

3 аўкцыёна ў Лондане рукапіс рамана «Працэс» Ф. Кафкі пайшоў за 1 млн фунтаў стэрлінгаў.

Самай дарагой карцінай нашых дзён аказаўся аўтапартрэт, напісаны П. Пікасо ў 20-гадовым узросце. На аўкцыёне фірмы «Сотбі» ў Нью-Йорку яна прададзена за 47,85 млн долараў. У тым жа Нью-Йорку карціна В. ван Гога «Сланечнікі» пайшла за 40 млн долараў.

У красавіку 1990 г. у Лондане на аўкцыёне «Сотбі» прадаваліся рускія... віны, у тым ліку з калекцыі цара Мікалая II. На 62 бутэльках захавалася нават царская пячатка — двухгаловы арол. Зафіксаваны такі рэкорд: нейкі швейцарац купіў бутэлькі лівадзійскага белага партвейну з асабістай калекцыі Мікалая II па цане 3190 фунтаў стэрлінгаў за штуку. А ўвогуле ад продажу гэтых він атрымана больш за 1 млн амерыканскіх долараў.

САМЫЯ ПЕРШЫЯ

Самая першая вылічальная машына захоўваецца ў Нацыянальным музеі Афін. З яе дапамогай яшчэ ў 65 г. да н. э. разлічваюся рух планет.

Самую першую паравую турбіну за 130 год да н. э. апісаў грэчаскі інжынер Герон з Александрыі.

Самую першую бавоўнааачышчальную машыну стварыў англічанін Э. Уітней. Адноўчы ён назіраў за кошкай, якая спрабавала схопіць кураня за агароджай з металічнай сеткі. У лапках кошки засталася толькі некалькі пер'яў. Гэта і навяло Уітнея на думку стварыць такую машыну.

Самы першы карбюратар стварыў амерыканскі інжынер Ч. Дзюрэйе. Ён ведаў, што для работы рухавіка ўнутранага згарання патрэбна сумесь бензіну з паветрам. Але як яе атрымаць? Дапамог выпадак. Убачыўшы адноўчы ў жонкі пульверызатар для духоў, ён стварыў распыляючы інжэктар, які і атрымаў назву «карбюратар» (ад французскага «карбурэр» — абгачаць вугляродам).

Самы першы ткацкі станок зрабіў француз Д. Жаккар. У 1840 г. землякі паставілі яму за гэта ў г. Ліёне помнік.

Самыя першыя акулеры стварыў у 1285 г. фларэнтыйскі майстар па апрацоўцы шкла С. Армаці. Яны тады ўяўлялі сабой дзве вытачаныя лінзы з каштоўных камянёў.

Цэлафан вынайшаў швейцарскі хімік і бізнесмен Ж. Брандэнбергер, атрымаўшы патэнт у 1908 г.

Самае першае газавае асвятленне атрымалі майстэрні Уата ў Англіі ў 1798 г., дзе ствараліся і першыя ў свеце паравыя машыны. А вынаходнікам газавага асвятлення стаў Мердок — вучань і памочнік вялікага Уата.

Самым першым стварыў машыну для пашыву пальчаткаў англічанін Д. Вінтэр (1807).

Самае першае асфальтаванне вуліц адзначана ў Старажытным Вавілоне. І толькі ў 1712 г. яго зноў «адкрылі» ў Швейцарыі.

Упершыню нумарацыя дамоў была прынята ў Лондане ў XVIII ст. з мэтай аблягчэння дастаўкі пісем. Да гэтага ж часу дамы не нумараваліся, а проста гаварылі, чый дом.

Самым першым «прадзедам» аўтамабіля была ка-

ляска на паравой цязе (рухалася сама). Яе сканструяваў афіцэр швейцарскай арміі Плантэр. І сёння яна знаходзіцца ў адным з швейцарскіх музеяў.

Самым першым выкарыстаў літары ў нумары «аўто» ў 1901 г. берлінскі камерсант Р. Гертцаг. Ён напісаў на рэгістрацыйным знаку ініцыялы сваёй жонкі Іаганы Анкер. Навінка прыжылася, паколькі дазваляла літарамі абазначыць гарадскую «прапіску» аўтамабіля. А пазней да літар сталі дабаўляць лічбы.

Самыя першыя дарожныя знакі з'явіліся на вуліцах Парыжа ў 1903 г. Яны былі квадратныя, белыя на чорным фоне. У той час дзейнічала 9 знакаў. У нашай краіне такія знакі сталі карыстацца толькі ў 20-я гг. Так, у 1927 г. было 6 знакаў, у 1933—22, у 1964—78. А зараз іх налічваецца звыш 150.

Самым першым зубны эліксір вынайшаў бенедыктынскі манах Бурсо ў 1373 г.

Самы першы запісаны рэцэпт прыгатавання сыру выяўлены ў кулінарнай кнізе 1390 г., якая належала шэф-повару англійскага караля Рычарда II. У Расіі сыраварэнне ўведзена ў шырокую практыку ў 70-х гг. мінулага стагоддзя.

Самым першым выявіў цукар у бураках хімік Маркграф у 1747 г. А ў 1811 г. прыдворны аптэкар і ад'юнкт Расійскай АН Кірхгоф адкрыў метады атрымання цукру з крухмалу.

Самы першы рускі цягнік быў пабудаваны ўральскімі прыгоннымі механікамі Яфімам і Міронам Чарапанавымі ў 1833—1834 гг. для перавозкі меднай руды.

Самы першы рускі самалёт узнёсся ў неба 20 ліпеня 1882 г. Яго стварыў контр-адмірал А. Ф. Мажайскі.

Самы першы авіяцыйны ранцавы парашут (ад грэчаскага «пара» — супраць і французскага «шутэ» — падзенне) зрабіў у 1911 г. паручнік рускай арміі Г. Я. Кацельнікаў.

Самы першы рускі танк (ад англійскага «танк» — бак, рэзервуар) сканструяваў у 1911 г. В. Мендзялееў. Аднак праект яго не быў ажыццёўлены. Толькі ў 1920 г. быў выраблены першы айчыны танк.

Самы першы праект падводнай брані распрацаваў у 1914 г. рускі карабельны інжынер Р. Р. Свірскі.

Самы першы рачны трамвай сканструяваў рускі акадэмік Б. Якабсон у 1838 г. Трамвай тады перавозіў людзей праз Няву.

Самая першая электрычная лямпачка вынайздзена

ў 1872 г. рускім вынаходнікам А. М. Ладыгіным. Патэнт на яе і Ламаносаўскую прэмію ён атрымаў у 1874 г.

Самы першы старажытны човен знойдзены на беразе Дона. Яго даўжыня 7 м 55 см, пабудаваны з дубу, узрост каля 4 тысяч гадоў. А захоўваецца ён у Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве.

Самае першае радовішча нафты ў нашай краіне адкрыта ў 1864 г. у раёне Іркуцкага астрога Л. Кіслякоўскім. Да гэтага рускія людзі ведалі нафту галоўным чынам як лекавы сродак. Прывозілі яе ў Расію з Персіі.

Самы першы рускі алмаз знойдзены 18 чэрвеня 1829 г. на Паўночным Урале (вагой у 0,54 карата). А выявіў гэты алмаз 14-гадовы хлопчук Паўлік Папоў, сын прыгоннага селяніна з вёскі Калінінскай (зараз Пермская вобл.). За знаходку хлопчыку далі вольную.

Самыя першыя сеялка і жніярка ў Расіі былі створаны ў 1852 г. селянінам вёскі Ярлаўскі Пачын Нолінскага павета Вяцкай губерні А. Хітрыным. Гэтыя машыны ў 1860 г. пабывалі на выстаўцы Вольнага эканамічнага таварыства ў Маскве.

Самым першым алейную каштоўнасць сланечніку адкрыў селянін Бокараў з вёскі Аляксеўка Варонежскай губерні. Ён жа зрабіў і першы прэс для атрымання алею з насення сланечніку. А было гэта ў 1885 г.

Самыя першыя калёсныя трактары «Гном» і «Карлік» стварыў у сваёй майстэрні ў Балакаве выхадзец з сялян Я. Мамін. А яго «Рускі трактар» у 1910 г. экспанавалі на Міжнароднай выстаўцы ў Лондане.

Самыя першыя мерапрыемствы па разведцы мінеральных вод і выкарыстанне іх для лячэння праведзены ў Расіі па ініцыятыве Пятра І. У 1719 г. ён выдаў указ аб Нацыянальных Канчазерскіх водах паблізу Петразаводска, якія аб'яўляліся лячэбнымі.

Самая першая руская свецкая навучальная ўстанова з'явілася пры Пятру І. Праўда, існавала ўжо Славяна-грэка-лацінская акадэмія. Але яна рыхтавала толькі багасловаў.

Самым першым устанавіў класіфікацыю ўзростаў жыцця чалавека Піфагор. Гэта чатыры перыяды: станавленне — 0—20 гадоў («вясна»), маладосць — 20—40 («лета»), росквіт — 40—60 («восень»), старасць — 60—80 («зіма»).

Самымі першымі расшыфравалі «святая святых»

наследавання — яго генетычны код — амерыканец Д. Уотсан і англічанін Ф. Крык. А з 1953 г. людзям стала вядома назва ДНК (дэзаксірыбануклеінавай кіслаты), ідэнтычнай генам — гэтым таямнічым носьбітам наследных адзнак.

Самая першая вучоная ступень доктара права была прысвоена ў 1130 г. у Балоньі (Італія). Яна прыраўнівалася да дваранства. Дзейнічала ў тыя часы і абяцанне бясшлюбнасці для дактароў і прафесараў у шмат якіх універсітэтах. Нават у другой палове XVI ст. у Парыжы ўсім прафесарам, акрамя медыкаў, забаранялася жаніцца.

Самым першым расійскім салдатам быў Сяргей Лявонцьевіч Бухвостаў. У 1683 г. ён быў залічаны Пятром I у Праабражэнскі полк, удзельнічаў у азоўскіх паходах, у Паўночнай вайне атрымаў цяжкае раненне. Бухвостаў дастойна нес званне салдата і адрадавога даслужыўся да маёра артылерыі. Скульптар К. Растрэлі (які стварыў скульптуру і Пятра I) адліў бронзавы бюст «першага рускага салдата». Зараз ён у Эрмітажы.

Самым першым у канцы 30-х гг. атрымаў шаўкавістае водаадпихваючае сінтэтычнае валакно амерыканскі хімік Каразерс. А назву са звыш 350 слоўкандыдатаў на конкурсе адабралі адну (адвольную) — «нейлон». А потым таксама народжаныя простаі фантазіяй з'явіліся і яго браты: дэдэрон, ксілон, арлон, паралон...

Самым першым генералісімумам (ад лацінскага «генералісімум» — самы галоўны) стаў у 1569 г. французскі герцаг Анжуйскі (потым кароль Генрых III). Першым генералісімумам у Расіі быў баярын А. С. Шэін (1696 г.). Усяго ж у свеце генералісімусаў зарэгістравана звыш 30.

Самым першым Героем Савецкага Саюза сярод нашых землякоў стаў ураджэнец Мінска М. А. Сяліцкі. Гэта высокае званне яму прысвоена пасмяротна 31 снежня 1936 г. за ўдзел у баях у Іспаніі.

РЭЧЫ БЫТУ

Самая першая лыжка з'явілася ў Старажытным Егіпце 5 тысяч гадоў назад. Лыжкі рабілі тады з каменя і дрэва. Самыя першыя сярэбраныя лыжкі на Русі былі ўжо на стале князя Уладзіміра ў Кіеве ў X ст.

Самы першы відэлец з'явіўся на зыходзе 2-га дзесяцігоддзя XI ст. у выглядзе двухзубага сярэбранага вырабу, якім карыстаўся венецыянскі дож Даменіка Сільвіа.

Самае вышэйшае гузікавае «дасягненне» належыць каралю Францыі Францыску I (XVI ст.). Ён купіў для ўпрыгожвання свайго адзення 13 600 залатых гузікаў. А на адзенні рускага баярына звычайна красавалася да 70 гузікаў.

Самую вялікую колькасць запалак скарыстоўваюць у Даніі і Швецыі: у сярэднім 2700 запалак у год на кожнага жыхара. Кожную ж секунду ў адной толькі Еўропе запальваецца 48 300 запалак.

Самы першы нож узыходзіць да антычнасці, і быў ён у той час медным або жалезным. А яшчэ перад гэтым яго рабілі з каменю. Рымляне ведалі нажы і з мяккай сталі. Сафокл і Дэмасфен з'ўляліся дзецмі майстроў-нажаўшчыкоў. Гэта спецыяльнасць была прэстыжнай.

Самая першая падушка з'явілася ў Старажытным Егіпце. Яна ўяўляла сабой простую драўляную падушку пад галаву. Рымляне ж рабілі падушкі з пер'я белых гусей, якіх куплялі ў германскіх плямёнаў.

Самае першае пісьмовае ўпамінанне аб зубных шчотках адносіцца да 1694 г. (Англія). А ўвогуле, як сцвярджаюць археолагі, ужо старажытныя народы Афрыкі для гэтай мэты выкарыстоўвалі спецыяльныя памазкі. Радзімай жа сучасных зубных шчотак лічыцца Францыя.

Самае першае сведчанне аб прымяненні насавай хустачкі адносіцца да XVI ст. Аднак яна тады была чыста дэкаратыўнай дэталлю. Рабілі яе з батысту, упрыгожвалі вышыўкай і карункамі. Насілі насавую хустачку ў руках як упрыгожанне. Формы яе былі розныя: авальныя і круглыя, прадаўгаватыя і квадратныя. Толькі з XVII ст. насавая хустачка перастала быць упрыгожаннем і стала выкарыстоўвацца па прызначэнні.

СВОЕАСАБЛІВЫЯ РЭКОРДЫ

Самым халодным месцам на Зямлі да нядаўняга часу лічыўся г. Верхаянск у Паўночнай Якуціі, дзе маразы дасягаюць 69,8°. І ўсё ж такі сапраўдны полюс холаду знаходзіцца ў Антарктыдзе. Савецкія

палярнікі тут зарэгістравалі самую нізкую тэмпературу — мінус 88,3° па Цэльсію.

Самая высокая тэмпература паветра ў нашай краіне была зарэгістравана ў раёне Тэрмеза ў ліпені 1944 г. — 50° у цені. У Афрыцы ж у раёне Эль-Азізія (Лівія) тэмпература ў цені дасягае плюс 58° па Цэльсію.

Самая малая колькасць ападкаў — 1 мм за 3 гады — зарэгістравана ў раёне Вадзі-Хальфа (Судан). У былым Савецкім Саюзе найменшая колькасць ападкаў выпадае ў Таджыкістане, у катлавіне возера Кара-Куль — усяго 27 мм у год.

Самыя моцныя вятры на зямным шары на мысе Дэнісан (Антарктыда). Іх сярэднегадавая хуткасць тут 19,4 м/сек. У самы бурны месяц сярэдняя хуткасць ветру дасягае 25 м/сек, а ў самы спакойны — 11,7 м/сек. Тут назіраецца 340 штармавых дзён у годзе.

Самым буйным з млекакормячых лічыцца блакітны кіт. Некаторыя яго разнавіднасці дасягаюць 30 м даўжыні і важаць ад 125 да 150 т. Адзін шкілет такога кіта ў сярэднім дасягае вагі 30 т, сэрца — 800 кг, мозг — 7 кг.

Самая моцная марская жывёліна — кіт-кашалот. Толькі гіганцкі кальмар можа аказаць дастойнае супраціўленне гэтаму кіту. Дарослыя самцы-кашалоты дасягаюць у даўжыню 20 м і важаць да 100 т. Кальмар таксама дасягае такой даўжыні. Лежачы на зямлі, кальмар мог бы дацягнуцца сваімі шчупальцамі да 6-га паверха дома.

Самага вялікага судака на Вілейскім вадасховішчы (Мінская вобл.) зловіў В. Лобач у 1990 г. Вага яго 14 кг 800 г. А даўжыня гэтай рыбіны склала 1 м 20 см.

Самы гіганцкі плямісты лінь вагой у 57,5 кг злоўлены рыбакамі правінцы Камагуэй ва ўсходняй частцы Кубы. А ў даўжыню рыба дасягае сярэдняга росту чалавека.

Самы «гарласты» з усіх жывёл — кракадзіл. Яго крык можа прымусіць здрыгануцца сэрца самага бывалага паляўнічага. Вельмі моцным голасам валодае і бегемот. І, мабыць, толькі на трэцім месцы можна паставіць рык ільва.

Самыя вялікія ў свеце сабакі — сенбернары. Некаторыя з іх дасягаюць вагі 100 кг і больш. А самым маленькім сабакам лічыцца мексіканскі тэр'ер чы-

хуахуа. Яго рост усяго 15—23 см, а вага 0,5—2,5 кг.

Самым каштоўным сабакам з'яўляецца Бустэр. Ён знаходзіцца на службе ў органах дзяржбяспекі Іспаніі. Застрахованы гэты сабака-вартаўнік на 2 млн песет. І невыпадкова: Бустэр мае фенаменальную здольнасць распазнаваць на нюх 14 відаў выбуховых рэчываў, якія звычайна выкарыстоўваюць тэрарысты.

Самы буйны воўк быў злоўлены ў 1942 г. на Алтаі. Ён важыў 73 кг.

Самым старым канём можна назваць Старога Білі, які нарадзіўся ў 1760 г. Ён дажыў да шанюнага ўзросту — 62 гады. Чэрап конскага патрыярха можна і цяпер паглядзець у Манчэстэрскім музеі.

Абсалютны рэкорд сярод жывёл па скачках у даўжыню належыць чорнапярэстым антылопам. Яны скачуць на 12 м. Сярод драпежных звяроў па скачках у вышыню няма роўных пуме — 4 м.

Самай вялікай п'яўкай лічыцца тая, што жыве ў балотах французскай Гвіяны. Яна мае даўжыню да 46 см. Прычым добра размнажаецца ў няволі, незаменная ў лабараторных даследаваннях пры вывучэнні дзейнасці нервовай сістэмы жывёл.

Самым здольным «акцёрам» з'яўляецца апосум. У выпадку небяспекі ён імгненна робіцца здохлым: ні лапай не варухне, ні вусамі не пашавеліць. Але як толькі небяспека адступіць, апосум устае на ногі і хуценька ўцякае са «сцэны».

Самую вялікую фарэль вывелі французскія іхтыёлагі ў Брэтані. Яна дасягае вагі 4—6 кг. Звычайна ж фарэль па вазе не перавышае 1 кг. Па смаку мяса гіганцкай фарэлі амаль не адрозніваецца ад мяса звычайнай фарэлі.

Самы моцны яд у паўднёваазіяцкай змяі памы. Ён у 23 разы мацнейшы за яд каралеўскай кобры! Кобра выпускае вялікую дозу яду — у 10 разоў большую, чым пама, і ў 120 разоў вышэйшую за смяротную для чалавека.

Самымі папулярнымі стравамі ў Лаосе і іншых з ім суседніх краінах з'яўляюцца стравы з вараных і смажаных змей. Змяіную кроў змешваюць напалам з рысавай гарэлкай — гэты напітак прыдае сілу. Купляюць там змей «на метры». За кожны з іх плацяць ад 2 да 10 долараў.

Самая страшэнная жывёла — камар. Толькі ў Афрыцы ў раёне Сахары ад малярыі, пераносчыкамі якой

з'яўляюцца камары, памірае больш за мільён дзяцей. А колькі пакут пераносяць ад іх жывёлы! Камары існуюць 50 млн гадоў, цяпер іх налічваецца прыкладна 2700 відаў.

Рэкордным доўгажыхаром сярод раслін лічыцца мексіканскі кіпарыс. Асобныя дрэвы гэтага віду жывуць да 10 тысяч гадоў! У ціса жыццё значна карацейшае, але і яно дастаткова вялікае — да 3 тысяч гадоў. А ўсім знаёмыя дуб, кедр, каштан жывуць да 2 тысяч гадоў і больш. Меншы тэрмін існавання ёлкі, піхты, сасны — «усяго» тысячагоддзе. Сустракаюцца вішні і грушы, што жывуць да 300 гадоў.

Самым старым дрэвам лічыцца баабаб, які расце ў Паўднёвай Афрыцы. Яму 5 тысяч гадоў. Гэта дрэва ўжо налічвала шмат стагоддзяў да таго, як грэкі ўзялі Трою.

Самую вялікую колькасць насення на адной расліне на працягу года — каля 28 млн — дае таполя.

Самае вялікае насенне — больш як 100 г — у дрэва мора.

Самыя вялікія плады — каля 2 м у даўжыню і 1,5 м у шырыню — мае трапічная слановая ліяна.

Самая маленькая кветка — вальфія. Яе размер са шпілечную галоўку. Цвіце яна вельмі рэдка.

Самая буйная кветка — рафлезія. Яна расце ў трапічных лясах Паўднёва-Усходняй Азіі, на астравах Інданезіі і Філіпін. Яе акружнасць роўная 3 м, а вага дасягае 10 кг. Бутона кветкі ў 2—3 разы большы за качан капусты.

Самай духмянай кветкай у свеце з'яўляецца адзін з амерыканскіх кактусаў. Пах яго адчуваецца на адлегласці звыш 1 км. Не менш духмяныя архідэі з іх рознымі пахамі: гарачага шакаладу або гваздзіковага масла, лімона.

Самае працяглае жыццё ў кветак архідэй, яны захоўваюцца на сцябліне да 80 дзён. Самае ж кароткае — у амазонскага лотаса, яго кветкі распускаюцца на досвітку і праз паўгадзіны гінуць.

Самыя паўднёвыя кветкі — гэта падснежнікі вострава Ленокс, недалёка ад мыса Горн. На поўдзень ад гэтага вострава ляжаць ужо льды Антарктыды.

Рэкорд даўгалецця належыць англічаніну Фаме Карне. Згодна з запісамі ў царкоўных кнігах, ён нарадзіўся ў 1588 г., а памёр у 1795 г. Такім чынам, Карне пражыў 207 гадоў.

Самы старэйшы жыхар былога СССР — Шыралі Муслімаў. Ён нарадзіўся ў 1805 г. У год смерці (1973) яму споўнілася 168 гадоў. Муслімаў пакінуў пасля сябе пяць пакаленняў, а таксама 120-гадовую ўдаву і 4-гадовага прапрапраўнука.

Самую вялікую колькасць дзяцей мела жонка селяніна з Маскоўскай губерні Фёдара Васільева, які жыў у сярэдзіне мінулага стагоддзя. У яе было 69 дзяцей: 16 двайнят, 7 трайнят і 4 чацвярні. А ў селяніна Якава Кірылава (с. Увядзенскае, Шуйскі павет, XVIII ст.) першая жонка была цяжарнай 21 раз і нарадзіла 57 дзяцей: 4 чацвярні, 7 трайнят, 10 двайнят. Другая яго жонка была цяжарнай 7 разоў і нарадзіла 15 дзяцей: 1 тройню і 6 двайнят.

Самую вялікую колькасць блізнят нарадзіла 20-гадовая Жэральдзіна Брадэрык з Сіднея 13 чэрвеня 1917 г. — адразу 9 дзяцей: 5 хлопчыкаў і 4 дзяўчынкі. З пачатку ж нашага стагоддзя 23 разы з'яўляліся па 7 і 8 блізнят, 3 разы — па 10: у Іспаніі (1924), у Кітаі (1934) і Бразіліі (1946). У былым СССР па 4 блізнят было 16 разоў, 5—28, 6—12 разоў. 6 блізнят зарэгістравана ў Англіі (1986) і Францыі (1989).

Самым вядомым сучасным мнагажэнцам лічыцца жыхар Кеніі Арсантуса Акуку Агвела. У свае 72 гады ён мае 41 законную жонку. За сваё жыццё Агвела ўступаў у шлюб 126 разоў! Прычым, па яго словах, у 85 выпадках шлюб быў няўдалым і канчаўся разводам. Зараз у яго 497 сыноў і дачок, 185 унукаў.

Самай «тытулаванай» асобай быў рускі цар Пётр I. Так, у яго грамаце да польскага караля Аўгуста II (1712) чытаем: «Божиею поспешедвующею милостию мы, пресветлейший и державнейший великий государь, царь и великий князь Петр Алексеевич всеа Великия и Малыя и Белыя Росии, самодержец московский, киевский, владимерский, новгородский, царь казанский, царь астраханский, царь сибирский, государь псковский и великий князь смоленский, тверский, югорский, пермский, вятский, болгарский и иных, государь и великий князь Новгорода Низовские земли, черниговский, резанский, ростовский, ярославский, белоозерский, удорский, обдорский, кондинский и всеа Северныя страны повелитель и государь Иверские земли, карталинских и грузинских царей, и Кабардинския земли, черкасских и горских князей, и иных многих государств и земель

восточных и западных и северных очич и дедич и наследник и государь обладатель...»

Самыя розныя духоўныя тытулы мае Папа Рымскі Іаан Павел II. Вось яго поўны тытул: епіскап рымскі, архіепіскап Рымскай правінцыі, прымас Італіі, патрыярх Захада, вікарыі Ісуса Хрыста, наследнік першага апостала, вярхоўны пантыфік Усяленскай царквы, сюзерэн дзяржавы Ватыкан. Самым жа маладым Папам Рымскім быў Бенедыкт IX (абраны ў 12 год), а самым старым — Ганорый III (у 90 год).

Самым «пладавітым» сярод скульптараў лічыцца Агюст Радэн. Ён стварыў 56 скульптур у мармуры, столькі ж у бронзе, 100 тэракот, больш за 2 тысячы малюнкаў і сотні антычных скульптур.

Самы вялікі мозг (без усякіх захворванняў) сярод геніяльных пісьменнікаў належыць І. С. Тургенева — 2012 г. Звычайна ж вага мозгу дарослага мужчыны ад 1030 да 1424 г.

Самым багатым з людзей Амерыкі з'яўляецца прэзідэнт кампаніі «Метрамідзія» Джон Вернер Клюг. Яго асабістая маёмасць — 5,2 млрд долараў.

Самай багатай жанчынай Еўропы лічыцца каралева Вялікабрытаніі Елізавета II. Асабістая маёмасць яе ацэньваецца ў 5,3 млрд фунтаў стэрлінгаў (8,9 млрд долараў).

Самая доўгая опера — «Вільгельм Тэль» Дж. Расіні. Яна гучыць 7 гадзін. На другім месцы — опера «Парсіфаль» Р. Вагнера — 4 гадзіны 40 мінут.

Самая доўгая лаўка з відам на мора пабудавана паблізу Тогі (Японія) — 460 м. Тысяча чалавек могуць адначасова сеці на яе.

Самыя доўгія лыжы зроблены ў Зілінгене (ФРГ) — 30 м. Падлічыце, колькі чалавек на іх можа стаць...

Самым папулярным у свеце з'яўляецца імя Ганна. Зараз гэта імя носяць 95 млн жанчын розных краін.

Самай мнагабальнай сістэмай ацэнкі паспяховасці вучнюў з'яўляецца французская — 20 балаў. Ацэнка 20 ідэальная, яе амаль ніколі не ставяць. Яна нагадвае тую «дзiesiąтку», якую не можа атрымаць спартсмен, скажам, гімнаст, хоць журы зрэдку выстаўляе 9,99 ачка тым, хто найбольш вызначыўся. Услед за 20 у французаў ідуць 19, 18 і г. д., як вельмі добрыя ацэнкі. Адзнака 10 усё роўна, што ў нас тройка, а ніжэй 10 ідуць «дрэнна», «вельмі дрэнна»...

Самым «вядомым» па пацалунках зараз лічыцца

англічанін Джон Макферсан з Ньюкасла. Ён умудрыўся за 8 гадзін перацалаваць 4444 жанчыны. На кожную даму затраціў у сярэднім 6,5 сек. А вось японцы Тасіакі Сіраі і Юкіка Нагата з Токіо цалаваліся пад вадой 2 мін 18 сек.

Надзвычай вострай памяццю валодаў геніяльны рускі шахматыст Аляксандр Алёхін (1892—1946). Аднойчы ў прафесара П. Цітовіча, дзе быў і Алёхін, хтосьці прапанаваў праверыць чутку аб незвычайнай памяці Аляксандра. Гаспадар узяў кнігу і, раскрыўшы яе, падаў Алёхіну. Той мінуты 3—4 глядзеў у тэкст, а пасля, вярнуўшы кнігу гаспадару, упэўнена і хутка ўзнавіў паўтары старонкі тэксту, не дапусціўшы ніводнай памылкі.

Самай маладой опернай спявачкай у свеце была Джынета Глорыя Лаб'янка (нарадзілася 12 мая 1934 г. у Буфала, штат Нью-Йорк, ЗША). Яна спявала партыю Разіны ў «Севільскім цырульніку» ў Opernym тэатры ў Рыме 8 мая 1950 г., калі ёй было 15 гадоў і 361 дзень.

Тэнар Джавані Марцінелі выканаў партыю імператара Альтаума ў оперы «Турандот» у Сіэтле 4 лютага 1967 г. ва ўзросце 81 год.

Самым рознабаковым спеваком быў француз П'ер-Жан Гарат (1762—1823). Ён спяваў аднолькава свабодна сапрана, альтам, тэнарам, барытонам і басам. Акрамя таго, Гарат змог запомніць і праспяваць адразу цэлую оперу пасля аднаго праслухоўвання, зусім не ведаючы нот.

Самым незвычайным валоданнем свайго цела праславіўся ў пачатку нашага стагоддзя цыркавы артыст Гары Гудзіні. Ён мог складвацца папалам, рухаць касцямі ў суставах, на доўгі час затрымліваць дыханне. Яго ў наручніках зашывалі ў мяшок і кідалі ў Тэмзу, замыкалі ў турмах Лондана, Нью-Йорка, Масквы, закоўвалі ў кайданы. Аднак Гудзіні заўсёды аказваўся на волі. Некаторая частка яго фокусаў не разгадана і да гэтага часу.

Самым вядомым факірам быў Івон Іва, які жыў у Парыжы. Ён — чэмпіён факіраў 1951 г. Івон 2,5 тысячы разоў прыпыняў на сцэне сваё сэрца, дазваляў закопваць сябе жывым у зямлю, ляжаў на аперацыйным стале без наркозу, трымаў на грудзях 1,5 т грузу...

Доўгі час не спіць былы вучоны-аграном Лесі Гэмбел — звыш 12 год. Яго бяда пачалася з таго, што

ў лонданскім аэрапорце яго збіў з ног электракар. На думку спецыялістаў, траўма чэрапа вывела са строю «біялагічны гадзіннік» Гэмбела, з-за чаго ён і жыве ў стане поўнай бяссонніцы.

«Цудам-чалавекам» з'яўляўся англічанін Вілард. На пачатку ХХ ст. у цырках Еўропы і Амерыкі на вачах у публікі ён раптам пачынаў... расці амаль на цэлую галаву — з сярэдняга ростам ператвараўся ў высокага чалавека. Затым такую ж аперацыю Вілард рабіў са сваімі рукамі, размах якіх павялічваўся на 15—18 см. Прычым перад гэтым вяліся кантрольныя вымярэнні яго, якія гаварылі аб тым, што ніякага ашуканства не было. Толькі некалькі пазней Вілард адкрыў свой сакрэт і згадзіўся на ўрачэбнае абследаванне. Яно паказала, што Вілард дасягаў гэтага рухомасцю сучляненняў, касцей, дзякуючы выключнай настойлівасці ў трэніроўцы свайго цела.

Самую вялікую нагрузку вырашыў вытрымаць амерыканец Білдзінг. Прывязаўшы сябе да санак з ракетным рухавіком, ён панёсся ўніз па нахільнай плоскасці. Імкліва апускаючыся, Білдзінг раптам прыпыніў сані. На імгненне паскарэнне сілы цяжару павялічылася ў 82,6 раза — цела яго важыла ў той момант 6 т! Напружанне працягвалася ўсяго 1/400 сек, але чалавек адразу ж пазбавіўся зроку, пульс прыпыніўся. Ён знаходзіўся ў глыбокай непрытомнасці. Толькі праз тыдзень Білдзінг поўнасцю ачуняў.

Самы вялікі час праляжаў у зямлі індыйскі ёг Харыдаза. А было гэта так. У 1837 г. Харыдаза прыняў позу лотаса, яго вушы і ноздры заляпілі воскам. Затым паклалі яго ў драўляную скрынку і закапалі. 40 дзён і начэй гэта месца пільна ахоўвалі салдаты. Пасля ўскрыцця труны ён быў у такім жа стане, што і да пахавання, адсутнічалі пульс і дыханне. У хуткім часе вучні Харыдазы... ажывілі яго.

Самым моцным і вынослівым артыстам савецкага цырка быў Мікалай Жарабцоў. Ён мог везці фурманку з 20 седакамі, падымаць платформу з двума быкамі, варочаць 12 чалавек на каруселі, устаноўленай у яго на грудзях.

Гісторыя медыцыны лічыць самым цяжкавагавым Йона Бровера Мінока, які нарадзіўся 29 верасня 1941 г. на востраве Бейнбрыдж (ЗША). Ён пакутаваў ад атлусцення з дзяцінства. У 1963 г. пры росце 185 см гэты былы вадзіцель таксі важыў 181 кг, у 1966 г.—

317 кг, у верасні 1976 г.— 442 кг. Праз васемнаццаць месяцаў, у сакавіку 1978 г. яго тэрмінова накіравалі ва ўніверсітэцкі шпіталь Сіэтла па прычыне вадзянкі, сардэчнай недастатковасці і цяжкага дыхання. Спатрэбіліся тузін пажарных і імправізаваныя насілка, каб данесці яго ад дома да парома. У шпіталі для яго саставілі два ложка. Каб толькі павярнуць яго, спатрэбілася 13 чалавек. Кансультант-эндакрынолаг доктар Роберт Шварц падлічыў, што ў момант паступлення ў шпіталь Мінок павінен быў важаць больш як 635 кг. Большую частку вагі складала вада, якая акумулявалася з-за сардэчнай недастатковасці. Пасля амаль двухгадовага знаходжання ў шпіталі на дыеце ў 1200 калорый у дзень ваду ўдалося сагнаць, і ён быў выпісаны пры вазе 216 кг. Але вага працягвала расці, і ў кастрычніку 1981 г. Мінок зноў паступіў у шпіталь, бо прыбавіў у вазе 91 кг усяго за сем дзён. Ён памёр 10 верасня 1983 г., яго вага складала больш за 363 кг.

Самай цяжкавагавай калі-небудзь зарэгістраванай жанчынай была місіс Персі Перл Уошынгтон, якая памерла ў шпіталі Мілуокі 9 кастрычніка 1972 г. ва ўзросце 46 гадоў. Шкала бальнічных вагаў была разлічана на 362,8 кг. Лічыцца, што вага місіс Уошынгтон была прыкладна 399, 1 кг. Яе рост — 183 см.

Самым цяжкавагавым чалавекам, які жыве, з'яўляецца Т.-Д. Альберт Джэксан Кент Нікалсані, вядомы таксама як «Тоўсты Альберт» з Кэнтана (Місісіпі, ЗША). Нядаўна яго вага складала 407 кг. Аб'ём грудзей — 305 см, таліі — 294, клубоў 178 см, шыі — 75 см.

Калі вы лічыце, што самая доўгая дыстанцыя ў бегу — марафон, то памыляецеся. Індзейцы з племя тарагумара, якое жыве ў гарах С'ера-Мадры ў Мексіцы, рэгулярна наладжваюць спаборніцтвы на... 270 км. Прычым гэты бег крыху нагадвае трэніроўку футбалістаў: удзельнікі кожнай каманды гоняць перад сабой маленькі мячык. Балельшчыкі, падбадзёрваючы спартсменаў, бягуць побач, даюць ім ежу і ваду, уначы асвятляюць шлях факеламі.

Сусветны рэкорд у піцці піва ўстаноўлены сапраўднымі майстрамі гэтай рэдкай «спартыўнай» дысцыпліны ў чэшскім гарадку Світавы. Роўна за суткі 30 удзельнікаў спаборніцтва перакулілі 765 паўлітровых куфляў бурштынавага напітку. У індыўідуальным заліку рэкорд быў роўны 43 куфлям. Усе, хто прымаў

удзел у саборніцтвах у світаўскай піўной «На ўзгорку», адчуваюць сябе выдатна і не маюць патрэбы ў медыцынскай дапамозе. Папярэдні рэкорд складаў «усяго» 753 куфлі і быў бязлітасна пабіты.

Самая распаўсюджаная рэлігія ў свеце — хрысціянства, а самая распаўсюджаная нехрысціянская рэлігія — іслам(мусульманства).

Самая вялікая ў свеце царква — сабор св. Пятра, узведзены паміж 1506 і 1614 гг. у Ватыкане (Рым). Яго даўжыня — 218,7 м. Плошча — 23 000 кв. м. Унутраны дыяметр славутага купала — 42,5 м, вышыня купала ў цэнтры — 119,8 м. Вышыня царквы — 136,5 м.

Самая маленькая ў свеце царква — царква св. Ізабэлы Венгерскай у Малазе (Іспанія). Яе плошча — 1,9 кв. м.

Самай высокай унутранай матэрыяльнай каштоўнасцю з'яўляецца залатая статуя Буды XV ст. у храме Ват Трымітр Бангкока (Таіланд). Яе вышыня — 3,04 м, вага — прыкладна 5,5 т. У 1990 г. яе кошт ацэнены больш чым у 21 млн фунтаў стэрлінгаў.

Самае цяжкае велікоднае яйка (вагой у 3430 кг) мела вышыню 3,04 м. Яго стварыў 7 красавіка 1982 г. Зігфрыд Берндт у кандытарскай «Макопа» ў Лестэры (Англія).

Самымі юнымі «мужам і жонкай» былі 11-месячны хлопчык і 3-месячная дзяўчынка з Бангладэш. Іх шлюб бацькі зарэгістравалі ў 1986 г. у знак прымірэння паміж сем'ямі.

Самае дарагое вяселле было згуляна ў маі 1981 г. у сталіцы Аб'яднаных Арабскіх Эміратаў. Жаніліся сын шэйха Рашыда Бін Зайда Аль-Мактума і прынцэса Салама. Урачыстасць працягвалася тыдзень і праходзіла на спецыяльна пабудаваным стадыёне (на 20 тысяч месцаў). Бацькам жаніха і нявесты давялося выкласці больш як 22 млн фунтаў стэрлінгаў.

Самае доўгае сумеснае жыццё (з 1853 па 1940 г.) пражылі муж і жонка Нырыман з Індыі. Бацькі адвялі іх пад вянец, калі жаніху і нявесце споўнілася па пяць гадоў.

Самымі дарагімі фільмамі ў гісторыі кіно лічацца «Рэмба III» (1988) і «Клеапатра» (1963). Яны каштавалі адпаведна 69 і 44 млн долараў. Прычым калі ўлічыць інфляцыю, то сума, затрачаная на здымкі «Клеапатры», зараз склала б 176,5 млн долараў.

Самы танны мастацкі фільм пад назвай «Разбітыя

ілюзіі» быў зняты ў 1927 г. на англійскай студыі «Вікторыя фільм продакшн». Хоць яго здымкі працягваліся год, затрачана было ўсяго 300 фунтаў стэрлінгаў.

Самая доўгая кінастужка, якая калі-небудзь дэманстравалася ў кінатэатрах, — «Берлін. Аляксандэр-плац» рэжысёра Райнера Фасбіндэра. Фільм працягваецца 15 гадзін 21 хвіліну. Яго дэманстравалі з 2-гадзінным перапынкам на абед.

Усяго за 13 дзён напісалі сцэнарый і ажыццявілі пастаноўку поўнаметражнага фільма «Самы хуткі форвард» (1990) прадзюсер Р. Малкін і рэжысёр Д. Гор. Так хутка ў кіно яшчэ ніхто не працаваў.

Самы вялікі прыбытак (звыш 700 млн долараў) прынёс фільм Стывена Спілберга «Паазямное».

ЧАГО ТОЛЬКІ НЕ БЫВАЕ...

Самым першым «ссылным» у Сібір быў звон г. Угліча, якім білі ў набат, заклікаючы насельніцтва да паўстання пасля забойства царэвіча Дзмітрыя. Барыс Гадуноў жорстка расправіўся з паўстаўшымі, а звон «высеклі», адсеклі «вуха» і «выслалі» ў Табольск. Толькі праз 300 гадоў, у 1892 г., спецыяльная дэлегацыя, заплаціўшы вялікія грошы, забрала звон і прывезла яго назад у Угліч.

Самай першай і адзінай ракой, якую прыгаварылі да «смяротнага» пакарання, была рака Дзіала (Ірак). Судзіў яе сам персідскі цар Кір за тое, што ў ёй патануў яго любімы белы конь. Прыгавор прывялі ў выкананне, выкапаўшы 360 каналаў для адводу вады з Дзіалы.

Самым першым адкрыў вядомы сёння ўсім школьнікам закон супраціўлення праваднікоў нямецкі фізік Георг Ом. У 1826 г. за публікацыю невялікага артыкула, у якім выводзіўся гэты закон, кельнскі школьны настаўнік Ом быў звольнены з работы па асабістым указанні міністра асветы. «Адукаваны» чынуша быў перакананы, што ўнясенне матэматыкі ў класічную фізіку — недапушчальная бязглуззіца. І ўсім інспектарам загадаў пільна сачыць за чысцінёй натурфіласофіі, г. зн. за філасофіяй прыроды, якая абстрактна тлумачыла прыроду... Самай жа першай краінай, якая прызнала закон Ома, стала Расія дзякуючы працам Б. С. Якабі і Э. Х. Ленца. Толькі ў 1839 г., праз 13 гадоў пасля выгнання са школы, Ом стаў членам-

карэспандэнтам Берлінскай акадэміі навук.

Самай першай у Расіі «пакаранай смерцю» кнігай па філасофіі з'явіўся твор магістра філасофіі і свабодных навук Дзмітрыя Анічкава «Рассуждение из натурального богословия о начале и происшествии натурального богочитания». У 1769 г. кніга трапіла ў рукі протаіерэя Пятра Аляксеева, затым у Сінод. Апошні вызначыў: сабраць усе экзэмпляры яе і спаліць у Маскве на Лобным месцы. Так і адбылося яе пакаранне. Уцалелі толькі 3 экзэмпляры.

Самае ранняе старэнне было зафіксавана ў венгерскага караля Людвіга II. У 14 гадоў ён ужо быў з густой барадой, у 15 — ажаніўся, у 18 — пасівеў, а ў 20 гадоў памёр з усімі прыкметамі адрахлення.

Самым пажылым «кавалерам» быў англійскі селянін Фама Пар, які пражыў 152 гады. Калі яму споўнілася 150 гадоў, англійскі кароль Карл I пажадаў убачыць Пара. «Ты даўжэй за ўсіх жывеш на свеце, — сказаў кароль, — ты перажыў шэсць каралёў. Скажы, што ты зрабіў у сваім жыцці такога, што не паспелі зрабіць іншыя?» На гэта селянін, засмяяўшыся, адказаў: «Ваша вялікасць, калі мне было 135 гадоў, царкоўны суд прыгаварыў мяне да пакаяння за шлюбную нявернасць...» Карлу I такі адказ вельмі спадабаўся, і ён загадаў пакінуць Пара пры двары. Каралеўская міласць ды гарадское жыццё не пайшлі, бачна, на карысць. Праз два гады ён памёр.

У выніку доўгіх пошукаў швейцарскі эндакрынолаг Пауль Ніханс першым адкрыў эліксір «маладосці». Ён гатаваў яго на бычыных тэстыкулах і дасягнуў вядомых поспехаў. Пацыентамі Ніханса былі Уінстан Чэрчіль, Шарль дэ Голь, Конрад Адэнаўэр, папа Пій XII, Томас Ман, Сомерсет Моэм і іншыя. Усе яны памерлі ў межах 80 і 91 гадоў. Сам Ніханс памёр у 89 гадоў.

Самая рэдкая хвароба, якая сустракаецца ў свеце, называецца «куру» — хвароба смеху. Яна выяўлена толькі ў Новай Гвінеі сярод племені фору. Пакуль што ні адзін чалавек, які заразіўся куру, яшчэ не выжыў.

Самым першым з расіяна акадэмікам стаў князь А. Д. Меншыкаў, сын конюха, сябар Пятра I, які не вызначаўся пісьменнасцю, але пабудоваў у сваім палацы абсерваторыю. Гэта званне яму прысудзіла Англійская АН у 1714 г. А вось Пётр I стаў членам Французскай АН трыма гадамі пазней за Меншыкава, у 1717 г.

Самы незвычайны экспанат ёсць у музеі г. Шалосюр-Мары (Францыя). Гэта ўказ Напалеона ад 1808 г. аб прысваенні Гётэ звання... «віцезя напалеонаўскай ганаровай гварды».

Самы незвычайны факт працаздольнасці праявіў мастак І. Я. Рэпін. Пад старасць у яго пачала сохнуць правая рука, і ён навучыўся працаваць... левай. А калі ад старэчай слабасці Рэпін ужо не мог трымаць у руках і палітру, ён павесіў яе, як камень, на шыю пры дапамозе асаблівых рамянёў і працаваў з раніцы да ночы. Яго неверагодная працаздольнасць багата акупілася — ім былі створаны сусветнай вядомасці шэдэўры.

Самы незвычайны выпадак адбыўся з дзекабрыстам Г. С. Баценькавым. Прасядзеў ён у крэпасці больш чым 20 гадоў. На працягу гэтага часу не бачыў нікога, нават каменданта, страціў здольнасць гаварыць і, каб не страціць розуму, чытаў і перачытваў Біблію. Паставіў перад сабой задачу: перакладаць яе ў думках на розныя мовы — спачатку на рускую, на наступны год на французскую, затым на лацінскую. Пасля выхаду з крэпасці аказалася, што Баценькаў зусім развучыўся гаварыць: нельга было нічога зразумець з таго, што ён хацеў сказаць. Нават яго пісьмы былі незразумелымі. Здольнасць гаварыць вярнулася некалькі пазней.

Самыя вялікія лічбы — гэта лічбы ў астраноміі. Яны настолькі велізарныя, што абазначаюцца часта спецыяльнымі астранамічнымі адзінкамі вымярэння. Напрыклад, светлавы год: адлегласць, якую прамень святла праходзіць за год, г. зн. $9,46 \cdot 10^{12}$ км. Але часцей пры вымярэнні адлегласці да аддаленых зорак карыстаюцца такой адзінкай, як парсек — $3,0857 \times 10^{16}$ м.

Самай ганаровай лічбай (свяшчэннай і магічнай), паводле Піфагора і іншых грэчаскіх філосафаў, з'яўляецца «сямёрка». У ёй людзі даўно бачылі адлюстраванне многіх з'яў свету. На сем дзён дзяліўся тыдзень. На небе былі вядомыя ў тыя часы сем планет, а на зямлі — сем цудаў свету. У міфалагічнага Атланта, што падпіраў плячамі нябесны купал, было сем дачок. Адысей быў сем гадоў у палоне ў німфы Каліпса. Ды і сама рэлігія не заставалася ў баку ад гэтай лічбы. Паводле ісламу, над людзьмі знаходзіцца сем нябёсаў, і ўсе пажаданыя богу трапляюць потым на сёмае неба

шчасця. У Бібліі пішацца пра сем анёлаў, сем свяцільнікаў, пра сем гадоў дастатку і сем голаду. Вялікі пост у хрысціян дзеліцца на сем тыдняў. «Семярычнасць» свету праяўлялася таксама ў сямі ўзростах чалавечага жыцця. Гэта выглядала так: маленства да 7 гадоў, дзяцінства да 7 на 2 (14), юнацтва да 7 на 3 (21), малады чалавек да 7 на 4 (28), мужчына да 7 на 7 (49), пажылы мужчына да 7 на 9 (63-х гадоў). І ў нашы дні ёсць адгалоскі шанавання гэтай лічбы: «сямёра аднаго не чакаюць», «кніга за сямю пячаткамі» і г. д.

Што ж датычыць іншых лічбаў, то справа тут такая: «адзінка» — ад яе пайшоў увесь свет, «двойка» — нясе каханне і разам з тым зменлівасць, «тройка» — азначала дасканаласць (таму, што складалася з сумы папярэдніх лічбаў), «шасцёрка» — лічылася дзіўнай лічбай (бо валодае важнай якасцю: атрымліваецца ў выніку складання ці перамнажэння ўсіх лічбаў, на якія дзеліцца). Бывалі і зараз бываюць так званыя «ракавыя» лічбы. Так, забабонныя жыхары Амерыкі і Еўропы такой лічбай лічаць 13, Японіі — 4 і 9 (першую яны вымаўляюць як «смерць», а другую — як «хваробу» ці «пакуты»).

Самыя першыя факты аб «з'яданні» кніг наступныя. Герцаг Саксонскі Бернард прымусіў аднаго аўтара, які абразіў яго ў сваёй кнізе, на працягу гадзіны стаяць ля ганебнага слупа, трымаючы яе ў зубах, а затым... з'есці. А ў 1643 г. у Стакгольме правіцель, абражаны адным творам, прапанаваў аўтару яго на выбар: або быць абезгалоўленым, або з'есці гэты твор. Давялося таму выбраць апошняе...

Самае доўгае імя ў нашы дні мае дачка амерыканкі Касандры Уільямс. Яно ўключае 1019 літар і складаецца з імён радні і сяброў, назваў розных гарадоў і машын. Сваякі самі не ў стане запомніць гэта імя і чытаюць яго па паперцы.

Самы скандальны фільм Канскага фестывалю — кінаверсія тэлевізійнага серыяла «Твін Пікс: Прагуляйся са мной па агні» (рэжысёр Дэвід Лінч). Пару гадоў таму, калі ўся Амерыка прагна прыпадала вечарамі да тэлевізараў, з фіналу так і не стала зразумелым, хто ў рэшце рэшт забіў дзяўчыну. Эфект быў такі, як калі б у нас «Багатыя таксама плачуць» закончылі паказваць на перадапошняй серыі. У Штатах нават майкі выпусцілі: «Калі ты не скажаш нам, хто забіў дзяўчыну, мы заб'ём цябе». І вось праз год Дэ-

від Лінч даў тлумачэнні кінаверсіі. Хоць таксама ўсё застаецца незразумелым. Сістэма прагляду такая: спачатку тэлеверсія, пасля якой вы трапляеце ў стан такога ж раздражнення, як уся Амерыка, потым ставіце другую касету, і ўсё роўна ні на адно пытанне не атрымліваеце адказу. У любым выпадку кіно ні на што не падобнае і зусім не адпавядае галівудскім стандартам, дзе абавязковыя завязка, каханне, падазронасць, развязка і хэпі энд. «Твін Пікс» — камерцыйнае аўтарскае кіно. У Дэвіда Лінча (ледзь не адзінага) атрымалася сесці аднаму на два крэслы. А ў Канах «Твін Пікс» нічога не атрымаў. Лічыцца, што рэжысёр і так шмат зарабіў, пераб'еца.

ЯШЧЭ АБ МОВЕ І СЛОВЕ

Самай шматнацыянальнай краінай з'яўляецца Індыя. Яе насельніцтва карыстаецца 845 мовамі і дыялектамі. Затым ідзе Камерун — 262.

Самай вялікай азбукай лічыцца азбука Кампучыі — 72 літары.

Самую вялікую колькасць прэфіксаў мае мова індзейскага племені тыламон (Паўночная Амерыка). Іх — 30. А вось у японскай мове 2 тысячы іерогліфаў. Насельніцтва ж Папуа — Новая Гвінея карыстаецца 1010 дыялектамі.

Самай складанай у свеце з'яўляецца граматыка мовы племені паўночнаамерыканскіх індзейцаў чыпавеяў. У ёй налічваецца каля 6 тысяч (!) дзеяслоўных форм. У эскімосаў з гэтым крыху прасцей — 63 дзеяслоўныя формы. Праўда, толькі цяперашняга часу. Назоўнікі адзіночнага ліку маюць 252 флексіі (канчаткі). А вось у турэцкай мове ўсяго адзін няправільны дзеяслоў. Затое ў англійскай такіх дзеясловаў налічваецца 194. Не кажучы пра тое, што напісанне слова істотна адрозніваецца ад яго вымаўлення. Тым не менш колькі тых, хто прагне авалодаць менавіта «інгліш»!

Памылка ў пунктуацыі каштавала амерыканцам гіганцкую суму грошай. Гэта адбылося ў лістападзе 1962 г. З-за пропуску злучка ў праграме для вылічальнай машыны касмічную ракету, якая стартвала з мыса Кенэдзі да Венеры, давялося неўзабаве знішчыць. А яна каштавала звыш 18 млн долараў. Вось і мяркуйце пасля гэтага, ці патрэбна фізікам ды матэматыкам ведаць дакладна правапіс.

У цяперашні час некаторыя беларускія словы выступаюць уласнымі асабовымі назвамі, у той час як у мінулым мелі сваё значэнне. Напрыклад, *Басалай* — жартаўнік, *Батура* — балагур, *Буката* — булка хлеба, *Вярэня* — плечены кошык, *Галец* — дзяркач, *Дойлід* — зодчы, *Кмець* — разбойнік, *Лавец* — паляўнічы, *Пушкар* — артылерыст, *Сніцар* — гравёр, *Трызна* — памінкі, *Чэрня* — прыгонны, *Шульга* — ляўша...

Самым вялікім паліглотам быў, хутчэй за ўсё, Рasmus Крысціян Раск (1787—1832), прафесар Капенгагенскага універсітэта. Ён размаўляў на 230 мовах і склаў слоўнікі і граматыкі некалькіх дзесяткаў з іх. І пра італьянца Джузэпе Мецэфанцы (нарадзіўся ў 1774 г.) хадзілі легенды як пра незвычайнага паліглота. І сапраўды, ён перакладаў са 114 моў і 72 дыялектаў, размаўляў на 39 і свабодна выкарыстоўваў больш за дзесятак. Адным з самых першых беларускіх паліглатаў быў Франціск Скарына.

Самы стары нацыянальны гімн — японскі. Яго тэкст складаецца ўсяго з чатырох радкоў і напісаны ў IX ст. Самы доўгі нацыянальны гімн — грэчаскі. У ім 158 радкоў. Самы ж кароткі гімн — Іарданіі. У ім усяго толькі 4 словы.

Самае кароткае пісьмо напісаў В. Гюго. Ён хацеў даведацца, як прадаецца яго твор. У пісьме быў толькі адзін пыталнік. Пісьменніку адказалі пісьмом таксама з адным знакам — клічнікам, таму што твор «Адвержаныя» раскуплялі вельмі хутка.

Самае доўгае пісьмо напісаў індыйскі студэнт Парых свайму сябру. Калі скласці ўсе яго старонкі, то атрымаецца лента ў 1875 м. А сябар адказаў пісьмом у 1,5 км.

Самым хуткім чытальнікам з'яўляецца француз Рэне Трамоні. Ён дасягнуў адразу двух рэкордаў. Рэне прачытаў тэкст з хуткасцю 400 слоў у мінуту і зрабіў прамову з хуткасцю 563 словы ў мінуту.

Самым здольным стэнаграфістам з'яўляецца італьянец з Рыма С. Брукальеры. На чэмпіянаце свету па стэнаграфіі ў г. Люцэрне (Швейцарыя) ён змог запісаць без адзінай памылкі 180 слоў за мінуту.

Вялікай сілай валодае слова. Па шляху з Егіпта ў Індыю генерал Жуно цішком сказаў некалькі слоў Напалеону аб нявернасці яго жонкі Жазефіны. Гэта вестка выклікала ў імператара Францыі шалёную рэакцыю і нават канвульсіі (вядома, што Напалеон

хварэў на эпілепсію). І ён ужо не змог як трэба арганізаваць асаду крэпасці Сен-Жан д'Арк і працягваць паход у Індыю. Або яшчэ такі прыклад. Урач, які лячыў А. С. Пушкіна адразу пасля дуэлі, словам нават «забіў» аднаго са сваіх хворых пацыентаў. Калі апошні спытаў, ці ёсць надзея на яго папраўку, медык адказаў: «Ніякай... Усе памром. Вось і Пушкін памірае... Дык ужо і нам з вамі можна паміраць!» Хворы са стогнам апусціў галаву і памёр амаль у адзін час з Пушкіным.

Памерці можна і... ад смеху, ад радасці. Так, антычны драматург Сафокл памёр пад апладысменты на тоўпу, які праслаўляў яго геній. Персідскі цар Ксеркс таксама памёр ад смеху. Антычны паэт Дыягор Мелоскі раптоўна сканаў, калі даведаўся аб перамозе ўсіх сваіх трох сыноў на Алімпійскіх гульнях. Пляменніца нямецкага філосафа Лейбніца таксама памерла ад вялікай радасці, калі знайшла на смяротным ложы свайго славутага дзядзькі 600 тысяч франкаў.

РАІМ ПРАЧЫТАЦЬ

- Булыка А. М.** Даўнія запазычанні беларускай мовы. Мн., 1972.
Булыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў. Мн., 1993.
Вартаньян Э. А. Путешествие в слово. М., 1982.
Гістарычны слоўнік беларускай мовы/Гал. рэд. А. І. Жураўскі. Мн., 1982—1986. Вып. 1—7.
Гісторыка-этымалагічныя нататкі/А. І. Жураўскі, А. М. Булыка, А. Я. Супрун і інш. //Беларуская лінгвістыка. Мн., 1972. Вып. 1.
Жураўскі А. І. Мова нашых продкаў. Мн., 1983.
Ивашко В. А. Как выбирают имена. Мн., 1988.
Книга рекордов Гиннеса. М. 1991.
Кравчук П. А. Географический калейдоскоп. Киев, 1988.
Крыўцікі А. Я. Наша родная мова. Мн., 1973.
Люстрова З. Н., Скворцов Л. И., Дерягин В. Я. Беседы о русском слове. М., 1978.
Мартынаў В., Міхневіч А. Беларуская этималогія// Маладосць. 1969. № 2.
Михневич А. Е. В глубь слова человеческого. Мн., 1982.
Михневич А. Е. Язык, которого нет. Мн., 1988.
Никонов В. А. Ищем имя. М., 1988.
Тлумачальны слоўнік беларускай мовы/Пад рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). Мн., 1977—1984. Т. 1—5.
Уразов И. Почему мы так говорим. М., 1962.
Успенский Л. В. Слово о словах. М., 1989.
Шанский Н. М. В мире слов. М., 1985.
Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. М. 1975.
Шпадарук Иван. Из биографии привычных вещей. Мн., 1993.
Шпадарук И. П. Занимательная мозаика. Мн., 1992.
Шпадарук І. П., Рудакоўскі В. В. Чаму мы так гаворым. Мн., 1985.
Этымалагічны слоўнік беларускай мовы/Рэд. В. У. Мартынаў. Мн., 1978—1989. Т. 1—5.
Янкоўскі Ф. М. Роднае слова. Мн., 1972.

ЗМЕСТ

А д а ў т а р а (3).

З б і я г р а ф і і с л о ў (4).

Азбука, буквар, алфавіт (4). Акадэмія, універсітэт, інстытут, тэхнікум (5). Алмаз, брыльянт (6). Антэна, ізаляцыя (6). Аптэка, масаж, грып (7). Аспірант, кандыдат (7). Атам, кібернетыка, робат (8). Атлас, батыст, пурпур, фланель (8). Атэстат, дыплом, канікулы, партфель (9). Аўдыторыя, клас, урок, дысцыпліна (9). Баба Яга, ведзьма (10). Бабіна лета (10). Бадмінтон, баскетбол, більярд (10). Барэль, літр, метр, міля (11). Баян, гітара, флейта (11). Бефстроганаў, бутэрброд, сандвіч (12). Біблія, энцыклапедыя (12). Біс, брава, авацыя (13). Бліны, абаранак, калач (13). Булат, брытва, сякера (14). Бульба, хлеб (14). Вакзал, станцыя (15). Вафля, бісквіт, марожанае (15). Веласіпед, аўтамабіль, пакрышка (16). Вінегрэт, вітамін (17). Віно, гарэлка, тытунь (17). Газа, цукар, запалкі (18). Газета, часопіс, альманах (19). Гальштукі, лапці, рукавіцы (19). Гном, пігмей (20). Горад, ачаг, печ (20). Госць, гасцінец, хлеб-соль (21). Дыван, крэсла (21). Жалейка, гуслі, саксафон, барабан (22). Жарт, палохаць, сорам, каламбур (23). Жыта, пшаніца (23). Жыхар, швейцар (24). Лямпа, прас (24). Ільгота, прывілея (25). Ірад, каін, юда (25). Кабура, калібр, мішэнь (25). Каленкор, ледэрын (26). Капірка, пішучая машынка (26). Карандаш, пяро (27). Касметыка, манікюр, парфумерыя (27). Кінематаграфія, тэлебачанне (28). Клей, мыла (28). Кока-кола, пепсі-кола (29). Кола, дыск (29). Компас, экватар (30). Коска, двухкоса (30). Красворд, стэнаграфія (30). Краска, акварэль (31). Лінія, шлях (31). Манета, грыўня, рубель, капейка (32). Масква, Санкт-Пецярбург, Алма-Ата... (32). Маянэз, яйцо (34). Мільён, мінута, тыдзень (34). Мінск, Брэст, Віцебск, Гомель... (35). Муміё, прапаліс (36). Накцюрн, балет, полька (37). Народ, нацыя (38). Нашчадак, сведка (38). Нябось, маўляў (38). Паліто, піжама, пінжак, смокінг (39). Паляшук, літвін (39). Папірус, пергамент, папера (40). Папугай, бусел, глушэц, казадой (41). Парасон, шацёр (41). Парык, капялюш (41). Персона, персанаж (42). Пług, саха (42). Поціск рукі, пацалунак, любоў, краса (43). Пошта, тэлефон (44). Прафесія, спецыяльнасць (44). Прахвост, разгільдзай, хітры, хуліган (44). Радзіма, славяне, Русь, Белая Русь (45). Салдат, капітан, генерал (46). Самба, хакей, футбол (47). Сарафан, штаны, джынсы (47). Сатыра, гумар (48). Сёлета, летась, сёння, суткі (49). Спадар, сям'я (49). Спорт, гімнастыка (50). Студэнт, аднакашнік, абітурыент (50). Стымул, шанс (51). Тавыля, шахматы, шашкі (52). Таксі, тралейбус (52). Тэрмас, халадзільнік (53). Фантазія, парадокс, утопія (53). Фатаграфія, сілуэт (54). Фосфар, алюміній (54). Цэнзура, прысяга, пратакол (55). Чарні-

ла, шрыфт (56). Швейная машына, напарстак (57). Школа, настаўнік (57). Элемент, газ (58). Эліксір, адэкалон (58). Эсперанта, раманіда (59). Этымалогія, мова (59).

Цікавыя з'явы і факты (61).

Вялікія і высокія (61). Гадзіннікі на любы густ (63). Геаграфічны калейдаскоп (64). Каштоўныя камяні і самародкі (65). Кніжная мазаіка (66). Крыху аб грашах (68). На аўкцыёнах свету (68). Самыя першыя (70). Рэчы быту (73). Своеасаблівыя рэкорды (74). Чаго толькі не бывае... (84) Яшчэ аб мове і слове (88).

Раім прачытаць (91).

Навукова-папулярнае выданне

Шпадарук Іван Паўлавіч

**У СВЕЦЕ СЛОЎ,
З'ЯЎ І ФАКТАЎ**

Рэдактар *В. І. Аверкіна*

Мастак вокладкі *Л. І. Мелай*

Мастацкі рэдактар *В. А. Ярашэвіч*

Тэхнічны рэдактар *І. П. Ціханавы*

Карэктар *Л. А. Шлыковіч*

Здадзена ў набор 02.08.94. Падпісана да друку 03.01.95. Фармат 84×108/32. Папера друк. № 2. Гарнітура літаратурная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 5,04. Ум. фарбаадбіт. 5,46. Ул.-выд. арк. 4,77. Тыраж 8000 экз. Зак. 1322.

Выдавецтва «Вышэйшая школа» Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 5. 220048, Мінск, пр. Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, вул. Чырвоная, 23.

Шпадарук I.

Ш83 У свеце слоў, з'яў і фактаў.— Мн.: Выш. шк.,
1995.— 93 с.

ISBN 5-339-00591-3.

Кніга складаецца з двух раздзелаў. У раздзеле «З біяграфіі слоў» прыводзяцца звесткі аб паходжанні і значэнні шматлікіх слоў, аб'яднаных у групы на аснове семантычных, гістарычных і іншых асацыятыўных сувязей. Другі раздзел утрымлівае звесткі пра разнастайныя цікавыя і незвычайныя жыццёвыя з'явы, факты.

Для шырокага кола чытачоў.

8080260000—001

Ш _____ 63—94

М 304(03)—95

ББК 81.2Бен-3

